De Opstand der Horden

DE OPSTAND DER HORDEN

DE OPSTAND DER HORDEN

DOOR

JOSÉ ORTEGA Y GASSET

★

GEAUTORISEERDE VERTALING VAN

DR. J. BROUWER

★ ★
★

's-GRAVENHAGE MCMXXXIII
N.V. H. P. LEOPOLD'S UITGEVERS-MIJ.

Oorspronkelijke Titel:
LA REBELION DE LAS MASAS

INHOUD

EEN WOORD VOORAF VAN DEN VERTALER

Don José Ortega y Gasset, de schrijver van het veelbesproken boek La Rebelión de las masas, waarvan wij hier een Nederlandsche bewerking geven, is in 1883 geboren en sinds jaren hoogleeraar in de metaphysica aan de Universiteit te Madrid. In zijn talrijke geschriften, waarvan een gedeelte tot ver buiten Spanje is bekend geworden, heeft Ortega blijk gegeven een scherpen blik en een helder, zelfstandig oordeel te hebben. Tot zijn beste werken behooren stellig Meditaciones del Quijote, Personas, obras, cosas, España invertebrada, en El tema de nuestro tiempo, boeken die herdrukken hebben beleefd en waarvan sommige vertaald zijn geworden. Op Ortega, die een leerling is van den bekenden Francisco Giner de los Ríos, hebben Kant en Nietzsche grooten invloed gehad. Kant, over wien Ortega zelf een verhandeling heeft geschreven, is in Spanje voornamelijk bekend geworden door José del Perojo, die een halve eeuw geleden, na een verblijf in Duitschland, een Spaansche vertaling van Kant heeft gemaakt. Don Manuel García Morente, hoogleeraar in de ethiek aan de Universiteit te Madrid, heeft voor eenige jaren een goed werk geschreven over de Kantiaansche wijsbegeerte.

Zooals in de meesten der philosofen en literatoren van het „Jonge Spanje" laat zich in Ortega zeer sterk de invloed van

Nietzsche gevoelen; hij gelooft in het scheppende „dinamismo" van de sterke persoonlijkheid die nieuwe wegen en nieuwe levenswaarden vindt. Azorín heeft dan ook in zijn Clásicos y Modernos gezegd dat op de „generacion de 1898" Nietzsche een definitieven invloed heeft gehad.

Ik heb La Rebelión de las Masas vertaald met De Opstand der Horden, om het dreigende en voor de cultuur levensgevaarlijke karakter van het slag mensch dat Ortega hier teekent te doen uitkomen. De menigte die door dit slag mensch wordt gevormd, nadert onheilspellend; zij bestaat uit lieden die „doof en blind" zijn. Zij zijn barbaren in intellectueel en zedelijk opzicht, zij hebben geen deel aan de beschaving; zij weigeren hoogmoedig en zelfvoldaan eenige instantie boven zich te erkennen en verwerpen de normen der cultuur. Zij beginnen echter op alle terreinen des levens te overheerschen en vallen de orde aan waarop de samenleving en de cultuur is gebouwd.

De kenmerken van dit slag mensch zijn onontvankelijkheid, warsheid van geestesbeschaving en opstandigheid. Zijn opstand kan voor de menschheid noodlottig worden, en voor dit gevaar heeft Ortega in dit boek willen waarschuwen. Op deze waarschuwing zal hij spoedig een aanval laten volgen.

's-Gravenhage, najaar 1933. J. BROUWER

I

DE SAMENSCHOLINGEN

Er is een feit dat, het moge ten goede of ten kwade strekken, de meest belangrijke gebeurtenis is van het openbare Europeesche leven van dit oogenblik. Dit feit is de verkrijging van de onbeperkte maatschappelijke macht door de horden. Daar nu de horden krachtens hun aard zelf hun eigen bestaan evenmin moeten als kunnen besturen, en minder nog leiding kunnen geven aan de samenleving, houdt dit feit dus in dat Europa op het oogenblik de ernstigste crisis ondergaat die volkeren, landen en beschavingen te verduren kunnen hebben. Deze crisis heeft zich meer dan eens voorgedaan in de geschiedenis. Het uiterlijk en de gevolgen ervan zijn bekend. Men kent ook den naam ervan. Deze crisis heet: opstand der horden.

Voor het goed begrip van dit ontzaglijk feit is het noodig dat men van meet af aan vermijdt aan de woorden „opstand", „horden", „maatschappelijke macht", enz. uitsluitend of voornamelijk een staatkundige beteekenis te geven. Het openbare leven is niet beperkt tot de politiek maar het omvat eveneens, ja zelfs allereerst, het intellectueele en het zedelijke leven, het oeconomische en het godsdienstige, het omsluit alle gemeenschappelijke gebruiken en houdt in de manier van zich te kleeden en den aard der genietingen.

Misschien kunnen wij dit historisch verschijnsel het best beoordeelen door af te gaan op wat wij zien, door in het bijzonder in aanschouw te nemen hetgeen zich in onzen tijd aan ons vertoont.

Zeer gemakkelijk te noemen, doch niet gemakkelijk te ontleden, is het feit der opeenhoopingen zooals ik dit noemde, het feit der „volte". De steden zijn vol menschen. De huizen, vol bewoners. De hotels, vol gasten. De treinen, vol reizigers. De café's, vol klanten. De straten, vol voorbijgangers. De wachtkamers der beroemde geneesheeren, vol zieken. De theaters, als de voorstelling niet op een ongelegen uur is, vol toeschouwers. De badplaatsen, vol badgasten. Hetgeen vroeger nooit een moeilijkheid was, is dit thans bijna onophoudelijk: een plaats te vinden.

Dit is alles. Is er een eenvoudiger, bekender of onveranderlijker feit in het leven van heden ten dage? Laten wij nu dit zoo voor de hand liggende feit hetwelk wij opmerkten eens dieper beschouwen, en dan zullen wij tot onze verbazing zien dat daaraan een reeks van rijke en onverwachte gegevens te ontleenen zijn, die ons in staat zullen stellen het effen licht van onzen tijd in zijn eigenlijke veelvuldige verscheidenheid te zien.

Wat zien wij in den grond der zaak en wat verbaast ons ten slotte? Wij zien dat de menigte zich als zoodanig heeft meester gemaakt van de gebouwen en voorwerpen die door de beschaving zijn te voorschijn geroepen. Nauwelijks denken wij even na, of wij verbazen ons over onze verbazing. Wel... is dit dan niet ideaal? De schouwburg staat er opdat zijn plaatsen zullen worden bezet; dus, opdat de zaak vol zal zijn. Het zelfde geldt voor de plaatsen in den trein en voor de kamers van het hotel. Dit lijdt geen twijfel. Doch het is een feit dat vroeger deze instellingen en vervoermiddelen gewoonlijk nooit vol waren, en nu zijn er plaatsen te weinig en blijven er menschen buiten staan die gaarne naar binnen wilden. Hoewel het feit logisch en natuurlijk is, kan men niet ontkennen dat het vroeger niet gebeurde en thans wel; dus dat er een verandering is gekomen, een nieuwigheid, die voor het eerste oogenblik tenminste onze verbazing rechtvaardigt.

Zich verbazen, zich verwonderen, is beginnen te begrijpen. Het is de sport en de luxe welke alleen den intellectueel eigen zijn. Zijn karaktertrek is derhalve de wereld met van verbazing opengesperde oogen aanschouwen. Voor een paar goed geopende oogen is alles in de wereld vreemd en wonderbaarlijk. Dit, het zich verwonderen, is een geneugte die den voetballer is ontzegd, en die daarentegen den intellectueel door het leven voert in een voortdurenden zienersroes. Zijn kenteeken is de van verbazing strakke blik. Daarom hebben de Ouden aan Minerva den uil als attribuut gegeven, den vogel met de steeds door het licht verblinde oogen.

De opeenhooping, de volte, was vroeger niet zoo veelvuldig. Waarom is die er dus thans?

De samenstellende deelen van de menigten zijn niet uit het niets voortgekomen. Ongeveer hetzelfde aantal menschen bestond ook al vijftien jaar geleden. [1]) Het zou natuurlijk schijnen als dit aantal na den oorlog geringer was geweest. Doch nu staan wij juist voor het eerste, belangrijke merkteeken. De enkelingen die deze menigten vormden bestonden vroeger wel, maar niet als massa. Verstrooid over de wereld, in kleine groepen of afzonderlijk, leidden zij, oogenschijnlijk, een uiteenloopend, gescheiden en afgezonderd bestaan. Een ieder — de enkeling of de kleine groep — nam een plaats in, soms een eigen plaats, op het land, in het dorp, in de gemeente of in de wijk van de groote stad.

Nu echter verschijnen zij plotseling als een opeenhooping, en onze oogen zien overal menigten. Overal? Neen, dit niet; juist op de voornaamste plaatsen, het betrekkelijk verfijnde gewrocht der menschelijke beschaving en als zoodanig bestemd voor kleinere groepen, kortom voor minderheden.

De menigte heeft zich plotseling zichtbaar gemaakt, zij heeft plaats genomen in de voornaamste zetels van de maatschappij. Vroeger ging zij, zoo zij bestond, ongemerkt voorbij, zij stond op den achtergrond van het maatschappelijk tooneel, doch nu is

---

[1]) Ortega schreef deze woorden in 1929.

zij voor het voetlicht gekomen, is zij de hoofdpersoon. Alleen het koor heeft het woord, hoofdpersonen zijn er niet meer.

Het begrip menigte is kwantitatief en visueel. Laten wij dit, ongewijzigd naar den zin, overbrengen in de sociologische terminologie. Wij vinden dan het idee der maatschappelijke massa De maatschappij is steeds een dynamische eenheid die uit twee factoren bestaat: minderheden en horden. De minderheden zijn enkelingen of groepen van enkelingen met een eigen, persoonlijken aard. De horde of massa is het geheel dergenen die geen eigen, persoonlijken aard hebben. Men moet nu onder massa niet alleen of in het bijzonder „de arbeidersmassa" verstaan. De horde is de gemiddelde mensch. Op deze wijze wordt datgene wat louter hoeveelheid was — de menigte — een bepaling van hoedanigheid: het is de algemeene geaardheid, het ziellooze grauw, het is de mensch in zooverre hij zich niet van anderen onderscheidt en slechts een exemplaar van de soort vormt. Wat hebben wij nu echter gewonnen met het overbrengen van het begrip hoeveelheid in het begrip hoedanigheid? Dit ligt nogal voor de hand: wij zullen door het laatste het ontstaan van het eerste begrijpen. Het is klaarblijkelijk, ja zelfs doodeenvoudig dat de gewone vorming van een menigte in zich sluit de overeenstemming in wenschen, gedachten, wijze van zijn van de enkelingen die ze samenstellen. Nu zal men zeggen dat dit toch bij iedere maatschappelijke groep geschiedt, hoe uitgelezen die dan ook moge zijn. Inderdaad is dit zoo, maar er is een wezenlijk verschil.

In de groepen die er zich door kenmerken dat zij geen menigte of horde zijn, bestaat de werkelijke overeenkomst van hun leden in een of andere wensch, gedachte of ideaal, die elk voor zich het groote getal uitsluiten. Om een minderheid te vormen, van welken aard die ook zij, moet een iegelijk zich eerst van de menigte onderscheiden om bepaalde redenen die tot op zekere hoogte persoonlijk zijn. Hun overeenkomst met de anderen die deze minderheid vormen komt dus pas op de tweede plaats, zij is tot stand gekomen nadat een ieder zijn eigen persoonlijkheid had

gevormd, en is derhalve grootendeels een overeenstemmen in het n i e t overeenstemmen. Er zijn gevallen waarin deze ongemeen makende geaardheid van de groep zich fel uit, men denke aan die Engelsche partij die zich zelf „non-conformisten" noemt, dit wil zeggen, een groepeering van lieden die met elkaar slechts overeenkomen in hun tegenstrijdigheid met de onbeperkte menigte. In de vorming van iedere minderheid ligt juist altijd dit bestanddeel opgesloten, dat de minderen in getal zich samenvoegen om zich af te scheiden van de meerderheid. Sprekend over het kleine getal lieden dat een verfijnd musicus aanhoorde, merkt Mallarmé geestig op dat dit publiek door zijn schaarsche opkomst de afwezigheid van de menigte te sterker deed uitkomen.

Strikt genomen kan men de horde als zielkundig feit omschrijven zonder dat men behoeft te wachten dat de enkelingen die ze vormen een voor een naar voren treden. Wij kunnen aan den enkelen mensch zien of hij tot de horde behoort of niet. Tot de horde behoort hij die zichzelf geen bijzondere waarde toekent, het zij in het goede of in het kwade, maar zich voelt „als iedereen", en daardoor toch niet beklemd wordt, integendeel, zich behagelijk gevoelt in het bewustzijn van aan de anderen gelijk te zijn. Men stelle zich een eenvoudig man voor, die bij zijn poging zich om bepaalde redenen bijzondere waarde toe te kennen — door zich af te vragen of hij voor het een of ander begaafdheid bezit — bemerkt dat hij geen enkele uitmuntende hoedanigheid bezit. Deze man zal zich een middelmatig, alledaagsch en slecht begiftigd mensch gevoelen, maar niet een hordemensch.

Als men spreekt van „uitgelezen minderheden", dan geeft men gewoonlijk met speelsche boosaardigheid een anderen inhoud aan dezen term, en veinst men niet te weten dat de uitstekende mensch nièt is de aanmatigende kwast die zich de meerdere acht van iedereen, doch de man is die meer van zich zelf verlangt dan ieder ander, ook al gelukt het hem niet persoonlijk aan deze hoogere eischen te voldoen. Het is aan geen twijfel onderhevig of de meest volstrekte verdeeling der menschen is deze: de verdeeling in

tweeërlei slag lieden, eenerzijds degenen die veel van zich zelf eischen en zich overstelpen met moeilijkheden en verplichtingen, en anderzijds degenen die niets bepaaldelijks van zich zelf vragen, doch voor wie het leven slechts is het steeds zijn degenen die zij zijn, zonder ooit een poging te doen boven zich zelf uit te reiken en naar volmaaktheid te streven. Dit zijn boeien die stroomafwaarts drijven.

Dit brengt mij in herinnering dat het rechtzinnige Boeddhisme uit twee onderscheiden godsdiensten bestaat; de eene is streng en moeilijk na te leven, de andere is slapper en meer bestemd voor den grooten hoop: de Mahayana — „het groote voertuig of het hoofdpad" — en de Hinayana — „het kleine voertuig of het kleine pad." — Waar het nu op aankomt is de levensreis ondernemen in het eene of in het andere voertuig, met het hoogste aantal eischen aan ons zelf of het kleinste aantal.

De verdeeling van de samenstelling in horden en uitmuntende minderheden is derhalve niet een verdeeling in maatschappelijke standen maar in groepen van menschen, en deze behoeft niet samen te vallen met het onderscheid in hoogere of lagere klasse. Het is duidelijk dat men in de hoogere klassen, als zij dit nog kortelings zijn of waarachtig zijn, spoediger menschen zal vinden die „het groote voertuig" kiezen, terwijl de mindere klassen gewoonlijk gevormd worden door lieden zonder uitgesproken aard. Doch, strikt genomen, is er in iederen maatschappelijken stand een werkelijke horde en een waarachtige minderheid. Zooals wij zullen zien is het een kenteeken van dezen tijd dat zelfs in de groepen die van geslacht op geslacht selectief zijn geweest, thans de horde en de groote hoop overheerschen. Zoo merkt men bijvoorbeeld in het intellectueele leven, dat krachtens zijn wezen zelf toch een bijzonder gehalte vereischt en veronderstelt, het toenemend welslagen op van de pseudo-intellectueelen, beunhazen die van nature onbevoegd en gewraakt zijn. Hetzelfde ziet men in den „adel" zoover die nog bestaat, zoowel bij mannen als bij vrouwen. Integendeel kan men nu niet zelden onder de arbeiders,

die vroeger als het zuiverste voorbeeld konden gelden van wat wij „horde" noemen, voortreffelijke door zelftucht gestaalde karakters vinden.

Er zijn nu in de maatschappij werkzaamheden, verrichtingen, ambten van den meest uiteenloopenden aard, die juist door hun aard bijzonder zijn en derhalve niet kunnen worden uitgeoefend zonder bijzondere gaven. Bijvoorbeeld: sommige genoegens van kunstzinnigen of prachtlievenden aard, of regeeringsambten en werkzaamheden die een staatkundig onderscheidingsvermogen en oordeel over de zaken van algemeen belang vorderen. Vroeger werden die bijzondere werkzaamheden verricht door daartoe gerechtigde minderheden — tenminste, zij maakten er aanspraak op gerechtigd en bevoegd te zijn. De groote hoop eischte daarin geen aandeel: hij gaf er zich rekenschap van dat, als hij zich daarin wilde mengen, hij tevens op toereikende manier die bijzondere gaven zou moeten verwerven en zou moeten ophouden horde te zijn. Hij kende zijn plaats in een heilzame maatschappelijke rangorde naar wezen.

Indien wij nu teruggaan tot de feiten die wij in het begin te berde brachten, dan zullen wij zien dat zij onbedriegelijk wijzen op een verandering in de houding van den grooten hoop. Zij zijn er alle de stellige kenteekenen van dat de groote hoop vast besloten is op den voorgrond van het maatschappelijk leven te komen en de plaatsen in te nemen, het gerei te gebruiken en te genieten van de genoegens die vroeger alleen voor enkelen waren weggelegd. Het is bijvoorbeeld overduidelijk dat de zalen niet waren bestemd voor de menigten, want hun afmeting is zeer gering en de massa puilt naar buiten. Het nieuwe feit wordt ons met heldere kleuren en met luider stemme verkondigd: de horde verdringt de minderheden, zonder dat zij ophoudt horde te zijn.

Niemand zal het, dunkt mij, betreuren dat de menschen nu meer en in grooter aantal 's levens vreugden deelachtig worden, daar zij er den lust en de middelen voor hebben. Het is echter jammer, dat het besluit hetwelk de horden hebben genomen de

verrichtingen te naasten die den minderheden eigen waren, zich niet alleen uit en zich niet alleen kan uiten op het gebied der genoegens, doch dat het een algemeen tijdsverschijnsel is. Zoo komt het mij ook voor — als ik even op mijn betoog mag vooruitloopen — dat de staatkundige nieuwigheden der laatste jaren niet anders zijn dan een uiting van de politieke macht van de horden. De oude democratie leidde een gematigd bestaan omdat zij zeer liberaal was en een diepen eerbied had voor de wet. Als men zich aan zulke beginselen heeft ten dienste gesteld, dan is men wel gehouden zich aan de straffe zelftucht te onderwerpen. De minderheden konden werken en leven onder de beschutting van het vrijzinnig beginsel en den wettelijken vorm. Democratie en wet, door de wet geregelde en beschermde samenleving, waren zinverwante woorden. Thans beleven wij den triomf van een hyperdemocratie, waarin de groote hoop dadelijk handelt zonder met de wet rekening te houden, werkend door middel van materieelen druk, en hij gebiedt wat hem zint en wat hem lust. Het is onjuist de nieuwe omstandigheden zoo te verklaren alsof de groote hoop moe zou zijn geworden van de politiek en de uitoefening ervan aan bepaalde lieden zou hebben opgedragen. Het tegendeel is waar. Dit geschiedde vroeger, dit juist is de democratie. De groote hoop is van meening dat tenslotte de minderheden met al hun gebreken en tekortkomingen iets meer wisten van de problemen van het openbare leven dan hij. Nu echter gelooft de groote hoop dat hij het recht heeft zijn koffiehuispraatjes bindend te maken en er kracht van wet aan te geven. Ik twijfel er aan of het óóit eerder in de geschiedenis is gebeurd dat de menigte zoo onmiddellijk het bewind voerde als heden ten dage. Daarom spreek ik van hyperdemocratie.

Dit zelfde geschiedt op alle andere gebieden, zeer in het bijzonder op intellectueel gebied. Misschien vergis ik mij, doch de schrijver die de pen ter hand neemt om te schrijven over een onderwerp dat hij uitvoerig heeft bestudeerd, moet er wel op bedacht zijn dat de gemiddelde lezer, die zich nooit met het

onderwerp heeft bezig gehouden, àls hij hem leest dit niet doet om iets van hem te leeren, doch integendeel om den staf over hem te breken als hij een uitspraak doet die niet overeenkomt met de platvloersche meeningen die deze lezer in zich omdraagt. Indien de enkelingen die den grooten hoop vormen zich bijzonder begaafd achtten, zouden wij slechts een geval van persoonlijke dwaling hebben, maar niet zooals nu een maatschappelijken ommekeer. Het kenschetsende van den dag van heden is dat de man uit het grauw, met het bewustzijn van zijn gelijkvloerschen aard, onomwonden zijn alledaagschheid durft te bevestigen en deze overal opdringt. Het is zooals men in Noord-Amerika zegt: to be different is indecent. De horde loopt al het afwijkende, het verhevene, het persoonlijke, het verdienstelijke en uitgelezene onder den voet. Wie niet is als „iedereen", loopt gevaar terzijde geworpen te worden. En het is duidelijk dat dit „iedereen" niet wil zeggen „de geheele samenleving". Deze werd vroeger als regel gevormd door de ingewikkelde samenstelling van den grooten hoop en de ongelijksoortige, bijzondere minderheden. Nu echter is „iedereen" uitsluitend de groote hoop.

Dit is het ontzaglijke feit onzer dagen, hier beschreven zooals het zich voordoet, zonder dat ik de lompheid en redeloosheid ervan heb willen verhelen.

II

DE VERHOOGING VAN HET ALGEMEEN LEVENSPEIL

Dit is het ontzaglijke feit onzer dagen, hier beschreven zooals het zich voordoet, zonder dat ik de lompheid en redeloosheid ervan heb willen verhelen. Het is bovendien volstrekt nieuw in de geschiedenis onzer beschaving. Nooit is er op den ganschen weg dien zij heeft afgelegd iets dergelijks gebeurd. Als wij iets willen vinden dat er op gelijkt, zouden wij ver terug moeten gaan, tot buiten onze eigen geschiedenis, en ons moeten verdiepen in een wereld en levensvorm die volkomen verschillend zijn van de onze. Wij zouden dan moeten doordringen in de wereld der Ouden op het tijdstip van het verval. De geschiedenis van het Romeinsche keizerrijk is insgelijks de geschiedenis van den ommekeer, de geschiedenis van de heerschappij der horden, die de leidende minderheden opslokken en vernietigen en hun plaats innemen. Ook in dien tijd vertoont zich het verschijnsel van de opeenhooping, van de volte. Daarom moest men toen, zooals Spengler terecht opmerkt, evenals nu bovenmatig groote gebouwen oprichten. Het tijdvak der massa's is het tijdperk van het kolossale. [1])

---

[1]) Het droevige van dit verloop is, dat terwijl zich de opeenhoopingen vormden, het platteland ontvolkt werd, hetwelk moest leiden tot het besliste tekort aan inwoners van het Romeinsche rijk.

Wij leven onder de lompe en redelooze heerschappij van de horden. Inderdaad, nu hebben wij deze heerschappij reeds tot twee maal toe „lomp en redeloos" genoemd. Wij hebben nu den god der gemeenplaatsen ons tribuut gebracht, en met het bewijsje in handen mogen wij naar binnen gaan, om het schouwspel daar aan te zien. Men meende toch niet dat wij ons tevreden zouden stellen met de gegeven beschrijving, die misschien wel juist is, maar toch slechts het uiterlijke betreft? Dit was slechts de aanblik, het hellend vlak, zooals zich dit geduchte feit van uit het verleden aan ons vertoont. Indien wij het hierbij lieten en deze verhandeling niet voortzetten, zou de lezer heel terecht kunnen denken dat dit onwaarschijnlijke opdagen der horden aan het oppervlak der geschiedenis ons slechts eenige grimmige, laatdunkende woorden in den zin bracht. Een beetje verachting en een beetje afgrijzen. En wel aan ons voornamelijk van wie bekend is dat zij een tot in de kern aristocratischen uitleg van de geschiedenis voorstaan. Tot in de kern, omdat wij nooit gezegd hebben dat de maatschappij een aristocratisch bewind m o e t hebben, doch veel meer dan dit. Wij blijven bij de reeds eerder geuite meening, die met den dag zich vaster in ons wortelt, dat de maatschappij, of zij wille of niet, altijd aristocratisch i s krachtens haar wezen, en wel zoozeer dat zij slechts een maatschappij is voor zooverre zij aristocratisch is, en zij houdt op dit te zijn naar gelang zij haar aristocratisch karakter verliest. Men begrijpe goed dat wij spreken van de maatschappij, en niet van den staat. Niemand kan van gedachte zijn dat tegenover deze fabelachtige deining van den grooten hoop het aristocratisch zou zijn een nuffig gebaar te maken in den trant van een petit-maître uit Versailles. Versailles, men begrijpe goed het Versailles der nuffige gebaartjes, is niet de aristocratie, integendeel: het is de dood en de verrotting van een luisterrijke aristocratie. Daarom bleef er aan waarachtig aristocratisch in die lieden slechts de waardige bevalligheid waarmede zij het hoofd onder de valbijl wisten te leggen; zij aanvaardden deze zooals het gezwel het lancet aanvaardt. Wie echter de

verheven roeping van de uitgelezen minderheden gevoelt, wordt door den aanblik van de massa bewogen en in gloed gebracht, zooals een beeldhouwer bij het zien van ongerept marmer. De aristocratie der maatschappij heeft niets gemeen met deze beperkte groep, die voor zich uitsluitend den naam „society" opeischt, die zich zelf „society" noemt, en wier leden alleen maar leven van elkaar uit te noodigen of niet uit te noodigen. Zooals alles in de wereld zijn eigen voortreffelijkheid en zijn eigen bestemming heeft, zoo heeft deze kleine „elegante wereld" die ook in de groote wijde wereld, doch haar bestemming is zeer ondergeschikt en kan geenszins vergeleken worden met de ontzagwekkende taak der waarachtige, uitgelezen minderheden. Wij zouden er geen bezwaar tegen hebben eens te spreken over de reden van bestaan van die hoofsche groep, die oogenschijnlijk zoo hol en voos is, maar wij moeten thans over belangrijker zaken handelen. Het is overbodig te zeggen dat deze zelfde van toon en uiterlijk beschaafde groep eveneens met den stroom des tijds meegaat. De opmerking van een zeker piepjong dametje, een opkomende ster van de eerste grootte in de Madrileensche „society", welke eens zei: „Ik kan een bal waartoe minder dan achthonderd menschen zijn uitgenoodigd niet uitstaan", geeft veel te denken. Door dit zinnetje heen zien wij dat de geaardheid der horden zegeviert over het gansche levensterrein, en zich zelfs opdringt tot in die uiterste hoeken die bewaard schenen te zijn gebleven voor de happy few.

Ik verwerp dus zoowel iedere verklaring van onzen tijd die de verborgen beteekenis van de tegenwoordige heerschappij van de massa's niet onderkent, als ook degene die ze goedmoedig aanvaardt, zonder huivering van ontzetting. Ieder lot is in zijn diepste wezen dramatisch en tragisch. Wie niet het gevaar van den huidigen tijd in zijn handpalm heeft voelen trillen, wie niet doorgedrongen is tot in het hart van het bestaan, heeft niet meer gedaan dan zijn weeke aanschijn streelend betasten. De vreeselijke zuurdeesem van ons bestaan is de alles omverwerpende, woeste,

innerlijke opstand van de horden, die dreigend, onverwrikbaar en onberekenbaar als ieder ander levenslot voortwerkt. Waar voert dit ons heen? Is het een volstrekt kwaad of ligt er een zegen in opgesloten? Als een reus richt deze vraag zich op, en zijn slagschaduw valt over het gansche aardrijk als een niet te verklaren teeken, een teeken dat een guillotine of een galg kan beduiden, doch even goed iets heeft dat aan een zegepoort doet denken.

Het feit dat wij moeten ontleden kan op tweevoudige wijze worden weergegeven: ten eerste, de massa's oefenen thans een reeks van verrichtingen uit die grootendeels samenvallen met die welke vroeger uitsluitend den minderheden waren toegewezen; ten tweede, tegelijkertijd zijn de massa's weerspannig geworden tegen de minderheden, zij gehoorzamen ze niet, zij volgen ze niet, zij hebben er geen eerbied voor, doch stooten ze integendeel op zij en stellen zich in hun plaats.

Laten wij beginnen met het eerste gedeelte uiteen te zetten. Wij willen met die eerste opmerking zeggen dat de horden thans genieten van de genoegens en het gebruik hebben van het gerei dat door de uitgelezen groepen was bedacht en vroeger uitsluitend in hun bezit was. De horden hebben nu begeerten en behoeften die vroeger als verfijningen golden, omdat zij het erfgoed van enkelen waren. Een zeer eenvoudig voorbeeld hiervan is dat omstreeks 1820 er te Parijs in 't geheel tien badkamers waren in particuliere woningen, volgens mededeelingen van de Mémoires van de gravin de Boigne. [1]) Doch dit is niet alles: de groote hoop kent en gebruikt nu met een zekere bekwaamheid vele technische dingen die vroeger alleen gehanteerd werden door daartoe in het bijzonder opgeleide enkelingen.

Dit geldt niet alleen de vaardigheid en de kennis op stoffelijk gebied, maar ook, en dit is het belangrijkste, het wegwijs zijn in de wet en in het maatschappelijk beheer. In de achttiende eeuw ontdekten eenige minderheden dat ieder menschelijk wezen, krach-

---

[1]) Charlotte d'Osmond, comtesse de Boigne (1789—1866).

tens zijn geboorte alleen en zonder eenige bepaalde verdienste, een aantal wezenlijke politieke rechten had, de zoogenaamde menschen- en burgerrechten, en dat, strikt genomen, deze voor een ieder geldende rechten, de eenige en waarachtige waren. Ieder ander recht dat aan bijzondere gaven was verbonden werd een voorrecht geacht en als zoodanig verworpen. Dit was in het begin louter een grondstelling en gedachte van enkele lieden, later brachten deze weinigen die ideeën in de practijk, zij maakten ze bindend en eischten de erkenning ervan. Het waren de voortreffelijkste minderheden. Maar toch, gedurende de geheele negentiende eeuw voelde de groote hoop, die in verrukking kwam door de gedachte aan die rechten en er naar streefde als naar een ideaal, ze niet als voortspruitend uit zich zelf. Hij oefende ze niet uit en liet ze niet gelden, doch bleef onder de democratische wetgevingen inderdaad leven en zich gevoelen als onder het ancien régime. Het „volk" — zooals men het placht te noemen — het „volk" wist dat het opperheerscher was, maar het geloofde het niet. Nu is dit droombeeld een werkelijkheid geworden, niet alleen in de onderscheiden wetgevingen, die slechts uiterlijke trekken van het openbare leven zijn, maar tot in het hart van iederen enkeling, welke ook zijn ideeën zijn, ja zelfs als hij reactionnair gezind is. Dit wil dus zeggen, zelfs wanneer hij de instellingen waarin die rechten wettig worden verklaard verbrijzelt en te niet doet. Het komt ons voor dat wie deze eigenaardige gemoedsgesteldheid van de horden niet begrijpt, zich niets verklaren kan van wat er heden in de wereld gaat gebeuren. De hoogmoed van den enkeling zonder eenige verdienste, van den enkeling die niets anders is dan exemplaar van de soort en zich daarop verheft, is van een staatsrechtelijke gedachte of ideaal hetgeen het oorspronkelijk was, een wezenlijk zielkundige gesteldheid van den gemiddelden mensch geworden. En men bedenke dit wel: als iets dat een ideaal is geweest een deel van de werkelijkheid wordt, houdt het onverbiddelijk op een ideaal te zijn. Dan vervliegen het gezag en de

toovermacht die aan het ideaal eigen zijn en het zijn greep op den mensch verleenen. De gelijkmakende rechten die voortgekomen zijn uit een grootmoedige, democratische ingeving, zijn van hooge doeleinden en droombeelden, lusten en onbewuste onderstellingen geworden.

Welnu: de bedoeling van die rechten was de menschelijke zielen aan hun eeuwigdurende slavernij te ontrukken en in hen een zeker bewustzijn van meesterschap en waardigheid te planten. Dit was het toch wat men wilde bereiken? Dat de gemiddelde man zich zelfstandig en vrij zou gevoelen, heer en meester van zich zelf en zijn eigen bestaan? Dit heeft men dan bereikt. Waar klagen de liberalen, de democraten en de mannen van den vooruitgang van dertig jaar geleden dan over? Of zijn zij als kinderen en willen zij wel een bepaald ding maar niet de gevolgen die dit kan teweeg brengen? Men wil dat de gemiddelde man heer en meester is. Nu dan moet men er zich niet over verbazen dat hij zelf handelt en naar zijn eigen goeddunken, dat hij alle genietingen opeischt, dat hij vastbesloten zijn wil oplegt, dat hij alle knechtschap verwerpt, dat hij niemand onderdanig is, dat hij zich zelf verzorgt, zijn vrijen tijd zoo aangenaam mogelijk gebruikt en zich keurig oppoetst: dit zijn altemaal onverganklijke kenteekenen geweest van het bewustzijn van eigen heer en meester zijn. Nu vinden wij ze bij den gemiddelden man, bij den grooten hoop.

Wij staan dus nu voor het feit dat het leven van den gemiddelden mensch gevormd wordt door de reeks van verrichtingen en gedragingen die vroeger slechts eigen waren aan de minderheden aan den top van de maatschappij. De gemiddelde mensch nu in het grondvlak van de geschiedenis van ieder tijdperk; hij is in de geschiedenis wat de zeespiegel is in de aardrijkskunde. Als dus nu de gemiddelde oppervlakte zich bevindt daar waar vroeger zich slechts de uitgelezen minderheden bewogen, dan wil dit klaar en duidelijk zeggen dat het grondvlak van de geschiedenis plotseling gestegen is — na lange en verborgen voorbereidingen weliswaar, maar in de uiting ervan plotseling — in een menschengeslacht

en sprongsgewijs. Het menschelijk bestaan is in zijn geheel omhoog gegaan. De hedendaagsche soldaat, zoo zouden wij kunnen zeggen, heeft veel van een kapitein; het leger der menschen bestaat reeds uit kapiteins. Men behoeft slechts te zien naar de wilskracht, de vastbeslotenheid en de onbevangenheid waarmede iedere enkeling zich heden door het leven beweegt, de genieting grijpt die in zijn bereik komt en zijn besluit aan anderen oplegt.

Al het goede en al het kwade van dit oogenblik en van de naaste toekomst vinden hun oorsprong in de algemeene verhooging van het grondvlak waarop zich de menschheid beweegt.

Nu schiet ons echter plotseling een gedachte in den zin. In Europa is het iets nieuws dat het gemiddelde levenspeil van nu het peil der minderheden van weleer is, maar in Amerika was het het uitgangspunt, de samenleving was er op berekend. De lezer denke aan de beteekenis van het welbewuste gevoel van gelijkheid voor de wet, en zal dan begrijpen wat ik bedoel. Deze zielkundige gesteldheid van zich heer en meester van zich zelf te gevoelen en de gelijke te zijn van ieder ander, die in Europa alleen aan de hoogste klassen eigen was geworden, zat in Amerika al sinds de achttiende eeuw, metterdaad dus van het begin dezer samenleving af, een ieder in het bloed. Nu echter een tweede overeenkomst die nog te merkwaardiger is! Nu in Europa deze zielkundige gesteldheid van den gemiddelden man aan den dag komt en zijn geheele levensstandaard omhoog gaat, krijgt het Europeesche leven naar toon en gedragingen in alle opzichten plotseling een voorkomen dat velen al heeft doen zeggen: „Europa is bezig Amerikaansch te worden.” Zij die alzoo spraken hechtten aan dit verschijnsel niet erg veel gewicht, zij waren van meening dat het slechts een lichte wijziging in de gewoonten en de mode betrof en, misleid door de uiterlijke overeenstemming, schreven zij het toe aan een of anderen invloed van Amerika of Europa. Hierdoor heeft men echter aan het verschijnsel zijn groote beteekenis ontnomen; het probleem is veel ingewikkelder en veel geschakeerder, en de oplossing er van is veel verrassender.

De beleefdheid zou ons er nu bijna toe brengen den mannen van Overzee te zeggen dat Europa inderdaad Amerikaansch is geworden, en dat dit gebeurd is onder den invloed van Amerika op Europa. De waarheid komt nu echter in botsing met de beleefdheid, en de waarheid moet zegevieren. Europa is niet Amerikaansch geworden. Het heeft zelfs nog geen belangrijken invloed van Amerika ondergaan. Als er nog van het een en ook van het ander iets waar mocht zijn, dan begint dit toch pas heden ten dage, maar tot voor kort was daar niets van te bespeuren, en uit dit verleden is het heden voortgekomen. Er is hieromtrent een opstapeling van onjuiste denkbeelden die ons allen het uitzicht beneemt, aan Amerikanen zoowel als aan Europeanen. De triomf der horden en de daarop volgende grootsche stijging van het algemeen levenspeil is in Europa door verschillende innerlijke oorzaken teweeggebracht, en is gevolgd op twee eeuwen van opvoeden van de menigten naar de beginselen van de leer van den vooruitgang, een opvoeding die gepaard ging met een toename van den algemeenen welstand. Het feit is echter dat het resultaat van dit alles overeenstemt met den meest kenmerkenden karaktertrek van het Amerikaansche bestaan. Hierdoor nu, dat de gemoedsgesteldheid van den gemiddelden Europeaan overeenkomt met die van den Amerikaan, heeft de Europeaan thans voor de eerste maal het Amerikaansche leven, dat hem te voren een gesloten boek en een mysterie was, kunnen begrijpen. Het gaat hier derhalve niet om een beïnvloeding, hetgeen toch wel wat vreemd zou zijn, want het zou niets meer zijn dan een weerkaatsing, maar het gaat om iets dat men wel allerminst vermoedt: het is een geval van nivelleering. De Europeanen hadden altijd wel vaag gezien dat het gemiddelde levenspeil in Amerika hooger was dan in het oude werelddeel. Men had nu het onmiddellijk bewustzijn gekregen dat Amerika het land van de toekomst was, en al kon men voor dit gevoel geen welgestaafd betoog geven, men was zeker van zijn zaak en dit gevoel won steeds meer veld. Het is duidelijk dat een zoo verbreide en zoo vast ingewortelde

gedachte een stellige reden van bestaan moest hebben. Deze reden was de vluchtige kennis van een hooger levenspeil van het gemiddelde bestaan in Amerika, welke een tegenstelling vormde met het lager levenspeil der uitgelezen minderheden in Amerika in vergelijking met dat der overeenkomstige groepen in Europa. De geschiedenis echter heeft haar gebied in de valleien evenals de landbouw, en niet op de bergtoppen; haar grondvlak is de gemiddelde maatschappelijke hoogte en niet de verhevenheden.

Wij leven in een tijd van nivellaties: men haalt de schaaf over de vermogens, men neemt de beschavingsverschillen van de verschillende maatschappelijke standen weg, en men heft het onderscheid der seksen op. Zoo maakt men ook de verschillende wereld-deelen gelijk, en daar nu Europa naar levensaard het laagst was, heeft het bij deze effening slechts gewonnen. Van uit dezen hoek gezien beteekent dus de ommekeer der massa's een ontzaglijke vermeerdering van levenskracht en van mogelijkheden, geheel het tegendeel dus van wat wij telkens hooren over het verval van Europa. Dit is een vage en tevens plompe bewering, en men begrijpt niet wat ze eigenlijk wil zeggen. Doelt deze opmerking op een verval van de Europeesche mogendheden, of van de Europeesche beschaving of van datgene dat aan dit alles ten grondslag ligt en belangrijker is dan dit alles, namelijk de Europeesche levenskracht? Over de Europeesche mogendheden en de Europeesche beschaving zullen wij later in deze verhandeling nog wel het een en ander zeggen, en het is mogelijk dat genoemde opmerking op hen beide van toepassing is. Wat echter de Europeesche levenskracht betreft, raakt deze bewering kant noch wal en het is wel noodig dit onmiddellijk aan te toonen. Als wij onze meening eenigszins anders formuleeren, dan wordt zij misschien aannemelijker en waarschijnlijker.

Wij bedoelden dus te zeggen, dat nu een gemiddelde Italiaan, een gemiddelde Spanjaard, en gemiddelde Duitscher minder verschillen naar levensaard van een Noord-Amerikaan of een Argentijn dan dertig jaar geleden. En dit is een gegeven dat de Amerikanen wel in gedachte moeten houden.

III

DE HOOGTE DER TIJDEN

De heerschappij der groote menigten heeft dus in zooverre een gunstigen kant als zij beteekent een verhooging van een algemeen levensvlak, en tot openbaarheid brengt dat het gemiddeld bestaan thans op een hooger peil staat dan tevoren. Dit brengt ons te binnen dat het bestaan verschillend van hoogte kan zijn, en dat derhalve de woorden die men gewoonlijk zonder eenigen zin bezigt, wel degelijk zin hebben, namelijk de opmerking over „de hoogte der tijden". Wij zullen ons hierbij even moeten bepalen, want dit stelt ons in staat een der meeste verrassende kenmerken van onzen tijd onder de aandacht te brengen.

Men zegt, bijvoorbeeld, dat het een of ander niet is in overeenkomst met de hoogte van den tijd. Dit betreft natuurlijk niet het abstracte terrein der tijdrekenkunde, want dit kent geen oneffenheden; men bedoelt dan den tijd dien men beleeft, de periode welke ieder geslacht noemt „onzen tijd", en deze kenmerkt zich steeds door een bepaalde hoogte, het zij dat hij uitrijst boven het voorafgaande tijdvak, lager is dan dit of daaraan gelijk is. Het beeld van „vallen" hetwelk in het woord „verval" ligt besloten, komt voort uit het niet beredeneerde bewustzijn van dit feit. Even zoo voelt een ieder, meer of minder duidelijk, de verhouding van zijn eigen bestaan tot de hoogte van den tijd waarin hij leeft. Er zijn

menschen die zich temidden van de verschillende verschijningsvormen van dezen tijd gevoelen als een schip dat aan den grond is geraakt en niet meer vlot kan komen. De vlugheid van het t e m p o waarmede de dingen thans gaan, de onstuimigheid en de kracht waarmede men thans alles doet, benauwen den man van den ouden stempel, en deze benauwing geeft den afstand aan die er is tusschen de hoogte van zijn eigen bestaan en die van zijn tijd. Doch degene die geheel en al opgaat in de verschijningsvormen van dezen tijd en zich daarmede in overeenstemming gevoelt, is zich ook wel bewust van een verschil in hoogte tusschen onzen tijd en de verschillende tijden die daaraan zijn voorafgegaan. Wat is nu de verhouding?

Het is natuurlijk onjuist te meenen dat de mensch uit een bepaald tijdvak altijd het verleden, alleen omdat dit verleden is, als lager gelegen beschouwt. Men behoeft slechts te denken aan Jorge Manrique [1]) die meende dat

al het verleden overtrof het heden....

Doch ook dit is niet waar. Niet alle perioden hebben het gevoel gehad minder te zijn dan eenige periode die aan hen was voorafgegaan, en evenmin hebben zij zich ieder voor zich de meerdere gevoeld van alle voorbijgegane tijden die men zich nog herinnerde. Op ieder tijdvak uit de geschiedenis werkt dit vreemde verschijnsel der tijdshoogte anders in, en het verbaast ons dat denkers en geschiedschrijvers nooit eenige aandacht hebben geschonken aan een zoo stellig en zoo gewichtig feit.

De indruk dien Jorge Manrique in woorden vat is zeer zeker de meest algemeene geweest, in ieder geval als men hem in zijn ruimste beteekenis neemt. Aan de meeste perioden scheen de eigen tijd niet hooger toe dan alle voorbijgegane tijdvakken.

[1]) Jorge Manrique (1440—1478) Spaansch dichter, beroemd voornamelijk door zijn Coplas a la muerte del maestre de Santiago su padre, waarin hij de kortstondigheid van alle geluk, schoonheid, rijkdom en macht bezingt.

Integendeel, het meest gewone is steeds geweest dat de menschen zich verbeeldden dat er in een grijs verleden betere tijden zijn geweest, waarin het leven voller en rijker was, de „gouden eeuw" zeggen wij die door de klassieke Oudheid zijn gevormd, de Altsjeringa zeggen de Australische wilden. Hierdoor ziet men dat de betreffende menschen hun eigen leven meer of minder gebrekkig en vervallen hebben beschouwd, niet rijk genoeg aan levenskrachten om hun aderen tot zwellens toe te vullen. Daarom hadden zij eerbied voor het verleden, de „klassieke" tijdperken, waarin het leven naar zij meenden voller, rijker, volmaakter en ingewikkelder was dan het leven uit hun eigen tijd. Wanneer zij terug zagen en zich deze tijden van grootere levensvolheid voorstelden, kregen zij het gevoel van daar niet van boven af op neer te zien, maar integendeel van er naar op te kijken, lager te staan. Het ging dien tijd zooals het een bepaalden graad van den thermometer zou gaan als deze zich bewust kon worden en zich kon vergelijken met een hoogeren graad: in den anderen waren meer warmte-eenheden. Sinds het jaar 150 na Christus ongeveer neemt dit gevoel van levensvernauwing, van minderworden, van verval en verslapping gestadig toe in het Romeinsche rijk. Horatius had het reeds aldus in zijn gedichten gezegd: „Onze ouders, die reeds minder waren dan onze grootouders, hebben ons als nog meer verdorven in het leven geroepen, en wij zullen op onze beurt aan een geslacht het aanschijn geven dat nog gebrekkiger is." [1])

Twee eeuwen later waren er in het heele Romeinsche rijk niet voldoende Italiërs meer die flink genoeg waren om de posten van centurio te bezetten en daartoe moest men huurlingen nemen, eerst Dalmatiërs, en later Barbaren van de oevers van den Donau en den Rijn. Inmiddels werden de vrouwen onvruchtbaar en werd Italië ontvolkt.

---

[1]) Oden, Lib. III, 6:

Aetas parentum peior avis tulit
nos nequiores, mox daturos
progeniem vitiosorem.

Laten wij nu een andere groep van tijdvakken in oogenschouw nemen, op wie het leven anders inwerkt en naar het schijnt in tegenovergestelden zin. Het gaat hier om een zeer merkwaardig verschijnsel, hetwelk voor ons van groot belang is goed te beschrijven. Toen hoogstens een dertig jaar geleden de politici hun redevoeringen voor de menigten hielden, verwierpen zij gewoonlijk dezen of genen maatregel van de regeering of stelden zij zich te weer tegen een of andere onheuschheid met de bewering dat het betreffende geval in strijd was met de volkomenheid waartoe deze tijd was gekomen. Het is merkwaardig dat deze zelfde woorden al door Trajanus zijn gebezigd in zijn beroemden brief aan Plinius, toen hij hem op het hart drukte de Christenen niet te vervolgen op grond van anonieme aanklachten: dit past niet meer in onzen tijd, nec nostri saeculi est. Er zijn dus verschillende tijdperken in de geschiedenis geweest die van zich zelf het gevoel hebben gehad dat zij tot een volkomen, beslissende hoogte waren gekomen. Tijden derhalve waarin men geloofd heeft dat men aan het eindpunt van een weg was gekomen, waardoor een langdurig gekoesterd verlangen werd vervuld en een verwachting werd verwezenlijkt. Dit is de „volheid der tijden", het geheel en al volgroeid zijn van het leven in de geschiedenis. Dertig jaar geleden geloofde de Europeaan inderdaad dat het leven der menschen was geworden hetgeen het moest zijn, dat het den graad van volmaaktheid had verkregen waarnaar vele geslachten gestreefd hadden, en dat het zijn bestemming had bereikt. De tijden der volmaaktheid voelen zich altijd als het gevolg van langdurige tijdvakken van voorbereiding, van andere perioden waarin het leven schraler was, lager gelegen perioden waarboven deze stonde van voldragenheid ver uitrijst. Van uit deze hoogte gezien schijnt het alsof men in dien voorbereidingstijd slechts geleefd heeft in verlangen, zich vermeiend in een droombeeld dat men nog niet had kunnen verwezenlijken. Tijden waren het van verlangen en van onvoldaan verlangen alleen, tijden van vurig bezielde voorloopers, tijden van het „nog

niet", waarin voortdurend de schrijnende pijn werd gevoeld van de tegenstelling van het helder aanschouwde ideaal en de werkelijkheid die daarmede niet overeenstemde. Zoo zag de negentiende eeuw de middeleeuwen. Eindelijk breekt een dag aan waarin dit aloude, soms duizend jaren lang gekoesterde verlangen, zich schijnt te verwezenlijken: de werkelijkheid neemt het in zich op en voegt er zich naar. Wij zijn gekomen tot aan den top, dien wij tot nu toe nauwelijks konden onderscheiden, wij zijn genaderd tot het doel dat wij ons gesteld hadden en waarop wij ons verheugd hadden, wij hebben de hooge ure der volmaaktheid bereikt! Op het „nog niet" is het „ten slotte" gevolgd. Zoo dachten onze ouders en hun gansche eeuw over hun eigen tijd. Men vergete dit niet: onze tijd is een periode die komt na een periode die volmaakt werd geacht Hierdoor kan het niet anders of hij die aan den anderen oever staat en nog leeft in dit volmaakte verleden dat nog zoo dicht bij is, moet de gewaarwording hebben dat de huidige tijd in verval is. Hij leeft op zijn verbeelde hoogte, en van daar uit bezien komt hem het tegenwoordige voor als een kentering na een tijd van volheid des levens.

Doch de man die jaar en dag 's levens geschiedboeken heeft doorbladerd en niet opgehouden heeft het oor te luisteren te leggen aan het geluid der tijden, kan niet misleid worden door eenige begoocheling van gewaande volmaking.

Zooals wij reeds zeiden kan er alleen sprake zijn van „volheid der tijden" als een oud verlangen dat de eeuwen door van aver tot aver is overgeleverd en met hope tegen hope krampachtig is vastgehouden, eindelijk op een dag wordt verwezenlijkt. En inderdaad, deze tijden van volheid des levens zijn perioden die zeer voldaan over zich zelf zijn, soms zelfs, zooals de negentiende eeuw, zijn zij overvoldaan over zich zelf. [1]) Wij bemerken nu

---

[1]) Op de stempels der munten van Hadrianus leest men opschriften als deze: Italia Felix, Saeculum aureum, Tellus stabilita, Temporum felicitas. Men zie behalve het groote numismatische werk van Cohen de verschillende munten die afgebeeld zijn in Rostowzeff,

echter dat die eeuwen welke zoo voldaan waren en zoo tot levensvervulling waren gekomen, inwendig dood zijn. De waarachtige volheid des levens ligt niet in de zelfvoldaanheid, ligt niet in het verworven hebben of in het bereiken. Cervantes heeft al gezegd „de weg is altijd beter dan de herberg". Een tijdvak dat zijn verlangen heeft bevredigd en zijn droombeeld heeft verwerkelijkt, heeft nu niets meer te begeeren, de bron zijner wenschen is opgedroogd. Dit wil dus zeggen dat die vermaarde volheid eigenlijk een afsluiting is. Er zijn eeuwen geweest die omdat zij geen nieuwe doeleinden hebben gevonden om naar te streven, aan hun zelfvoldaanheid gestorven zijn, zooals de van zijn geluk bezwijmelde hommel sterft na zijn paringsvlucht.

Hierdoor is dan ook het verrassende verschijnsel te verklaren dat die tijdperken van zoogenaamde levensvervulling altijd diep in zich een zeer eigenaardige droefheid hebben gevoeld.

Het verlangen dat men zoo lang in zich had omgedragen, en dat steeds meer gegroeid was, dit verlangen dat in de negentiende eeuw tenslotte scheen vervuld te worden, noemde zich zelf „moderne beschaving". De naam alleen stemt al tot ongerustheid: dat een tijd zich zelf „modern" noemt, dat wil zeggen, uiteindelijk, beslissend, een tijdvak ten opzichte waarvan alle andere perioden louter verleden zijn, bescheiden voorbereidingen, tijdperken waarin men alleen maar streefde om dezen „modernen" tijd te bereiken! Slap geschoten pijlen als het ware die ver voor het doelwit neervallen! [1])

The social and economic history of the Roman Empire, 1926, plaat LII en pag. 588, noot 6.

[1]) De oorspronkelijke beteekenis van „modern", „moderniteit" waarmede de jongste tijdperken zich zelf hebben aangeduid, wijst heel precies op de gewaarwording van de „hoogte der tijden", waarover hier gehandeld wordt. Modern is datgene, wat overeenkomt met den modus, welverstaan den nieuwen modus, een wijziging of vorm die op een bepaald oogenblik is opgekomen tegenover oude levenswijzen uit een voorbij-

Komt hier niet zeer duidelijk het wezenlijk verschil naar voren tusschen onzen tijd en het tijdvak dat pas verstreken is, dat pas achter de kim is verdwenen? Onze tijd voelt zich inderdaad niet als een beslist afgesloten geheel; integendeel, tot in de diepste roerselen van zijn wezen voelt hij vaag dat er geen definitieve, stellig-volkomene, voor goed gekristalliseerde perioden zijn. Het komt ons voor dat de aanspraak die een bepaalde levensvorm — de zoogenaamde „moderne cultuur" — er op maakt de definitieve levensvorm te zijn het gevolg is van zelfmisleiding en onbegrijpelijke vernauwing van het gezichtsveld. En als wij ons van deze dwaling bewust worden, dan krijgen wij het heerlijke gevoel van uit een nauw en afgesloten verblijf te zijn ontkomen, van ontvlucht te zijn aan een zeer beperkte ruimte en opnieuw naar buiten te treden onder den sterrenkoepel van de waarachtige wereld, die diep, ontzaglijk en onberekenbaar is, waarin de bronnen des levens onuitputtelijk zijn en geen ding onmogelijk is, het beste zoomin als het slechtste.

Het geloof in de moderne cultuur was een triest ding: het was de wetenschap dat de dag van morgen in al het wezenlijke gelijk zou zijn aan den dag van heden, dat de vooruitgang alleen zou bestaan in het voortschrijden, tot in alle eeuwigheid, over een weg die altoos gelijk zou blijven. Zulk een weg is eigenlijk een kerkergang, waar men niet uit kan komen.

Wanneer in het begin van het Romeinsche keizerrijk een beschaafd man uit de provincie te Rome kwam — Lucanus bijvoorbeeld of Seneca — en de grootsche keizerlijke bouwwerken zag die het zinnebeeld waren van voor goed gevestigde macht, dan voelde hij zijn hart samenkrimpen. Nu kon er niets nieuws meer in de wereld gebeuren. Rome was eeuwig. Zoo er een weemoed is die

---

gegaan tijdvak. Het woord „modern" geeft dus uiting aan het bewustzijn van nieuw leven, dat voortreffelijker is dan het oude, en is tevens de verplichtende aanwijzing op de hoogte des tijds te blijven. Voor een „modern" mensch is het „niet modern zijn" gelijk aan beneden het niveau van het oogenblik te zijn.

als de nevel van stilstaand water opstijgt uit vervallen bouwwerken, dan was toch zeker de weemoed die het hart van dien provinciaal ontroerde niet minder aangrijpend al was hij ook van tegenovergestelden aard: de zwaarmoedige stemming die teweeggebracht wordt door gebouwen die voor de eeuwigheid zijn gebouwd.

Vergeleken met deze stemming lijkt de gewaarwording van onzen tijd meer op de vreugde en het luidruchtig gedoe van kinderen die aan het spijbelen zijn.... Wij weten vandaag niet wat er morgen in de wereld zal gebeuren, en in het diepst van ons hart verblijdt ons dit, want dit, het onvoorziene, de onbeperkte ruimte waarin alle mogelijkheden vrijelijk kunnen ontstaan, is het waarachtige leven, dit is de onvervalschte volheid van het bestaan.

Deze onderkenning van onzen tijd, die zeer zeker haar keerzijde heeft, is wel zeer in strijd met het geweeklaag over het verval waar menig boek nu bladzijde op bladzijde over jammert. Dit is het gevolg van gezichtsbedrog, dat door allerlei dingen wordt veroorzaakt. Op enkele daarvan zullen wij later wel eens ingaan, nu wilden wij de meest voor de hand liggende oorzaak alvast aanwijzen: dit gezichtsbedrog is het gevolg van een zich richten naar een, naar onze meening, verouderde theorie. Zij die weeklagen over verval zien van de geschiedenis slechts de politiek of de cultuur, en bemerken niet dat deze beide slechts de korst der geschiedenis zijn. De waarachtige geschiedenis ligt veel dieper, dit is een organisch vermogen, het is de levenskracht zelve, datgene wat er in den mensch aan kosmische energie is. Deze werkende kracht is wel niet dezelfde, maar toch naverwant aan de kracht die de zee verontrust, het gedierte des velds vruchtbaar maakt, de planten doet bloeien en aan de sterren haar schittering verleent.

Wij zouden nu het volgende willen stellen tegenover de aangevoerde kenteekenen van het zoogenaamd verval:

Verval is, zooals het woord zelf zegt, een betrekkelijk begrip.

Het is ontleend aan vergelijking. Men valt van een hooger gelegen niveau naar een lager. Deze vergelijking nu kan men van uit de meest verschillende gezichtspunten maken. Voor een fabrikant van barnsteenen sigarenpijpjes is de wereld in verval omdat er bijna niemand meer een barnsteenen sigarenpijpje gebruikt. Andere gezichtspunten zullen misschien wat achtenswaardiger zijn, maar strikt genomen zijn zij toch alle partijdig, willekeurig en niet genomen naar het wezen van het leven welks gehalte men toetsen wil. Er is slechts één natuurlijk en gerechtvaardigd gezichtspunt, en dit is in het leven zelf gelegen. Men moet het leven van binnen uit beschouwen en zien of het zichzelf vervallen gevoelt, dat wil zeggen: armer aan innerlijke kracht, verzwakt en smakeloos.

Doch, al beziet men ook het leven van binnen uit, hoe kan men bemerken dat het zich al of niet in verval gevoelt? Er is dunkt me geen twijfel mogelijk aan het beslissende kenteeken: een leven dat geen enkel ander bestaan van vroeger, geen enkel ander voorafgegaan tijdperk verkiest boven het eigene, een leven dat dus aan zichzelf de voorkeur geeft, kan men in geen enkel wezenlijk opzicht vervallen noemen. Hiertoe wilde ons geheele betoog over het vraagstuk van de hoogte der tijden voeren. Want het is het geval dat juist onze tijd hierin een zeer ongewone gewaarwording heeft, die zoover wij weten in de geschiedenis nooit is voorgekomen.

In de salons van de vorige eeuw leidden de gesprekken der dames en hun keurig afgerichte dichters altijd wel weer eens tot deze vraag: „In welken tijd zou u hebben willen leven?" En dan begon een ieder, bezet met zich zelf, in gedachten te dwalen door de vervlogen tijdperken om een periode te vinden waarin het eigen bestaan naar hun zin zou passen. De zaak is dat de negentiende eeuw ondanks het gevoel, of wel juist door het gevoel, van tot 's levens volheid te zijn geraakt, met het verleden verbonden bleef. Men meende te staan op de schouderen van de vorige generaties, en men hield zich zelf voor de bekroning van

het verleden. Daarom ook geloofde men in betrekkelijk-klassieke tijdperken — zooals de eeuw van Pericles of de Renaissance — waarin de levenswaarden van het oogenblik waren voorbereid. Dit zou al voldoende zijn om ons argwanend gestemd te maken ten opzichte van de tijden van volheid: zij zien achteruit, zij kijken naar het verleden dat in hen tot voltooiing geraakt.

Doch wat zou nu de eerste de beste man die kenmerkend voor onzen tijd is zeggen als men hem deze zelfde vraag deed? Het is, dunkt ons, niet twijfelachtig: elke voorbijgegane periode, zonder eenige uitzondering, zou op hem den indruk maken van een nauwe, afgesloten ruimte waarin hij niet zou kunnen ademen. Dit wil zeggen dat de tegenwoordige mensch voelt dat zijn leven waarachtiger leven is dan alle vorige bestaansvormen, of omgekeerd gezegd, dat het gansche verleden in zijn oogen klein is als men het vergelijkt met de huidige menschheid. Deze innerlijke zekerheid van ons hedendaagsche leven is zoo gegrond en spreekt zoo van zelf dat zij al de gewone beweringen over verval te niet doet.

Ons leven voelt zich ook van grooter afmetingen dan alle vroegere levens. Hoe zou het zich als in verval geraakt kunnen gevoelen? Juist het tegendeel is waar: ons leven heeft door zijn diep ingeworteld bewustzijn van waarachtiger leven te zijn allen eerbied en alle aandacht voor het voorbijgegane verloren. Hierdoor is dus voor de eerste maal een tijdperk gekomen dat alle klassicisme verwerpt, dat in niets uit het verleden een voorbeeld of een maatstaf ziet. Dit tijdstip dat nu na zooveel eeuwen en na een gelijkmatige ontwikkeling ontstaan is, heeft toch het voorkomen van een begin, van een dageraad, van een inwijding of een jeugd. Wij zien achterwaarts, en die roemruchte Renaissance lijkt ons een bedompt, provinciaal tijdvak met onbeduidende gebaren, tenslotte om het bij zijn naam te noemen, burgerlijk.

Indertijd omschreven wij deze gesteldheid aldus: „Deze diepgaande scheiding tusschen het verleden en het tegenwoordige uit zich in alle dingen in het hedendaagsche leven, en uit het meer

of minder vaag vermoeden hiervan is de aan ons leven eigene onsteltenis ontstaan. Wij gevoelen dat ons geslacht plotseling alleen gebleven is op aarde, dat de dooden niet in schijn maar waarachtig dood zijn, en ons niet meer ter zijde kunnen staan. Het laatste overblijfsel van traditiegeest is vervluchtigd. De voorbeelden, maatstaven en richtsnoeren kunnen ons niet meer dienen. Wij moeten onze problemen zelf oplossen zonder dadelijke hulp van het verleden, en wij moeten dit doen onmiddellijk, op het oogenblik zelf dat deze problemen van allerlei aard — kunst, wetenschap of politiek — zich voordoen. De Europeaan staat thans alleen, zonder dat er nog voortlevende-dooden hem terzijde komen. Hij is als Peter Schlehmil, hij heeft zijn schaduw verloren. Dit gebeurt altijd als de zon op haar hoogtepunt is gekomen."

Wat is nu tenslotte de hoogte van onzen tijd?

Onze tijd beschouwt zich niet als de volheid der tijden, en toch voelt hij zich verheven boven alle tijden die geweest zijn en boven alle bekende tijdvakken van levensvolheid. Het is niet gemakkelijk den indruk dien onzen tijd op zich zelf maakt in woorden te vatten: hij gelooft meer te zijn dan de andere perioden en toch voelt hij zich als een begin. Hoe zullen wij het derhalve kunnen zeggen? Misschien wel het beste aldus: hij voelt zich de meerdere van de perioden die aan hem voorafgingen, maar kleiner dan hij zou wenschen te zijn. Trotsch op en tevens beducht voor zijn eigen krachten.

IV

DE WASDOM DES LEVENS

De heerschappij der horden en de stijging van het levenspeil die zij openbaar maakt, zijn ieder voor zich weer uitingen van een feit dat verstrekkender en algemeener is. Dit feit is bijna koddig, en terwijl het zich overal gevoelen laat, kan men er nog nauwelijks aan gelooven. Het is heel eenvoudig dit: de wereld is plotseling grooter geworden en met haar en in haar is het leven gegroeid. Allereerst wel is het leven meer met de wereld één geworden, dat wil zeggen, dat de inhoud van het leven van den gemiddelden man nu wordt uitgemaakt door het gansche gebeuren op de aarde, dat ieder mensch aan het geheele wereldgebeuren deel heeft. Nog zeer kort geleden volgden de bewoners van Sevilla in hun volksbladen uur op uur wat aan een paar mannen dicht bij de Pool wedervoer, hetgeen dus wil zeggen dat over de verschroeide vlakte van Andaloezië ijsschotsen dreven. Het leven op een willekeurig stuk van den aardbodem is niet meer beperkt tot zijn geographische ligging, maar het heeft een werkzaam aandeel in het leven op andere plekken der aarde. Volgens het beginsel der natuurkunde, hetwelk zegt dat de dingen daar zijn waar zij hun uitwerking hebben, moeten wij nu aan ieder punt van den aardbol de meest wezenlijke alomtegenwoordigheid toekennen. Deze nabijheid van het verafgelegene, de tegenwoordigheid van het afwezige, hebben den gezichteinder van ieder bestaan fabelachtig verwijd.

De wereld is echter ook in omvang toegenomen naar tijdsorde. De beoefening der voorgeschiedenis en der oudheidkunde heeft historische terreinen van ongeloofelijke uitgestrektheid bloot gelegd. Gansche beschavingen en rijken, waarvan men tot voor kort zelfs den naam niet vermoedde, zijn aan onze herinnering toegevoegd als nieuwe werelddeelen. Het geïllustreerde tijdschrift en de film hebben al die ver verwijderde brokstukken van de wereld onder de onmiddellijke aanschouwing van den grooten hoop gebracht.

Doch deze uitbreiding van de wereld in de ruimte en in den tijd zou op zich zelf genomen nog niets beteekenen. De ruimte en de tijd als natuurlijk gegeven zijn het volmaakt onzinnige van het heelal. Daarom is de cultus van de snelheid om haar zelf, die onze tijdgenooten op het oogenblik beoefenen, meer gerechtvaardigd dan men gewoonlijk meent. De snelheid, die naar de ruimte en den tijd gemeten wordt, is niet minder zot dan haar bestanddeelen, maar zij dient om deze beide te niet te doen. Men kan een zotheid alleen door een andere zotheid ten onder brengen. Het was voor den mensch een zaak van eer te zegevieren over de kosmische ruimte en den kosmischen tijd, die in zichzelf zinloos zijn. [1]) Men behoeft er zich dus niet over te verwonderen dat het ons een kinderlijk genoegen geeft de leege snelheid te laten functionneeren; wij heffen met haar de ruimte op en leggen den tijd aan boeien. Bij het opheffen ervan maken wij ze beide levend, wij brengen ze dichter bij elkaar tot een levenseenheid, wij kunnen nu op meer plaatsen zijn dan vroeger, genieten van een vaker gaan en komen, wij kunnen met verbruik van minder levenstijd meer kosmischen tijd benutten.

De wezenlijke uitbreiding van de wereld bestaat niet in de grooter geworden afmetingen, maar bestaat hierin dat zij nu meer dingen in zich bevat. Ieder ding — men neme het woord in zijn

[1]) Juist omdat de levenstijd van den mensch beperkt is, juist omdat hij sterfelijk is, moet hij over den afstand en den tijdsduur zegevieren. Voor een onsterfelijk wezen zou een auto zinloos zijn.

ruimste beteekenis — is iets dat men kan wenschen, beproeven, maken, vernietigen of vinden; men kan er genot in vinden of men kan het verwerpen, maar ieder van deze aanduidingen geeft een levensfunctie te kennen.

Men neme nu de eerste de beste van onze verrichtingen, bijvoorbeeld, koopen. Men stelle zich twee menschen voor, den een uit onzen tijd en den ander uit de achttiende eeuw, die een gelijk vermogen hebben naar verhouding berekend volgens de geldswaarde in deze twee tijdperken. Nu vergelijke men de reeks van dingen die voor beide menschen te koop zijn. Het verschil is bijna fabelachtig. Het aantal mogelijkheden dat zich opent voor den hedendaagschen kooper is in werkelijkheid onbeperkt. Het is niet gemakkelijk, in verlangen er naar, een ding te bedenken dat niet te koop is, en omgekeerd: men kan niet alles wat te koop is verlangend bedenken. Men zal hier tegen inbrengen dat de hedendaagsche mensch met een vermogen dat naar verhouding even groot is, niet meer dingen kan koopen dan de mensch uit de achttiende eeuw. Deze tegenwerping is echter zonder grond. Men kan nu wel meer voorwerpen koopen, want de industrie heeft vrijwel alle artikelen goedkooper gemaakt. Doch op de keper beschouwd doet het er eigenlijk niet toe of dit feit juist is; of liever, het zou dan nog sterker doen uitkomen wat wij hier bedoelen.

Het koopen is het gevolg van de genomen beslissing ten opzichte van een bepaald voorwerp; dit wil dus zeggen dat het een keuze is, en de keuze begint op het oogenblik dat men zich rekenschap geeft van de mogelijkheden die de markt biedt. Hieruit volgt dus dat het leven in zijn verrichting „koopen" allereerst bestaat in het beleven der koopmogelijkheden als zoodanig. Als men over ons leven spreekt, vergeet men gewoonlijk datgene wat naar mijn meening het meest wezenlijke is, namelijk dat ons leven steeds en allereerst is bewustzijn van hetgeen ons mogelijk is. Als wij steeds slechts één mogelijkheid voor oogen hadden, zou het zinloos zijn deze zoo te noemen. Dan zou zij eerder noodzakelijkheid zijn

en niets anders. Het is echter geheel anders: dit zeer vreemde feit, ons leven, is krachtens zijn wezen zoo gesteld dat het steeds verscheidene uitgangen voor zich heeft, en juist omdat het er verscheidene zijn, krijgen zij het karakter van mogelijkheden waartusschen wij moeten kiezen. [1])

Het is dus hetzelfde te zeggen dat wij leven, als te zeggen dat wij ons bevinden in een sfeer van bepaalde mogelijkheden. Deze sfeer noemt men gewoonlijk „de omstandigheden". Alle leven is dus het zich bevinden in de „omstandigheid" oftewel de wereld. Want dit is de oorspronkelijke beteekenis van het begrip „wereld". De wereld is het geheel van onze levensmogelijkheden. Zij is dus niet iets dat los staat van of vreemd is aan ons leven, maar zij is zijn waarachtige omlijning. De wereld brengt in beeld wat wij kunnen zijn, ons innerlijk levensvermogen. Dit moet zich beperken zoo het werkelijkheid wil worden, of anders gezegd, wij kunnen tenslotte slechts een gering deel zijn van hetgeen wij kunnen zijn. Daarom lijkt ons de wereld ook zoo ontzaglijk groot, en komen wij ons zelf zoo heel klein voor. De wereld of ons leven naar zijn mogelijkheden is altijd grooter dan ons lot of werkelijk leven.

Ons doel nu was slechts te doen uitkomen hoe het menschelijk leven een grooter gebied van mogelijkheden beslaat. Zijn afmetingen in deze zijn ongelooflijk veel grooter geworden dan zij ooit te voren zijn geweest. Op intellectueel terrein vindt de mensch meer wegen die hem tot een of andere levens- en wereldbeschouwing kunnen voeren, hij stuit op meer problemen, hij heeft de beschikking over meer gegevens, er is een grooter geheel van onderscheiden wetenschappen en er zijn meer standpunten mogelijk. Terwijl de beroepen of ambachten in de primitieve samenleving bijna op de vingers van één hand konden worden opgeteld — herder, jager, krijgsman, priester-toovenaar — is de reeks der mogelijke

[1]) In het ergste geval, wanneer er dus op de wereld slechts een enkele mogelijkheid zou zijn, dan zouden er toch nog twee zijn: deze en die van de wereld uit te gaan. Maar het uitgaan uit de wereld vormt er een deel van, zooals de deur een deel van het huis is.

werkzaamheden nu buitengewoon uitgebreid. Van de genietingen kan men hetzelfde zeggen, hoewel — en dit verschijnsel is van meer belang dan men doorgaans vermoedt — de verscheidenheid en de hoeveelheid daarvan niet zoo buitensporig groot zijn als die van de mogelijkheden op andere terreinen des levens. Maar toch zijn voor den gemiddelden mensch die in een groote moderne stad woont — en de groote steden geven het hedendaagsche bestaan weer — de genietingsmogelijkheden in een eeuw tijds op een fantastische wijze toegenomen.

De wasdom van de in het leven besloten liggende mogelijkheden blijft echter niet beperkt tot hetgeen wij hier noemden. Hij is ook toegenomen in een meer onmiddellijken en mysterieusen zin. Het is een telkens weer voorkomend en een algemeen bekend feit, dat de verrichtingen bij lichaamsoefeningen en bij sport alles overtreffen wat vroeger werd bereikt. Het is niet voldoende elke verrichting afzonderlijk te bewonderen en het record dat zij slaan te erkennen, men moet ook aandacht geven aan den indruk dien hun verscheidenheid en herhaalde verbetering op ons maken. Wij zullen er dan van overtuigd geraken dat het menschelijk organisme thans grooter bekwaamheden en geschiktheden bezit dan ooit te voren. Want in de wetenschap geschiedt hetzelfde. In minder dan een kwarteeuw is haar kosmische gezichteinder op een onwaarschijnlijke wijze verruimd. De natuurkunde van Einstein beweegt zich in zulke wijde gebieden, dat de oude natuurkunde van Newton in vergelijking daarmede slechts een zolderkamertje bestrijkt. [1]) Deze uiterlijke toename is het gevolg van innerlijken groei wat wetenschappelijke nauwkeurigheid en juistheid betreft. De physica van Einstein is het resultaat van de aandachtige bestudeering van de uiterst geringe verschillen waarvoor men vroeger slechts

[1]) De wereld van Newton was oneindig, maar deze oneindigheid duidde geen grootte aan, het was slechts een algemeenmaking zonder inhoud, een abstracte, zinledige utopie. De wereld van Einstein is begrensd, maar gevuld en werkelijk in alle opzichten. Het is derhalve een wereld die rijker is aan inhoud en daardoor inderdaad grooter van afmetingen.

geringschatting had, en die men niet in zijn beschouwingen en berekeningen opnam omdat men ze van alle belang ontbloot achtte. Zoo blijkt dan nu dat het atoom, dat zoo kort geleden nog de uiterste grens van de wereld was waartoe men kon komen, zelf zoo rijk aan inhoud is, dat het een gansch planetenstelsel bevat. Naar dit alles verwijzen wij nu niet terwille van de beteekenis die het hebben mag als volmaking van de cultuur — dit is op het oogenblik voor ons van geen belang — wij verwijzen daar slechts naar terwille van den wasdom van de verstandelijke vermogens der menschen, die aan dit alles klaarblijkelijk ten grondslag ligt. Wij beweren niet dat de natuurkunde van Einstein juister zou zijn dan die van Newton, maar dat de mensch Einstein tot grooter nauwkeurigheid en vrijheid van geest [1]) in staat is dan de mensch Newton. Evenzoo, dat de hedendaagsche bokskampioen zwaarder stooten toebrengt dan men ze ooit te voren heeft gegeven.

Evenals de rolprent en de plaatjcskrant de meest verwijderde plekken van den aardbol aan den gemiddelden mensch vertoonen, zoo wordt hij ook door tijdschriften en gesprekken op de hoogte gebracht van de intellectueele verrichtingen, en hiervan zijn de pas uitgevonden technische toestellen in de uitstalkasten der winkels de tastbare getuigen. Al deze dingen maken hem wèl overtuigd van de fabelachtige macht die de mensch heeft verworven.

Wij willen hiermede niet zeggen dat het menschelijk leven nu beter is dan vroeger. Wij hebben niet gesproken over de hoedanigheid van het tegenwoordige leven, maar alleen over zijn wasdom, over zijn vorderingen naar grootte en scheppende kracht. Met

---

[1]) De vrijheid van geest, dit wil zeggen, het verstandelijk vermogen, wordt bepaald naar de geschiktheid begrippen te ontleden die tevoren als ondeelbaar werden beschouwd. Begrippen ontleden eischt grooter inspanning dan begrippen verbinden zooals Köhler heeft aangetoond bij zijn onderzoekingen van het verstand der chimpansé's. Nooit heeft het menschelijk verstand een grooter ontledend vermogen gehad dan heden ten dage.

deze woorden is, dunkt mij, heel nauwkeurig uitgedrukt de levenshouding van ieder hedendaagsch mensch, wat hij van zichzelf denkt en gevoelt, en dit bestaat hierin dat hij zich bewust is van een grooter innerlijk vermogen dan de menschen ooit hebben gehad, en dat al het verledene hem dwergachtig voorkomt.

Deze opmerkingen moeten wij wel maken als verweer tegen de aan de werkelijkheid vreemde, zwaarwichtige beweringen over verval, en in het bijzonder over het verval van het Westen, die men de laatste tien jaren allerwege hoorde. Men denke nu aan het hier gegeven betoog, dat even eenvoudig als klaarblijkelijk is, dunkt ons. Het heeft geen zin te spreken over verval, als men niet nauwkeurig aangeeft wat er in verval is. Bedoelt de pessimist de beschaving? Is inderdaad de Europeesche beschaving in verval? Of is er in Europa misschien alleen slechts een verval van de ieder land afzonderlijk betreffende instellingen en regeeringsvormen? Laten wij veronderstellen van wel. Zou dit dan voldoende zijn om te spreken van het verval van het Westen? Allerminst. Want deze gevallen van ondergang zijn slechts gedeeltelijke gebreken van ondergeschikte elementen der geschiedenis, de beschaving en de zelfstandigheid van een of ander volk of de gezamenlijke volkeren. Er is slechts één volstrekt verval; dit bestaat in afnemende levenskracht, en deze is er alleen wanneer men ze voelt. Om deze redenen zijn wij blijven stilstaan ter nadere beschouwing van een verschijnsel waaraan men gewoonlijk geen aandacht schenkt: het bewustzijn of de gewaarwording die ieder tijdperk heeft van zijn eigen levenspeil.

Dit bracht er ons toe te spreken over de „volheid" die sommige eeuwen hebben gevoeld, terwijl daarentegen andere tijdperken zich zelf als vervallen beschouwden, als gezonken tot een lager levensvlak dan vroegere, roemruchte gouden tijdperken hadden. Wij besloten onze redeneering met er op te wijzen dat een kenmerk van onzen tijd is zijn wonderlijke waan meer te zijn dan iedere andere vroegere periode, of sterker nog, onze tijd kenmerkt zich door geen klassieke of norm gevende tijdperken te willen erkennen,

en zich zelf te beschouwen als een nieuw bestaan dat boven alle andere levensvormen uitrijst en tot geen andere is terug te voeren.

Ik twijfel er aan dat men onzen tijd recht zou kunnen begrijpen als men hem niet van hieruit beziet. Want hier ligt juist het wezen van het probleem. Als onze tijd het gevoel had van in verval te zijn, zou hij andere tijdperken als verhevener dan zich zelf beschouwen, en dit zou beteekenen dat hij die tijdperken hoogachtte en bewonderde, en met eerbied opzag naar de beginselen die hun vorm en wezen hadden gegeven. Dan zou onze tijd welomschreven idealen hebben, waarin hij stellig geloofde, ook al zou hij niet in staat zijn ze te verwezenlijken. Doch juist het tegendeel is waar: wij leven in een tijd die zich bewust is vrijwel onbeperkte krachten te bezitten tot het verrichten van daden, maar geen idealen heeft die hij zou kunnen verwerkelijken. Hij beheerscht alle dingen, maar is geen heer van zichzelf. Hij ziet weg noch richting temidden van zijn eigen overvloed. De huidige wereld, die meer middelen heeft, meer kennis, meer technische waardigheden dan ooit te voren, gaat, als de meest rampzalige wereld die er ooit geweest is, roerloos stroomafwaarts.

Hieruit komt deze vreemdsoortige tweeslachtigheid van den tegenwoordigen tijdgeest voort, gevoel van overmacht en onzekerheid. Het gaat onzen tijd zooals men zei dat het den Franschen regent tijdens de onmondigheid van Lodewijk XV ging: hij had alle gaven behalve de gave er gebruik van te maken. Vele dingen schenen r e e d s onmogelijk voor de negentiende eeuw, onwrikbaar als die was in haar geloof in den vooruitgang. Nu, alleen omdat wij alles mogelijk achten, zijn wij van meening dat ook het slechtste kan gebeuren: de achteruitgang, de barbaarschheid, het verval. [1]) Op zichzelf genomen zou dit nog niet een slecht teeken zijn, want het zou er de aanwijzing van zijn dat wij

[1]) Van uit dit gevoel zijn de meeningen als zouden wij in verval zijn voortgekomen. Het is niet de zaak dat wij werkelijk in verval zouden zijn, maar wij sluiten de mogelijkheid van verval niet uit, omdat wij gereed zijn iedere mogelijkheid als een feit te aanvaarden.

wederom de onzekerheid gevoelden die een wezenseigenschap van alle leven is, dat wij wederom onderhevig waren aan die onrust die zoowel smartelijk als genotvol is, en die in iedere minuut besloten ligt als wij ze geheel en al weten te beleven, zoodat geen vezel onberoerd blijft. Gewoonlijk deinzen wij voor deze angstige gewaarwording terug, omdat door haar elk vluchtig oogenblik dat waarachtig beleefd wordt tot een klein afzonderlijk bestaan van trillend leven wordt gemaakt; wij spannen ons in zekerheid te verwerven en ons ongevoelig te maken voor het dramatisch karakter van den grond van ons levenslot. Wij beladen het met de gewoonten, de vaste levenssleur, de gemeenplaatsen, kortom met alle bedwelmende middelen. Het is dus wel heel heilzaam dat wij thans, voor de eerste maal sinds bijkans drie eeuwen, weer plotseling de onzekerheid over wat de dag van morgen zal brengen in ons voelen binnen sluipen.

Een ieder die zich ernstig van aangezicht tot aangezicht tegenover het eigen bestaan plaatst en zich daarvoor ten volle verantwoordelijk stelt, zal een zeker gevoel van onrust krijgen, dat hem dwingt waakzaam te blijven. De Romeinsche krijgstucht schreef voor dat de schildwacht van het legioen zijn vinger op de lippen moest houden. Dit gebaar belette hem in te dommelen en dwong hem opmerkzaam te blijven. Het is niet slecht bedacht, dit gebaar schijnt de nachtelijke stilheid te dwingen tot nog grootere stilzwijgendheid, opdat men het oor nog scherper kan doen luisteren naar de verborgene nadering van het ongewisse. De zekerheid der tijdperken van levensvolheid, van de vorige eeuw bijvoorbeeld, komt voort uit het gezichtsbedrog, en leidt er toe zich niet meer om de toekomst te bekommeren. Men laat de leiding daarvan over aan het blinde samenstel van krachten van het heelal. Zoowel het liberalisme met zijn geloof in den vooruitgang, als het socialisme van Marx veronderstellen dat datgene wat zij als de schoonste toekomst wenschen zich ook onverbiddelijk zal verwezenlijken, even noodzakelijk en onvermijdelijk als de sterren hun banen afleggen. Gerustgesteld door

deze gedachte soesden zij in, zij lieten de wereld begaan, en verloren alle waakzaamheid en werkzaamheid. Het leven koos daarna zelf zijn weg, doch tuchteloos en opstandig verloor het iedere bepaalde richting en gaat thans her- en derwaarts zonder dat iemand den koers kan aangeven. De man van den vooruitgang bekommert zich niet om de toekomst, in weerwil van zijn daverende leuzen der gulden tijden die aanstaande zijn. Hij is er van overtuigd dat de toekomst voor hem geen verrassingen of geheimen heeft, volgens hem is de weg naar die schoone toekomst recht en zonder wezenlijke nieuwigheden. Hij is er zeker van dat men niet zal afdwalen, noch ter rechter- noch ter linkerzijde, en teruggang acht hij onmogelijk. Zoo maakt hij zich dus over die toekomst geen zorgen meer, en hij vlijt zich breed en gemakkelijk uit in een eeuwig heden. Het zal niemand kunnen verbazen dat de wereld nu geen verstrekkende plannen of idealen heeft of niet vooruitgrijpt op een toekomstige verbeelde levenstaak. Niemand heeft zich de moeite getroost deze idealen te kweeken. De leidende minderheden hebben zelfs in die mate hun plicht verzaakt. De opstand der horden gaat altijd gepaard met verslapping van de minderheden die van hun post wegloopen.

De opstand der horden. Daarover zullen wij thans eindelijk gaan spreken. Nadat wij den gunstigen kant van den triomf van de massa hebben laten zien, moeten wij thans de gevaarlijke zijde toonen, het glooiende vlak waarop men zich bezwaarlijk staande houdt.

V.

EEN STATISTISCH GEGEVEN

Deze verhandeling heeft tot doel de geaardheid en de kwalen van onzen tijd, van ons hedendaagsche leven te leeren kennen. De voorloopige beoordeeling waartoe wij reeds gekomen zijn, kan aldus worden samengevat: ons leven, dat een groote reeks van mogelijkheden omsluit, is luisterrijk, uitbundig van kracht en voortreffelijker dan alle andere tijdvakken die men uit de geschiedenis der menschheid kent. Doch juist doordat het grooter van afmetingen is, is het buiten de perken getreden en heeft het alle overgeleverde beginselen, maatstaven en idealen van zich gedaan. Er bruist meer leven in het huidige bestaan dan het ooit eerder deed, doch juist door dit krachtiger leven is alles meer wisselvallig en raadselachtig geworden. Ons leven kan niet uit de geschiedenis leeren welken koers het nemen moet. [1]) Het moet zijn eigen bestemming weten te vinden.

Wij moeten nu tot een volkomen inzicht in onzen tijd zien te komen, en daarom meer gegevens verzamelen. Het leven, dat bovenal is datgene wat wij kunnen zijn, het mogelijke leven, is

---

[1]) Wij zullen echter zien hoe het toch enkele negatieve raadgevingen van het verleden kan krijgen, ook al kan het verleden geen stellige richting aangeven. Het verleden zal ons niet kunnen zeggen wat wij moeten doen, maar wel wat wij moeten nalaten.

krachtens dit feit ook een kiezen tusschen mogelijkheden en een bewust bepalen wat wij inderdaad zullen zijn. Het gegevene, het opgelegde van ons leven zijn de omstandigheden, dat is, de mogelijkheden. Zij vormen hetgeen wij de wereld noemen. Het leven kiest zijn wereld niet, doch leven wil zeggen zich van meet af aan bevinden in een bepaalde en onveranderlijke wereld, in de wereld van heden. Onze wereld is de maat der beschikking die aan ons leven zijn bepaalde aanschijn geeft. Wij zijn echter niet in het bestaan neergeploft als een kogel waarvan de loop vooruit precies is bepaald. De beschikking waaraan wij onderhevig worden als wij tot aanzijn geraken in deze wereld — de wereld is altijd d e z e, de wereld van het oogenblik — is geheel anders. Ons wordt niet één baan voorgeschreven, maar verscheidene, en derhalve zijn wij gedwongen.... te kiezen. Dit is een inderdaad verrassende geaardheid van ons leven. Leven is zich n o o d z a k e l ij k e r w ij s gedwongen te gevoelen, zijn v r ij h e i d te gebruiken, te beslissen wat wij in deze wereld zullen zijn. En dit kiezen moet onverpoosd doorgaan, geen oogenblik van verwijl wordt ons gegund. Zelfs als wij wanhopig de dingen op hun beloop laten, hebben wij besloten niet te besluiten.

Het is dus onjuist te zeggen dat in het leven „de omstandigheden beslissen". Integendeel, de omstandigheden vormen de onoverzichtelijke en telkens wisselende reeks mogelijkheden waartusschen wij moeten kiezen. Doch wat beslist is ons karakter.

Dit alles geldt ook voor het leven der gemeenschap. Ook daarin doemen eerst de mogelijkheden op, en vervolgens is er een besluit dat den daadwerkelijken vorm van het gemeenschappelijk bestaan uitkiest en bepaalt. Dit besluit wordt bepaald door het karakter der samenleving, of, hetgeen op hetzelfde neerkomt, van het slag menschen dat in deze samenleving de leiding heeft. In onzen tijd overheerscht de hordemensch, hij beslist. Men zegge niet dat dit reeds geschiedde in de democratische periode, de periode van het algemeen kiesrecht. Bij het algemeen kiesrecht zijn het niet de massa's die beslissen, zij deden nooit iets anders dan zich

voegen naar het besluit van een of andere minderheid. Deze legden hun programma's voor — een zeer goede benaming inderdaad. — De programma's waren een overzicht van het maatschappelijke leven, en men verzocht de massa een zeker plan van handeling en gedragslijn te aanvaarden.

Hetgeen er nu gebeurt is wel heel iets anders. Als men aandachtig het openbare leven beschouwt van de landen waarin de triomf van de horden het verst gekomen is — en dit zijn de landen in het Zuiden van Europa — dan bemerkt men tot zijn verbazing dat deze volkren staatkundig bij den dag leven. Dit verschijnsel is buitengewoon vreemd. De openbare macht is in handen van een vertegenwoordiger van groote menigten. De massa's zijn zoo machtig dat zij allen mogelijken tegenstand verijdeld hebben. Zij zijn zoo onverzettelijk en zoo beslist meester van de openbare macht dat men bezwaarlijk in de geschiedenis een voorbeeld zal kunnen vinden van een dergelijke overmacht. En toch leeft deze openbare macht, leeft deze regeering bij den dag; zij treedt niet naar voren als een van zich zelf bewuste toekomst, zij opent niet een nieuwen weg naar een duidelijk aangewezen doel in het verschiet, zij heeft er niet de kenteekenen van het begin te zijn van een denkbare ontwikkeling of ontplooiing. Kortom, deze macht leeft zonder omschreven levensplan, zonder ontwerp of gedragslijn. Zij weet niet waarheen zij gaat omdat zij strikt genomen bewegingloos is, zij heeft geen richting bepaald, zij heeft niet vooruit bedacht hoe en waartoe zij zal voortgaan. Wanneer deze openbare macht zich probeert te rechtvaardigen, doet zij dit niet door ook maar in eenig opzicht naar de toekomst te verwijzen, integendeel, zij beperkt zich tot het heden en zegt volmaakt te goeder trouw: „Ik ben een abnormale regeeringsvorm, die door de omstandigheden in het leven is geroepen." Dit wil dus zeggen, onder den drang van het oogenblik en niet door overwegingen in verband met de komende dingen. Daarom blijft alles wat zij doet beperkt tot het ontwijken van de kleine botsingen die elk oogenblik dreigen. Zij zet zich er niet toe de

moeilijkheid op te lossen, maar probeert er telkens omheen te komen, en gebruikt daartoe alle middelen die haar ten dienste staan, zelfs al stapelt zij daardoor grootere moeilijkheden op voor de naaste toekomst. Zoo is altijd de openbare macht geweest als de horden die zelf uitoefenden, zij is almachtig en kortstondig. De hordemensch is de mensch wiens leven geen verstrekkend plan heeft, en die door de driften van het oogenblik wordt voortgesleurd. Daarom brengt hij niets tot stand, hoewel zijn mogelijkheden, zijn krachten ontzaglijk zijn.

En dit slag menschen heeft nu de beslissende macht. Wij moeten dus zijn aard nader bezien en ontleden.

De sleutel voor dit onderzoek heeft men als men teruggaat naar het begin van deze verhandeling, naar de vraag: Van waar zijn al deze menigten die nu het tooneel des levens tot in alle uithoeken vullen gekomen?

Een paar jaren geleden wees de groote oeconoom Werner Sombart op het groote belang van een zeer eenvoudig feit, en het is vreemd dat het niet ieder voor oogen staat die zich bezig houdt met de hedendaagsche vragen. Dit zeer eenvoudige feit is op zichzelf voldoende om ons een helderen kijk te geven op het tegenwoordige Europa, en als het niet voldoende is helpt het ons toch een heel eind op weg. Het gegeven is dan dit: sinds het begin van de Europeesche geschiedenis, van de zesde eeuw tot het jaar 1800, dus gedurende twaalf eeuwen brengt Europa het niet verder dan tot een bevolking van honderdtachtig millioen zielen. Van 1800 af tot 1914 echter, dus in weinig meer dan een eeuw steeg de Europeesche bevolking van honderdtachtig millioen tot vierhonderd zestig millioen! Het dunkt ons dat het verschil van deze getallen geen twijfel overlaat wat de vruchtbaarheid van de vorige eeuw betreft. In drie geslachten is er een ontzaglijke menschenmenigte in het leven gebracht, en deze is als een stortvloed over de wereld gekomen en heeft ze overstelpt. Dit gegeven alleen zou al voldoende zijn, herhalen wij, om den zegetocht der horden te begrijpen en alles wat daarin zijn weerslag vindt en

alles wat het voor de toekomst belooft. Doch verder moet deze ontzaglijke vermeerdering worden beschouwd als de belangrijkste factor in den wasdom des levens dien wij tevoren aantoonden. Tegelijkertijd bewijst dit gegeven echter dat de bewondering waarmede wij hoog opgeven van den groei der nieuwe landen, zooals de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, ongegrond is. Wij verbazen ons over den toewas der bevolking die in een eeuw op honderd millioen zielen is gekomen, terwijl het werkelijk verwonderlijke het hooge geboortecijfer in Europa is. Dit is dus een andere reden om de dwaling van de veramericaniseering van Europa te herstellen. Niet eens de eigenschap die het meest kenmerkend voor Amerika zou zijn — de snelheid van de toeneming van zijn bevolking — is tot Amerika beperkt. De bevolking van Europa is in de afgeloopen eeuw veel meer toegenomen dan die van Amerika. Amerika is voortgekomen uit overtollige Europeanen.

Doch al is dan het gegeven dat blijkt uit de berekening van Werner Sombart niet zoo bekend als het wel moest zijn, dan was toch wel tot een ieder het niet geheel verklaarde feit van den aanzienlijken toewas van de Europeesche bevolking zoozeer doorgedrongen, dat het overbodig is daar lang over te spreken. Het is ook niet de toeneming van de bevolking die voor ons op het oogenblik van belang is in deze getallen, maar wij wilden door ze naast elkaar te zetten den overhaasten groei doen uitkomen. Deze voortjagende uitbreiding is voor ons thans van groot belang, want zij beteekent dat er zwermen op zwermen menschen over Europa zijn uitgestort, en in zulk een korte spanne tijds dat zij niet voldoende van de overgeleverde beschaving konden worden doordrongen.

De gemiddelde Europeesche mensch van heden ten dage is dan ook wel gezonder en sterker van ziel dan die van de vorige eeuw, maar hij is veel simpeler van gemoed. Hierdoor maakte hij soms den indruk van een mensch uit een primitief tijdperk, die plotseling terecht komt in een maatschappij van een zeer oude

beschaving. In de scholen waar de vorige eeuw zoo trotsch op was, heeft men de groote massa's alleen slechts de technische bekwaamheden van het moderne bestaan kunnen leeren, maar men is niet in staat geweest hen op te voeden. Men heeft hun middelen verschaft om krachtig en in hoogen graad te leven, maar men heeft hen niet ontvankelijk kunnen maken voor het gevoel der verheven historische plichten. Men heeft overijld in hen ingeplant het trotsche bewustzijn en de macht van de moderne werktuigen, maar de geest is verre van hen gebleven. Daarom ook willen zij niets met den geest gemeen hebben, en de jongere geslachten maken zich gereed om het bewind over de wereld in handen te nemen alsof de wereld een paradijs was zonder eenig zweem van een verleden, alsof er geen problemen waren die van geslacht tot geslacht zich hebben voortgezet en vol verwikkelingen zijn.

De vorige eeuw heeft dus den roem en de verantwoording voor het loslaten van deze groote menigten op het oppervlak der aarde. Van uit dit feit kan men die eeuw dan ook het geschiktst beoordeelen. Er moet wel iets heel buitengewoons, iets onvergelijkelijks in haar gescholen hebben om zulk een oogst aan menschengewas te hebben kunnen voortbrengen. Alle voorkeur voor de beginselen die aan een ander voorbijgegaan tijdperk ten grondslag lagen, is nietig en dwaas als men zich niet eerst van dit grootsche feit rekenschap heeft gegeven en er een afdoende verklaring voor heeft gevonden. De geheele geschiedenis der menschheid gelijkt wel een reusachtig laboratorium, waar men alle denkbare proeven heeft genomen om het openbare leven zoo in te richten dat het gewas „mensch" wel gedijen zou. En nu, alle spitsvondigheden ter zijde latend, hebben wij uit de ervaring geleerd dat toen dit gewas volgens deze beide beginselen, liberale democratie en techniek, werd verzorgd, in een eeuw tijds de bevolking van Europa werd verdrievoudigd.

Een dergelijk buitengewoon feit dwingt ons, tenzij wij er de voorkeur aan te geven voor zot door te gaan, deze gevolgtrek-

kingen te maken: ten eerste dat deze democratie, die gegrondvest is op de techniek, de tot nu toe hoogste vorm is van het openbare leven; ten tweede dat deze levensvorm niet de beste is dien men zich kan voorstellen, maar dat degene dien wij als beter zullen kunnen uitdenken en maken, het wezenlijke van deze genoemde beginselen zal moeten behouden; ten derde dat iedere teruggang tot levensvormen die lager staan dan die van de negentiende eeuw als zelfmoord moeten beschouwd worden.

Als men dit feit even duidelijk heeft ingezien als dit vanzelfsprekende feit dient te worden bezien, moeten wij ons opnieuw keeren tegen de negentiende eeuw. Indien het dan ook al klaarblijkelijk is dat er in die eeuw iets ongewoons en onvergelijkelijks school, dan is het toch niet minder klaarblijkelijk dat zij met enkele wezenlijke ondeugden behept was, en dat zij naar staat en toestand ontoereikend was toen zij een slag menschen — de opstandige hordemenschen — in het leven riep, die de beginselen zelf waaraan zij hun aanschijn te danken hebben in onmiddellijk gevaar brengen. Als dit slag menschen heer en meester van Europa blijft en als dit slag de beslissende macht houdt, dan zullen dertig jaren voldoende zijn om ons werelddeel weer terug te storten in het barbarendom. De rechtsgeleerde en stoffelijke wetenschappen en bekwaamheden zullen even gemakkelijk vervluchtigen als reeds zoovele malen geheimen der techniek verloren zijn geraakt. [1]) Het gansche bestaan zal verschrompelen. De hedendaagsche overvloed van mogelijkheden zal dan omslaan

[1]) Hermann Weyl, een der grootste natuurkundigen van den tegenwoordigen tijd, metgezel en voortzetter van Einstein, komt er voor zijn naaste omgeving openlijk voor uit, dat hij er van overtuigd is, dat als er nu eens plotseling tien of twaalf bepaalde groote mannen van het vak stierven, het wonder der hedendaagsche natuurkunde voor goed voor de menschheid zou verloren gaan. Een voorbereiding van vele eeuwen is noodig geweest om het verstand geschikt te maken voor de abstracte beschouwing der natuurkundige theorie. Het een of andere voorval zou deze wonderbaarlijke begaafdheid kunnen te niet doen en daarmede den grondslag van de techniek der toekomst.

tot een nijpend tekort, gebrek, schaarschte en benauwende onmacht, het zal in waarachtig verval verkeeren. Want de opstand der horden is geheel en al hetzelfde als datgene wat Rathenau noemde „die vertikale Völkerwanderung".

Wij moeten dus dezen horde-mensch, die tenslotte het orgaan is van het hoogste goed en het ergste kwaad, door en door leeren kennen.

VI

ENKELE WEZENSTREKKEN VAN DEN HORDEMENSCH

Hoe is nu deze hordemensch, die heden ten dage het openbare leven in al zijn geledigen beheerscht? Doch ook, waarom *is* hij zooals hij is, ik bedoel, hoe is hij in het aanzijn gekomen?

Deze beide vragen moeten gelijktijdig beantwoord worden, want zij zijn nauw met elkander verbonden, en men vindt in de oplossing van de eene de nadere toelichting van de andere. De mensch die nu probeert zich aan het hoofd van de Europeesche samenleving te plaatsen, is geheel anders dan de man die leiding gaf in de negentiende eeuw, doch hij werd in de negentiende eeuw voortgebracht en gekweekt. Ieder scherpzinnig brein kon in 1820, in 1850 of in 1880 door een eenvoudige redevoering, die uitgaande van den aard der oorzaak tot den aard der gevolgen besluit, het hachelijke van den toestand van nu voorzien. Zoo gebeurt er dan ook nu inderdaad niets dat niet honderd jaar geleden reeds is voorzien. „De horden dringen naar voren" heeft reeds Hegel op profetischen toon geopenbaard. „Zonder een nieuwe geestelijke macht zal onze tijd, die een tijd van omwenteling is, een catastrophe te weeg brengen", zoo kondigde Auguste Comte aan. „Ik zie den hoogtij van het nihilisme komen", luidde reeds de roep van den barschen Nietzsche van boven den top van een Zwitser-

schen berg. Het is onjuist te zeggen, dat de geschiedenis niet vooruit is te onderkennen. Vele malen reeds heeft men haar loop voorspeld. Als de toekomst niet reeds voor een deel uit de verte was te zien, zou men ze ook niet kunnen begrijpen als zij verwezenlijkt was of verleden was geworden. De geheele wijsbegeerte der geschiedenis houdt ten slotte in dat de geschiedschrijver is een terugziende profeet. Men kan ontegenzeggelijk van de toekomst alleen haar algemeen samenstel zien, maar dit is ook het eenige dat wij van het verleden of het heden begrijpen. Wil men derhalve zijn eigen tijd goed zien, dan moet men hem van verre beschouwen. Op welken afstand? Och dit is nog al eenvoudig. Men moet er altijd wel zoo ver afblijven dat men den neus van Cleopatra niet kan onderscheiden.

Hoe ziet het leven er uit voor dezen massa-mensch, die de negentiende eeuw bij zwermen in het leven heeft gebracht? Allereerst wel biedt het leven hem een bijkans volstrekt gemak in zijn stoffelijk bestaan. De kleine burger heeft de vragen die betrekking hebben op zijn levensonderhoud nog nooit zoo gemakkelijk kunnen oplossen als in den loop van de negentiende eeuw. Terwijl naar verhouding de groote vermogens verminderden en ontoereikend werden, en het leven van den fabrieksarbeider moeilijker werd, effende zich het pad steeds meer voor den burgerman. Iederen dag kon hij een nieuwe luxe toevoegen aan zijn levensstandaard. Met den dag werd zijn positie sterker en meer onafhankelijk van anderer willekeur. Dat wat men vroeger als een weldaad van het lot zou hebben beschouwd en waardoor men dankbaar gestemd zou zijn geworden ten opzichte van de verborgen bestiering des levens, veranderde in een recht dat men niet dankbaar aanvaardt maar driest opeischt.

Sinds 1900 begon ook de arbeider zijn bestaan ruimer en hechter te maken. Hij echter moest strijd voeren om dit gedaan te krijgen. Hem werd niet zooals den burgerman een zekere welstand geboden door een samenleving en een staat die wonderschoon waren samengesteld. Bij dit ruime bestaan en het gewaarborgde onder-

houd van den burgerman moest men nog voegen de lijfelijke voordeelen: het lichamelijk gerief en de openbare orde en veiligheid. Het leven ging sinds dien op wieletjes en zoo ver men zien kon, zou er niets geweldadigs of gevaarlijks den weg versperren.

Een dergelijk geëffend en veilig levenspad moest uiteraard tot diep in het wezen van den gemiddelden man een indruk maken, dien men het best kan weergeven met het scherpzinnige en geestige oud-Spaansche gezegde: „Castilië is ruim en wijd". Dit wil zeggen, dat het leven op alle elementair en wezenlijk gebied voor den nieuwen mensch open lag. *Er waren geen verhinderingen meer.* De volle beteekenis en de draagwijdte van dit feit begrijpt men ineens als men er aan denkt, dat deze effenheid en onversperdheid des levens den minderen man van weleer geheel en al onbekend was. Integendeel, voor hem was het leven een nijpend en beknellend lot, zoowel wat het lichamelijke als wat zijn bestaansvoorwaarden betrof. Hij voelde aan den lijve dat het leven van de geboorte af aan een opstapeling van moeilijkheden was die men te verduren had, en dat er geen andere oplossing was dan zich er gelaten naar te schikken en zich een bestaan te maken in de enge ruimte die werd opengelaten.

De tegenstelling der levensomstandigheden van nu en weleer wordt nog te meer merkbaar, als men van het stoffelijke overgaat tot het maatschappelijke en zedelijke. De zoon der kleine luiden heeft sinds de tweede helft van de negentiende eeuw geen maatschappelijke versperringen meer op zijn weg. Dit wil dus zeggen, dat hij binnen de verhoudingen en het samenstel van het openbare leven van zijn geboorte af aan vrij van banden en beperkingen is. Niets dwingt hem zijn leven in te nauwe grenzen te houden. Ook in dit opzicht geldt het woord „Ruim en wijd is Castilië". Er zijn geen „standen" en geen maatschappelijke „kasten" meer. Er is niets meer burgerlijk-rechtelijk bevoordeeld. De kleine man staat voor het feit dat alle menschen voor de wet gelijk zijn.

Nooit te voren heeft de mensch een bestaan gekend van zulk een aard en gesteldheid, dat het ook maar uit de verte geleek op

wat het leven door de bovengenoemde voorwaarden thans is geworden. Wij hebben dan ook nu te doen met een wezenlijke vernieuwing van 's menschen lot, waarmede in den loop van de negentiende eeuw een begin is gemaakt. Men schept een nieuw gebied, waarop het bestaan der menschen zich zal afspelen, en deze vernieuwing slaat zoowel op de voorwaarden der instandhouding van het leven als de maatschappelijke betrekkingen. Drie beginselen liggen aan deze nieuwe wereld ten grondslag: de vrijzinnige democratie, de wetenschappelijke proefnemingen en het industrialisme. De laatste twee kunnen tot één worden teruggebracht: de techniek. Geen dezer beginsels is uitgedacht door de negentiende eeuw; zij komen voort uit de beide vorige eeuwen. De negentiende eeuw vindt haar glorie niet in uitvindingen maar in toepassingen. Dit is een algemeen erkend feit. Het is echter niet voldoende dat men dit op zichzelf erkent, men moet zich ook rekenschap geven van hetgeen daar onverbiddelijk uit voortvloeit.

De negentiende eeuw was naar wezen een eeuw van omwentelingen. Bij dit woord moet men niet allereerst denken aan zijn barricaden, want deze zijn slechts bonte uitingen van een wezenstrek. De waarachtige omwenteling van de negentiende eeuw is dat zij den kleinen man, den grooten hoop van de maatschappij, in levensomstandigheden heeft geplaatst die in volstrekte tegenstelling zijn met de daaraan voorafgaande. Het openbare leven werd onderstboven gekeerd. Deze omwenteling is niet een opstand tegen de bestaande orde, maar het invoeren van een nieuwe bestaansorde, die alles wat was ontwricht. Daarom overdrijft men in het geheel niet als men zegt dat de mensch die voortkomt uit de negentiende eeuw, een van de vorige geslachten zeer verscheiden slag mensch is wat uitingen en verrichtingen van het openbare leven betreft. De toonaangevende mensch van de achttiende eeuw verschilt natuurlijk van dien van de zeventiende eeuw, zoo goed als deze weer eigenschappen heeft, die hem van dien van de zestiende eeuw onderscheiden, maar zij zijn allen aan elkander verwant, zij gelijken op elkaar, ja zij zijn zelfs in het wezenlijke

volkomen gelijk, als men hen met dit nieuwe slag mensch vergelijkt. Voor den grooten hoop van alle tijden heeft „leven" steeds boven al beteekend: beperking, verplichting, afhankelijkheid, in één woord, druk. Verdrukking, zoo men wil, maar dan moet men in dezen term niet alleen zien de juridische en maatschappelijke beteekenis, en de kosmische terzijde laten. Want deze laatste, de kosmische druk, heeft tot op honderd jaar zich steeds en overal laten gevoelen. Honderd jaar geleden is de uitbreiding van de practisch onbeperkte wetenschappelijke techniek begonnen, zoowel in de natuurkunde als in de inrichting van het openbare leven. Tot voor dien was de wereld zelfs voor den rijke en machtige der aarde een sfeer van armoede, moeiten en gevaren. [1])

De wereld waarin deze nieuwe mensch van zijn geboorte af geplaatst is, noopt hem in geenen deele tot beperking, zij legt hem geen enkel verbod op en dwingt hem tot geen enkele onthouding. Integendeel, zij zweept zijn begeerten op, die in beginsel tot in het oneindige kunnen toenemen. Want een feit is, en dit is van groot belang, dat deze wereld van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw niet alleen de volmaaktheden en wijdten heeft die ze inderdaad bezit, doch bovendien nog haar bewoners den waan geeft dat zij morgen nog rijker, nog volmaakter en nog wijder zal zijn, alsof zij plotseling was gaan groeien en er aan haar uitzettingsmogelijkheden geen grenzen waren gesteld. Er zijn wel eenige dingen die er op wijzen dat dit mooie gave geloof licht geschokt is, maar toch zijn er heden ten dage maar weinigen die er aan twijfelen dat de auto's over

---

[1]) Hoe rijk iemand ook mocht zijn in vergelijking met de anderen, toch was het geheel der gemakken en geriefelijkheden die zijn rijkdom hem kon verschaffen zeer gering, daar de wereld in alle opzichten arm was. Het leven van den gemiddelden mensch is nu gemakkelijker, geriefelijker en beter gewaarborgd dan dat van den machtigste van weleer. Wat doet het er toe dat de gemiddelde mensch nu niet rijker is dan de anderen, daar de wereld het immers is en deze hem prachtige wegen verschaft en treinen, telegraaf, hotels, lichamelijke veiligheid en aspirine?

vijf jaren nog geriefelijker en nog goedkooper zullen zijn. Men gelooft daar even vast in als in den zonsopgang van den dag van morgen. Deze vergelijking gaat geheel op, en wel hierom omdat de man uit den grooten hoop meent dat deze technisch en maatschappelijk zoo volmaakte wereld door de natuur zelf is gewrocht. Hij denkt nooit aan de begaafde en vindingrijke mannen die dit door hun grootsche inspanningen hebben tot stand gebracht, en nog minder is hij ontvankelijk voor de gedachte dat al dit gemak en gerief berust op enkele schaarsche talenten, en dat bij gebrek van de betreffende genieën het heele prachtige bouwwerk zal ineen storten.

Hierdoor kunnen wij dus reeds twee eigenschappen aanwijzen in den horde-mensch onzer dagen: één trek van zijn wezen is de vrije ontplooiing van zijn begeerten en driften, dit wil dus zeggen van zich zelf, en een tweede kenmerkende eigenschap is zijn ingeboren ondankbaarheid ten opzichte van al hetgeen dat zijn bestaan zoo heeft vergemakkelijkt. Deze beide trekken zijn de bekende eigenschappen van het verwende kind. Inderdaad, de ziel van de horden heeft zeer veel gemeen met die van een verwend kind. De groote hoop van tegenwoordig, wien de nalatenschap van eeuwen van moeizaam en geniaal streven en zoeken in den schoot is gevallen, is door de wereld verwend. Verwennen is geen perk en paal aan iemands wenschen stellen, iemand den indruk geven dat alles hem geoorloofd is en hij tot niets is verplicht. Een kind dat aldus opgroeit leert zijn eigen grenzen niet kennen. Doordat men het steeds vrijwaart voor allen druk van buiten en voor iedere botsing met anderen, komt het er toe te gelooven dat het alléén bestaat, en dit kind gewent er aan niet met de anderen te rekenen en vooral niet te rekenen met iemand die boven hem gesteld kan zijn. Alleen iemand die sterker was dan dit kind en het gedwongen had een wensch op te geven, zich in te houden of te wijken, zou hem de gewaarwording kunnen geven van meerderen, van boven en over hem gestelden. Dan zou dit kind dezen eenvoudigen tuchtregel hebben geleerd: „Hier eindig

ik en hier begint iemand die sterker is dan ik." De gemiddelde mensch van weleer werd in zijn wereld dagelijks aan deze eenvoudige waarheid herinnerd. Zijn wereld was nog maar gebrekkig ingericht, zoodat er herhaaldelijk rampen gebeurden en er niets stellig of zeker was en alles karig en begrensd was. De nieuwe horden bevinden zich echter op een gebied dat vol mogelijkheden is, en waar alles vast en zeker is. Alles ligt voor hen gereed, het staat alles tot hun beschikking, zonder dat zij er eerst eenige moeite voor behoeven te doen. Het is er, zooals wij de zon aan den hemel vinden, zonder dat wij haar daar zelf hebben heen moeten torsen. Geen enkel sterveling is zijn naaste dankbaar voor de lucht die hij inademt, want de lucht is niemands maaksel. Deze behoort tot alles „wat er nu eenmaal is", „het spreekt van zelf" dat zij er is omdat er geen gebrek aan is. Deze vertroetelde horden zijn kortzichtig genoeg om te meenen dat deze maatschappelijke en stoffelijke regeling, waarvan zij het even rustig gebruik hebben als van den dampkring, van denzelfden oorsprong is. Er is immers ook geen gebrek aan naar het schijnt, en zij is bijna even volmaakt als de natuurlijke, vanzelfsprekende dingen.

Wij willen hiermede nu het volgende zeggen: juist de volmaaktheid waarmede de negentiende eeuw sommige gebieden des levens heeft geregeld, is er de oorzaak van dat de horden, die er het genot van hebben, deze regeling niet als menschenwerk beschouwen, maar als een schepping der natuur. Hierdoor ook is de verdwaasde gemoedstoestand van deze horden te verklaren: zij hebben alleen maar oog en hart voor stoffelijk welzijn, en tegelijk keeren zij zich tegen de grondslagen waarop dit gemeenschappelijk welzijn berust. Daar zij niet inzien dat de beschaving en haar voordeelen voortkomen uit het scheppend vernuft en het ontzagwekkend maaksel van menschenhanden zijn, en alleen gewrocht kunnen worden door onverpoosd zwoegen en spieden, meenen deze horden dat het eenige dat zij te doen hebben is, dringend eischen alsof wat hun gegeven wordt hun geboorterecht was. Bij de relletjes tengevolge van gebrek schreeuwt het grauw om brood, en het middel dat zij

aanwenden is de bakkerijen te vernielen. Dit kan als zinnebeeld dienen voor de gedragingen der horden van nu ten opzichte van de beschaving op verstrekkender en belangrijker gebieden. [1])

---

[1]) Als men de massa, van welken aard deze ook zij, plebejisch of aristocratisch, aan zich zelf overlaat, dan keert zij zich juist door haar zucht tot leven tegen haar eigen levenswortels. Een geestig spotbeeld van de neiging om propter vitam, vitae perdere causas vindt men wel in het voorval te Níjar, een plaatsje bij Almería, ter gelegenheid van de troonsbestijging van Carlos III op 13 September 1759. Op het stadsplein werd de afkondiging voorgelezen. „Toen lieten zij aan al de aanwezigen drank uitreiken, en deze dronken zeven en zeventig arrobas wijn en vier lederen zakken brandewijn op. Zij werden hierdoor zoo opgewonden, dat zij onder herhaald gejuich naar de voorraadschuur van graan gingen en al het graan dat er in was naar buiten wierpen, en bovendien negenhonderd realen uit de gemeentekas te grabbelen gooiden. Daarna gingen zij naar den estanco, en lieten wat in een maand geïnd was op straat werpen, en deden hetzelfde met den tabaksvoorraad. In de winkels deden zij evenzoo, en alles wat er aan vloeibaars of eetbaars was stortten zij op den grond. De geestelijken deden daar ook op hun wijze aan mede, want zij riepen tot de vrouwen, dat zij alles wat zij in huis hadden naar buiten moesten werpen, en dit deden zij ook onbekommerd, zoodat er geen brood, graan, meel, gerst, borden, pannen, vijzels, mortieren of stoelen in huis bleef en genoemde stad tot den bedelstaf werd gebracht." Aldus staat het geschreven in een document van dien tijd, dat in bezit is van den heer Sánchez de Toca, en geciteerd is in Reinado de Carlos III door Don Manuel Danvila, in het tweede deel, pag. 10, noot 2. Al zoo verdeed dit stadje zich zelf in zijn roes en blijdschap om zijn nieuwen koning. Een bewonderenswaardig stadje, dit Níjar. Haar is de toekomst....!

VII
EDEL LEVEN EN VULGAIR LEVEN, OF INSPANNING EN SLAPHEID

Wij zijn tot op zekere hoogte datgene wat de wereld waarin wij ons bewegen ons noopt te zijn. De omgeving drukt haar moet en stempel op onze ziel, zij geeft er de grondtrekken aan. Dit spreekt van zelf, want leven wil zeggen met de wereld verkeeren. Het algemeen aanzien dat de wereld ons biedt, zal zich in ons leven weerspiegelen. Daarom legden wij er zooveel nadruk op dat de wereld waarin de massa's van nu zijn geboren een volstrekt nieuw aanschijn had. Terwijl eertijds de gemiddelde mensch in zijn bestaan belaagd werd door moeilijkheden, gevaren en gebrek, en hij van velerlei dingen afhankelijk was, doet zich de nieuwe wereld voor als een sfeer van practisch onbegrensde mogelijkheden, een vast en op zichzelf staand iets waarin men van niemand afhankelijk is. Deze gewaarwordingen liggen op den bodem der ziel van iederen mensch van onzen tijd, terwijl juist het tegenovergestelde den menschen uit vroegere tijdvakken van de geboorte af was ingeprent. Deze eerste en beslissende indruk is als een stem in ons binnenste, die zich onophoudelijk laat hooren, en zij fluistert ons gestadig haar levensbeschouwing in en schrijft ons die gebiedend voor. Weleer luidde deze stem van geslacht op geslacht: „Leven is zich beperkt gevoelen en derhalve voortdurend rekening

houden met datgene wat ons beperkt", doch nu spreekt deze stem luid en driest: „Leven is: nergens perk of paal vinden, en derhalve zich rustig aan zichzelf overlaten. Niets is practisch onmogelijk, in niets schuilt gevaar en in beginsel is niemand boven of over een ander geplaatst."

Deze eerste, beslissende gewaarwording wijzigt het overgeleverde en eindeloos herhaalde maaksel van den massa-mensch. Deze immers was zich steeds bewust dat hij krachtens zijn wezen onderhevig was aan stoffelijke beperkingen, en zich moest richten naar over en boven hem gestelde maatschappelijke machten. Dit was het leven volgens hem. Indien het hem gelukte zijn staat van zaken te verbeteren, indien hij maatschappelijk hooger kwam, dan schreef hij dit toe aan een gril van het lot, dat hem onmiskenbaar gunstig gezind was. Of anders schreef hij het toe aan een ontzaglijke inspanning, en hij wist dan zelf wel hoeveel deze hem had gekost. In beide gevallen echter was het een uitzondering op de algemeene gesteldheid en gang van zaken van het leven en van de wereld, een uitzondering die als zoodanig dan ook voortvloeide uit een of andere zeer bijzondere oorzaak.

De groote hoop van nu vindt echter deze onbelemmerde vrijheid van levensontplooiing als een goed dat den menschen door geboorte eigen is en welverzekerd vaststaat, zonder dat dit aan een bepaalde oorzaak behoeft te worden toegeschreven. Niets buiten hem dwingt den grooten hoop te erkennen dat hem grenzen zijn gesteld en dat hij derhalve met andere machten, vooral met over en boven hem gestelde machten heeft te rekenen. Het is nog niet zoo lang geleden dat de Chineesche landman van meening was, dat zijn welstand afhankelijk was van de persoonlijke deugden die de keizer zich verwaardigde te bezitten. Zijn leven was dus steeds verbonden aan deze hoogste macht waarvan hij afhankelijk was. *De mensch echter dien wij nu ontleden, is gewoon zich op geen andere macht te beroepen dan op zichzelf.* Hij is in alle opzichten voldaan over zichzelf. Hij bekrachtigt en aanvaardt als goed

alles wat hij in zich zelf vindt: zijn meeningen, lusten, voorkeur en smaak, en hij doet dit zonder eenig vertoon of ijdelheid als gold het de meest natuurlijke zaak ter wereld. Waarom ook niet, daar toch, zooals wij gezien hebben, niets of niemand hem tot het inzicht brengt dat hij een zeer bekrompen tweederangs mensch is, die niet in staat is juist die organisatie te scheppen of in stand te houden welke aan zijn bestaan de ontplooiing en inhoud heeft gegeven waarop hij die bekrachtiging van zijn persoonlijkheid grondt?

De massa-mensch zou zich nooit op iets buiten hem zelf hebben beroepen als de omstandigheid hem niet daartoe op gewelddadige manier had gedwongen. En nu dwingen de omstandigheden hem daar niet toe, dus wendt deze onveranderlijke massamensch, getrouw aan zijn natuur, zich tot niemand. Hij voelt zich souverein over zijn eigen leven. De selecte, uitstekende mensch echter is juist het gevolg van den innerlijken drang zich te richten naar een buiten hem liggende en boven hem verheven norm, waaraan hij zich vrijwillig onderwerpt. Men herinnere zich dat wij in het begin den selecten mensch van den mensch uit den grooten hoop onderscheidden door te zeggen: de selecte mensch stelt zich hooge eischen en de mensch uit den grooten hoop stelt zich geen eischen, maar is tevreden met zichzelf zooals hij is, en is zelfs hoogst ingenomen met zichzelf. [1]) In tegenstelling met wat men doorgaans gelooft, leeft niet de massa maar de selecte mensch in wezenlijke gebondenheid. Voor dezen heeft het leven slechts waarde als het dienstbaar wordt gemaakt aan iets verhevens. Daarom voelt hij de noodzaak om te dienen niet als een druk. Is deze noodzaak er bij geval eens niet, dan voelt hij zich

[1]) In intellectueel opzicht is een massa-mensch al wie, tegenover een probleem gesteld, tevreden is met de eerste de beste gedachte die hem te binnen komt. Een select mensch echter is hij, die de gedachten welke hem zonder inspanning te binnen komen, verwerpt en alleen datgene als waardig voor zichzelf aanvaardt, wat nog boven hem verheven is en wat slechts door een nieuwe krachtsinspanning in zijn bereik kan komen.

onrustig en bedenkt hij nieuwe richtsnoeren die moeilijker zijn en hoogere eischen aan hem stellen om den druk daarvan op zich te nemen. Dit is het leven van de voortdurende tucht, het edele leven. De adeldom wordt omschreven door de eischen, door de verplichtingen die men zich zelf stelt, niet door de rechten waar men aanspraak op maakt. N o b l e s s e o b l i g e. Goethe zegt ook dat de philister naar eigen lust en willekeur leeft, doch dat de edele mensch naar een vaste orde en wet haakt.

De voorrechten van den adel zijn oorspronkelijk geen bewilligingen of gunsten, integendeel, het zijn veroveringen. En in beginsel eischt de handhaving van die voorrechten dat degene die ze heeft, ook in staat is ze ten allen tijde opnieuw te verwerven of te verdedigen als het noodig is en iemand ze hem betwist. [1]) De persoonlijke voorrechten of privi-legia zijn derhalve geen lijdelijk bezit of simpel genot, maar zij geven aan tot waar de persoonlijke inspanning reiken kan. De gemeenschappelijke rechten daarentegen, juist omdat zij de rechten zijn „van den mensch en burger", zijn lijdelijk bezit, simpele genieting en weldaad, een edelmoedige gave van het lot welke een ieder in den schoot valt, en die niet het gevolg is van een of andere inspanning, behalve dan van het feit dat men ademhaalt en niet krankzinnig is. Daarom zouden wij het aldus willen formuleeren: het onpersoonlijke recht heeft men, het persoonlijke moet men zelfstandig handhaven.

Hinderlijk is de ontaarding in het gewone spraakgebruik van het zoo bezielende woord „adeldom". Want doordat het voor velen beteekent „adeldom van het bloed", erfelijke adel, verandert het in iets dat overeenkomt met de gemeenschappelijke rechten, in een bestendige en lijdelijke hoedanigheid die men bij zijn geboorte meekrijgt, en welke men aan zijn kinderen nalaat als een zielloos ding. Maar de eigenlijke beteekenis, het e t u m o n van het woord „adeldom", is naar wezen dynamisch. „Nobel" beteekent „het bekende", en wel het aan ieder bekende, het beroemde, datgene

[1]) Cf. E s p a ñ a i n v e r t e b r a d a, ed. 1922, pag. 156.

wat algemeen bekend geworden is door uit te stijgen boven de naamlooze massa. Het sluit een ongewone inspanning in, die den verkregen roem rechtvaardigt. Nobel is dus hetzelfde als manhaftig of uitstekend. De adeldom of doorluchte naam van den zoon is dus al louter een weldaad die men hem verleent. Hij wordt bij name bekend omdat zijn vader zich beroemd wist te maken. Hij is slechts bekend door de wederspiegeling, en zoo is ook inderdaad de erfelijke adel indirect, het is weerkaatst licht, het is het schijnsel van den luister der dooden.

Het eenige levende, waarachtige, dynamische er in is de aandrift welke hij wekt in den afstammeling om het peil van den voorganger te bewaren. Ook in deze verslapte beteekenis is het dus waar dat noblesse oblige. Degene die door eigen verdiensten in den adelstand verheven is, verplicht zich zelf, de erfgenaam wordt door de nalatenschap verplicht. Er is in elk geval een zekere tegenstrijdigheid in het feit dat de eerstgeadelde zijn adeldom aan zijn nazaten nalaat. De Chineezen zijn dan ook in dit opzicht logischer, zij dragen den adeldom niet over op de opvolgers maar op de voorgangers. Niet de vader adelt den zoon, maar de zoon die den adeldom verwerft, verleent die aan zijn voorvaderen, en hij heft door zijn manhaftigheid zijn nederige geslacht omhoog. Daarom ook wordt er bij de opneming in den adelstand verschil gemaakt in rangorde door het aantal voorouders dat tevens geadeld wordt. De een verheft slechts zijn vader in den adelstand en de ander strekt zijn glorie uit tot het vijfde of tiende geslacht voor hem. De voorvaderen danken hun bestaan aan den levenden mensch, en diens adeldom is effectief, er gaat in het heden kracht en werking van uit, tenslotte: hij is, het is niet een adeldom dank zij het weleer.[1])

[1]) Het ging er hier slechts om het woord „nobel" terug te voeren tot zijn oorspronkelijke beteekenis, die overerving uitsluit. Daarom is het hier de plaats niet om het feit, dat er in de geschiedenis zoo vaak een „adeldom van het bloed" naar voren treedt, nader te bezien. Dit laten wij dus voor het oogenblik rusten.

Eerst tijdens het Romeinsche keizerrijk komt de formeele aanduiding „adeldom" in gebruik, juist als tegenstelling tegen den erfelijken adel, die toen al in verval was.

Voor mij is adeldom hetzelfde als een leven van aangehouden inspanning met het streven zichzelf te overtreffen, om uit te stijgen boven het tegenwoordige, om te kunnen geraken tot wat men zich als eisch of plicht heeft gesteld. Het edele leven wordt aldus gesteld tegenover het vulgaire en spanningslooze leven. Dit laatste is gelijkmatig en blijft bestendig in zich zelf besloten, het is tot voortdurende immanentie gedoemd zoolang een of andere kracht van buiten het niet dwingt uit zich zelf te treden. Daarom noemen wij zulk een vorm van mensch-zijn m a s s a, niet zoozeer om de hoeveelheid als wel om het gemis aan persoonlijke spanning.

Naarmate men op zijn levensweg vordert, bemerkt men maar al te zeer dat het grootste deel der menschen, mannen en vrouwen, tot geen andere inspanning in staat zijn dan tot die waartoe zij noodzakelijk gehouden zijn als reactie op een druk van buiten. Daarom staan die heel enkelen die wij in staat zagen tot een spontane en een door niets of niemand gedwongen inspanning, afgezonderd in onze herinnering, als waren het monumenten. Het zijn de uitgelezen menschen, de edelen, de eenige zelfhandelenden en niets slechts reageerenden, lieden voor wie het leven een voortdurende spanning is, een voortdurende oefening. Oefening, d. i. a s k e s i s. Het zijn de asceten.

Deze schijnbare afdwaling zij geen reden tot verwondering. Om den tegenwoordigen massa-mensch, die evenzeer massa-mensch is als zijn voorgangers, doch die de uitstekende enkelingen wil verdringen, te omschrijven, moet men de beide trekken die zich in hem vereenigen afzonderlijk beschouwen: den trek van den gewonen massa-mensch en den trek van het waarachtig edele of manhaftige.

Thans kunnen wij vlugger voortgaan, want nu hebben wij, naar ik meen, het inzicht gekregen in de zielkundige gesteldheid van het slag menschen dat heden domineert. Alles wat volgt is

gevolg of nevengaand verschijnsel van deze wezenlijke geaardheid, die men aldus zou kunnen samenvatten: de wereld die door de negentiende eeuw is gevormd, heeft bij haar onwillekeurige voortbrenging van een nieuw type mensch, in hem geduchte begeerten gelegd en machtige middelen van allerlei aard om ze te voldoen — oeconomische middelen, lichamelijke middelen (hygiëne, gemiddelde gezondheidstoestand die gunstiger is dan in alle voorafgaande tijdvakken), maatschappelijke en technische middelen (hieronder versta men den ontzaglijken omvang der practische ontwikkeling op allerlei gebied waarover de gemiddelde mensch van heden beschikt en waarvan hij tevoren verstoken was). Nadat de negentiende eeuw al die machten in den gemiddelden mensch had gelegd, heeft zij hem aan zichzelf overgelaten, en toen heeft hij zich overeenkomstig zijn ingeboren aard, in zich zelf opgesloten. Zoo vinden wij dus nu een massa die sterker is dan ooit te voren, maar een massa die in onderscheid met de vroegere massa's volstrekt in zich zelf is gekeerd en niet in staat is om voor iets of iemand zorg of aandacht te hebben, in het vaste geloof dat zij zichzelf genoeg is; in een woord dus, onleerzaam.[1]) Als de dingen voort blijven gaan zooals zij nu zijn, zal men met den dag in heel Europa — en door den weerslag, in de geheele wereld — bemerken dat de massa's niet in staat zijn zich in eenig opzicht te laten besturen. Het is mogelijk dat zij in de moeilijke uren die voor ons werelddeel komen, in een oogenblik van benauwdheid den goeden wil hebben voor een korte spanne tijds de leiding van superieure minderheden te aanvaarden, en dit dan in enkele zeer dringende aangelegenheden.

Doch ook die goede wil zal ijdel blijken te zijn. De wezenlijke zieletrekken immers van de massa's zijn geslotenheid en onleerzaamheid, want hun ontbreekt ten eenenmale de zorg en de aandacht voor wat buiten hen ligt, het moge feiten of personen

---

[1]) Men zie vocr de onleerzaamheid der massa's, in het bijzonder wat Spanje betreft España invertebrada.

zijn. Ook al zullen zij iemand willen volgen, zij zullen het niet kunnen, en als zij zullen willen luisteren, zullen zij ontdekken dat zij doof zijn.

Evenzoo is het een hersenschim te denken dat de gemiddelde man van dit oogenblik zelf het verloop der beschaving zal kunnen leiden, al is dan zijn levensniveau zooveel hooger geworden dan dat van vroeger tijden. Let wel, ik zeg v e r l o o p en niet vooruitgang. Het eenvoudige proces van de tegenwoordige beschaving op haar hoogte te handhaven is al in hooge mate ingewikkeld en vereischt onberekenbare gaven van scherpzinnigheid. Kwalijk zal dus deze gemiddelde man, die wel heeft geleerd vele werktuigen en middelen der beschaving te gebruiken, maar die zich juist kenmerkt door zijn wezenlijke onkunde van de beginselen der beschaving, het verloop van deze beschaving kunnen leiden.

Ik zeg nog eens met nadruk voor den lezer die ons tot hier geduldig heeft willen volgen, dat men aan alles wat wij gezegd hebben niet onmiddellijk een politieke beteekenis moet geven. De politieke werkzaamheid, die van het openbare leven de meest afdoende en de meest evidente is, is daarentegen de laatste, de resultante van andere die meer verborgen en minder tastbaar zijn. Zoo zou dan ook de onleerzaamheid in politiek opzicht niet van ernstige beteekenis zijn, als zij niet het gevolg was van een dieper gelegen en beslissende onleerzaamheid in intellectueel opzicht. Zoolang wij deze nog niet ontleed hebben, ontbreekt dan ook het verklarende licht aan de grondstelling van deze verhandeling.

VIII

WAAROM DE MASSA'S IN ALLES INGRIJPEN EN WAAROM ZIJ DIT SLECHTS GEWELDDADIG DOEN

Zooals wij dus zeiden, is er iets buitengewoon paradoxaals gebeurd dat toch in den grond der zaak zeer natuurlijk was en wel, dat juist doordat de wereld en het leven zich wijd open hielden voor den gemiddelden mensch, diens ziel zich heeft gesloten. Ik meen nu dat in deze geslotenheid van ziel der gemiddelde lieden de opstand der massa's ligt, en deze opstand der massa's is het ontzagwekkende probleem dat heden ten dage aan de menschheid wordt gesteld.

Het is ons niet onbekend dat velen van hen die deze regels lezen, hier niet op dezelfde wijze over denken als wij. Ook dit is zeer natuurlijk en het bevestigt onze grondstelling. Wanneer ook tenslotte onze meening een dwaling mocht blijken te zijn, zou het daardoor niet minder stellig zijn dat velen van die lezers welke het niet met ons eens zijn, nog geen vijf minuten over deze ingewikkelde aangelegenheid hebben nagedacht. Hoe zouden zij dus dezelfde meening kunnen hebben als ik? Juist door te gelooven dat zij gerechtigd zijn over deze aangelegenheid een oordeel te hebben zonder eerst de moeite te nemen dit zorgvuldig te vormen, blijkt ten duidelijkste dat zij behooren tot het absurde slag mensch dat ik „opstandige horde" heb genoemd. Een dergelijke houding

is juist het bewijs dat men een volstrekt gesloten ziel heeft. In dit geval zou er dan sprake zijn van onontvankelijkheid in intellectueel opzicht. De betrokken mensch vindt een aantal ideeën in zichzelf. Hij besluit zich daarmede tevreden te stellen en zich intellectueel als volkomen te beschouwen. Doordat hij niet het gemis voelt van datgene wat hij niet heeft, huisvest hij zich voorgoed in zijn eigen schamel bezit. Zoo voltrekt zich zijn totale afsluiting.

De massa-mensch voelt zich een volmaakt wezen. Een select mensch kan zich alleen volmaakt gevoelen als hij ijdel is, en dit geloof in zijn volmaaktheid is hem niet wezenlijk eigen, het komt niet spontaan uit hem op, maar is het gevolg van zijn ijdelheid, en blijft ook dan nog voor hem zelf van denkbeeldig, verdicht en twijfelachtig karakter. Daarom heeft deze ijdele mensch andere menschen noodig, hij zoekt in hen de bevestiging van de meening die hij over zichzelf wil hebben. Zelfs in dit ziekelijk geval dus, zelfs als hij „verblind" is door ijdelheid, gelukt het den edelen mensch niet zich inderdaad volmaakt te gevoelen. Het komt echter bij den middelmatigen mensch onzer dagen, den nieuwen Adam, niet op te twijfelen aan zijn eigen volkomenheid. Zijn vertrouwen in zichzelf is evenals bij Adam paradijsachtig. De volstrekte afgeslotenheid van ziel die hem wezenlijk eigen is, verhindert hem zich te vergelijken met anderen, en de vergelijking met anderen is de noodzakelijke voorwaarde om tot de ontdekking van eigen ontoereikendheid te komen. Zich vergelijken met anderen zou inhouden dat hij een oogenblik uit zich zelf trad en overging in zijn naaste. De middelmatige ziel is echter tot zulk een transmigratie niet in staat, dit is een sport voor de allerhoogsten.

Wij staan nu voor hetzelfde verschil dat er altijd is tusschen den dwaas en den scherpzinnige. Deze laatste betrapt er zich telkens op dat het maar een paar duim scheelt of hij was een dwaas, en daarom spant hij zich in om aan die dwaasheid die hem belaagt te ontkomen. In deze inspanning ligt de intelligentie. De dwaas daarentegen heeft niet het flauwste vermoeden van zijn

dwaasheid: hij komt zichzelf heel schrander voor, en daaruit komt die benijdenswaardige rust voort waarmede de onnoozele hals zich breeduit neerzet in zijn eigen domheid. Evenmin als men dat bepaalde slag insecten dat in gaten huist, uit het gat waarin zij genesteld zijn kan uitdrijven, zoomin is er eenige kans den dwaas uit zijn dwaasheid te krijgen. Het is onmogelijk hem een eindweegs mede te voeren tot buiten zijn nauwe kringetje, en hem te noodzaken zijn gewone uiterst gebrekkige zienswijze te vergelijken met scherper blik. De dwaas is levenslang tot zijn domheid gedoemd, daar is geen verhelpen aan. Dit is de reden waarom Anatole France zeide dat een dom mensch noodlottiger is dan een slecht mensch. Een slecht mensch komt zoo af en toe nog eens tot rust, maar een dom mensch gaat steeds voort op den ingeslagen weg. [1])

Dit wil echter niet zeggen dat de massa-mensch dom is. Integendeel, de massa-mensch onzer dagen is vernuftiger, is verstandelijk begaafder dan die der vroegere tijdvakken ooit geweest is. Deze begaafdheid dient hem echter tot niets, strikt genomen brengt het vage gevoel dat hij ze heeft hem er slechts meer toe zich in zich zelf op te sluiten en deze begaafdheid niet te gebruiken. Hij beschouwt voor zijn verdere bestaan de verzameling gemeenplaatsen, vooroordeelen, brokstukken van ideeën of simpel leege woorden die het toeval in zijn hoofd heeft opgestapeld als een gewijd bezit, en hij zal ze overal poneeren met een vermetelheid die alleen door zijn naïveteit is te verklaren. Dit is wat wij in het eerste hoofdstuk een kenmerkenden trek van onzen tijd noemden: niet dat de man uit den grooten hoop gelooft dat hij

---

[1]) Vaak heb ik mij deze vraag gesteld: het is niet aan twijfel onderhevig of het is van den beginne af voor vele menschen een der smartelijkste folteringen uit hun leven geweest in aanraking, in botsing te komen met de domheid hunner naasten. Hoe is het dan niettemin mogelijk, dat men nooit eens — zoover ik weet — geprobeerd heeft er een studie over te schrijven, een *verhandeling over de domheid*? Het bekende geschrift van Erasmus heeft hier immers geen betrekking op.

deel van een keur vormt en niet vulgair is, maar dat deze man het recht der vulgariteit, of de vulgariteit als recht, proclameert en ze aan anderen oplegt.

De dwang die thans de vulgariteit in intellectueel opzicht uitoefent op het openbare leven, is misschien de nieuwste factor van den tegenwoordigen toestand, en als zoodanig het minst met iets ook maar uit het verleden te vergelijken. Tenminste in het heele verloop van de geschiedenis van Europa tot op den dag van heden heeft de groote hoop nooit geloofd dat hij „ideeën" over de dingen had. Hij had zijn verschillende geloofsvoorstellingen, zijn overleveringen, zijn ervaringen, zijn spreekwoorden en zijn bepaalde denkwijzen, maar hij heeft zich nooit verbeeld theoretische meeningen te hebben over hoe de dingen zijn of over hoe ze moeten zijn — bijvoorbeeld wat politiek of litteratuur aangaat. Het kwam hem goed of slecht voor wat de politicus ontwierp of verrichtte; hij sloot zich daarbij aan of hij trok zich ervan terug, maar zijn houding was tenslotte niet anders dan het gevolg van de scheppende daad van anderen, waarvan hij de terugwerking onderging, positief of negatief. Het is hem nooit in den zin gekomen ideeën van hem zelf te stellen tegenover ideeën van den politicus, zelfs had hij geen eigen denkbeelden om die als richtsnoer te gebruiken ter beoordeeling van de ideeën van den staatsman. Zoo was het ook in de kunst en op de andere gebieden van het openbare leven. Een ingeboren besef van zijn eigen beperktheid, van niet bevoegd te zijn een theoretische beschouwing te houden over de dingen, hield hem daarvan beslist terug. Het daar onmiddellijk uit voortvloeiend gevolg was dat de groote hoop er niet aan dacht, zelfs ook maar uit de verte, beslissenden invloed te willen uitoefenen op de meeste verrichtingen van het openbare leven, die grootendeels van theoretischen aard zijn.

Thans heeft de gemiddelde man echter zijn knottende „ideeën" over alles wat in het heelal gebeurt en moet gebeuren. Daardoor heeft hij het verleerd te luisteren. Waarom zou hij luisteren als

hij alles wat hij noodig heeft in zichzelf heeft? Er is geen reden meer tot luisteren, integendeel, hij moet oordeelen, uitspraak doen over de dingen, beslissen. Er is geen vraagstuk meer in het openbare leven waarin hij zich niet mengt, zoo blind en doof als hij is, en hij schrijft zijn „meeningen" allerwege voor.

Edoch, is dit geen voordeel? Is het geen ontzaglijke vooruitgang dat de massa's „ideeën" hebben, dat wil zeggen, dat zij ontwikkeld zijn? In geenen deele. De „ideeën" van dezen gemiddelden man zijn geen waarachtige ideeën, en evenmin is zijn bezit cultuur. De idee is een zet om de waarheid te gewinnen. Wie ideeën wil hebben, moet eerst zoo gesteld zijn dat hij de waarheid wil gewinnen, en hij moet derhalve de spelregels die zij voorschrijft aanvaarden. Het heeft geen zin te spreken van ideeën en meeningen als men niet eerst een beginsel aanvaardt waarnaar zij geregeld worden, een geheel van normen waarop men zich bij de discussie kan beroepen. Het is voor mij bijzaak welke die normen zijn. Ik zeg slechts dat er geen sprake kan zijn van gedegen ontwikkeling als er geen normen zijn waarop de ander beroep kan doen. Er is geen cultuur als er geen beginselen zijn van burgerlijke rechtsgeldigheid. Er is ook geen cultuur als men geen eerbied heeft voor sommige verstandelijke grondstellingen waarop men bij de gedachtenwisseling beroep kan doen. [1]) Er is ook geen cultuur als er in economische betrekkingen geen handelswetgeving is die beschermt en regelt. Er is evenmin cultuur als aan polemieken op aesthetisch gebied niet ten grondslag ligt het gebod der rechtvaardiging van een kunstwerk.

Indien al deze vereischten ontbreken, is er geen cultuur; dan is er in den meest strikten zin des woords de heerschappij van de barbaren. En laten wij ons geen illusies maken, het is juist deze

[1]) Indien iemand in een gedachtenwisseling met ons er zich niet om bekommert zich naar de waarheid te richten, indien hij niet de bedoeling heeft waarachtig te zijn, is hij in intellectueel opzicht een barbaar. En dit is inderdaad het geval met den massa-mensch als hij spreekt, lezingen houdt of schrijft.

heerschappij die nu in Europa komt door den groeienden opstand der horden. De reiziger die in een land van barbaren komt, weet dat er daar geen beginsels zijn waarop hij zich kan beroepen. Strikt genomen hebben de barbaren geen normen. De barbaarschheid bestaat juist in de afwezigheid van normen en van de kans van beroep.

De graad van cultuur wordt aangegeven door de meerdere of mindere nauwkeurigheid van de richtsnoeren. Is deze nauwkeurigheid gering, dan regelen de richtsnoeren het leven slechts grosso modo; is deze nauwkeurigheid echter groot, dan bepalen zij zelfs het kleinste onderdeel van de uitoefening der openbare verrichtingen.

Een ieder is in staat zich er rekenschap van te geven dat er sinds jaren in Europa „vreemde dingen" zijn gaan gebeuren. Om een tastbaar voorbeeld van deze vreemde dingen te geven, zal ik slechts enkele politieke bewegingen noemen, zooals het syndicalisme en het fascisme. Men zegge niet dat zij slechts vreemd schijnen omdat zij nieuw zijn. Het enthousiasme voor iedere nieuwigheid zit den Europeaan zoo in het bloed, dat dit oorzaak is geworden dat zijn geschiedenis meer bewogen is dan eenige andere bekende geschiedenis. Men schrijve dus hetgeen deze nieuwe feiten aan vreemds hebben niet toe aan hun nieuwigheid, maar aan het zeer ongewone kenteeken dezer nieuwigheden. In de gedaanten van syndicalisme en fascisme komt thans voor het eerst in Europa een slag mensch naar voren die geen redenen wenscht op te geven en er zich evenmin om bekommert of hij gelijk heeft, maar die zich heel eenvoudig vastbesloten toont zijn meeningen aan allen op te leggen. Dit is het nieuwe: het recht te hebben ongelijk te hebben, het recht der onredelijkheid. Hierin is, naar ik meen, de nieuwe aard der massa's wel het duidelijkst tot openbaarheid gekomen, zij hebben namelijk besloten de samenleving te besturen zonder daar bekwaam toe te zijn. In de politieke gedragingen toont zich de nieuwe zielsgesteldheid op de boudste en bondigste manier, en

men kan deze alleen verklaren door haar hermetische afgeslotenheid in intellectueel opzicht. De gemiddelde mensch vindt „ideeën" in zichzelf, maar hij is niet in staat zelf denkbeelden te vormen in logischen samenhang. Hij heeft zelfs geen vaag vermoeden van de subtiele sfeer der ideeën. Hij wil een eigen oordeel vellen, maar wenscht de voorwaarden en eerste eischen van alle redelijk denken niet te aanvaarden. Daardoor zijn zijn „ideeën" in den grond van de zaak niet anders dan begeerten met woorden, en de woorden ervan zijn er even bijkomstig als die van de muzikale romances.

Een idee hebben houdt in dat men gelooft er de redenen toe te bezitten, en dat men derhalve gelooft in het bestaan van een bewijsgrond, een wereld van begrijpbare waarheden. Een denkbeeld vormen of een meening hebben omtrent iets is dus hetzelfde als een beroep doen op deze instantie, zich daaraan onderwerpen, haar wetboek en uitspraak aanvaarden, dus gelooven dat de hoogste vorm der samenleving de samenspraak is waarin de redenen onzer denkbeelden worden besproken. Doch de massa-mensch zou zich verloren gevoelen als hij de discussie aanvaardde, en daarom verwerpt hij instinctief de verplichting deze hoogste instantie die buiten hem ligt te eerbiedigen. Het „nieuwe" in Europa is derhalve het „opheffen der discussies", en men heeft een afkeer van iederen vorm van samenleving die berust op de erkenning van objectieve richtsnoeren, van de gewone gedachtenwisseling af tot het parlement, de wetenschap inbegrepen. Dit wil dus zeggen dat men afziet van cultureele samenleving, welke een samenleving is die aan normen is gebonden, en dat men terugvalt tot een barbaarsche maatschappij. Alle normale phasen worden onderdrukt en men gaat onmiddellijk over tot het algemeen verplicht maken van wat men wenscht. De hermetische afgeslotenheid van ziel die er, zooals wij gezien hebben, de horde toe aandrijft in het geheele openbare leven in te grijpen, brengt er haar ook onverbiddelijk toe het eenige middel tot ingrijpen te bezigen dat haar ten dienste staat, namelijk de onmiddellijke daad.

Als men er eens toe zal komen de wording van onzen tijd te

reconstrueeren, zal men bemerken dat de eerste tonen van zijn bijzondere melodie hebben weerklonken in de groepen van Fransche syndicalisten en realisten van omstreeks 1900, de uitvinders van de wijze van handelen en van de woorden „directe actie". De mensch heeft in alle tijden zijn toevlucht gezocht bij het geweld; soms was dit redmiddel een misdaad, en dit boezemt ons als zoodanig geen belang in. Doch het kwam ook wel voor dat men pas zijn toevlucht tot geweld nam, als men alle andere middelen die men meende te hebben ter verdediging van de rede en het recht, vruchteloos had beproefd. Het is zeer te betreuren dat de menschelijke geaardheid bij herhaling tot dezen vorm van geweld voert, maar het is onloochenbaar dat hij de grootste hulde aan de rede en het recht is. Dit geweld immers is niet anders dan de tot het uiterste geprikkelde rede. De kracht was dan inderdaad de u l t i m a r a t i o. Men heeft deze uitdrukking gewoonlijk nog al dom als ironisch opgevat, terwijl toch heel duidelijk wordt te kennen gegeven dat eerst het geweld aan de normen der rede ondergeschikt was gemaakt. Nu beginnen wij dit echter heel helder in te zien omdat thans de volgorde omgekeerd is en het geweld tot p r i m a r a t i o wordt uitgeroepen, dit wil dus zeggen, tot eenige reden. Het geweld is dan de norm die de andere richtsnoeren nietig verklaart en iedere bemiddeling tusschen onze begeerte en de oplegging daarvan aan anderen opheft. Het is de m a g n a c h a r t a van de barbaarschheid.

Men moet er aan denken dat steeds wanneer de groote hoop om de een of andere reden in het openbare leven handelend is opgetreden, hij dit heeft gedaan in den vorm der „directe actie". Het was dus steeds de werkingswijze die aan de massa eigen is. De grondstelling van deze verhandeling wordt wel zeer bekrachtigd door het kennelijke feit dat, nu de besturende inmenging van de massa's in het openbare leven — van toevallig en schaarsch — normaal is geworden, de „directe actie" als erkende norm ook officieel aan den dag treedt.

De geheele menschelijke samenleving komt onder dit nieuwe

bewind te vallen, waarin de indirecte instanties worden opgeheven. In den maatschappelijken omgang is de „welopgevoedheid" niet meer in tel. De litteratuur wordt als „directe actie" niet anders dan persoonlijke aantijging. De betrekkingen tusschen de sexen beperken haar phasen van overgang.

Overgangsphasen, richtsnoeren, hoffelijkheid, bemiddelende gebruiken, gerechtigheid, rede! Hoe kwam men dit alles uit te vinden, hoe schiep men zulk een ingewikkeld samenstel? Het wordt alles samengevat in het woord c i v i l i s a t i e dat door het begrip c i v i s, burger, zijn eigenlijken oorsprong kenbaar maakt. Dit alles heeft ten doel de civitas, de gemeenschap, de samenleving mogelijk te maken. Daarom zijn al deze onderdeelen van de beschaving in wezen aan elkaar gelijk. Zij alle komen voort uit den wensch van den enkeling rekening te houden met al zijn naasten, en dit is de grondslag van de beschaving en den vooruitgang. Beschaving is bovenal de wensch tot samenleving. Hoe minder rekening men houdt met de anderen, hoe onmaatschappelijker en barbaarscher men is. De barbaarschheid is de neiging tot het verbreken der gemeenschap. Zoo hebben zich alle barbaarsche perioden gekenmerkt door de uitzwermingen van kleine, afzonderlijke groepen, die elkaar vijandig gezind waren.

De liberale democratie is de staatsvorm geweest waarin de wensch tot samenleving het sterkst tot uiting is gekomen. Zij heeft het besluit van met den naaste te rekenen tot het uiterste doorgevoerd, en is het prototype van de „indirecte actie". Het liberalisme was het staatkundig rechtsbeginsel krachtens hetwelk de overheid, niettegenstaande zij almachtig was, zich tot zichzelf bepaalde en er, zelfs ten eigen koste, naar streefde een leegte te laten in den staat dien zij beheerschte, om een levensmogelijkheid te geven aan hen die niet dachten en gevoelden als zij zelf, dat wil zeggen, als de sterksten, de meerderheid. Het liberalisme — het is nu van belang zich dit te herinneren — is de uiterste vorm der inschikkelijkheid, het is het recht dat de meerderheid toekent aan de minderheden en is derhalve de edelste leuze die op den

aardbol heeft weerklonken. Deze leuze verkondigt het besluit met den vijand, ja zelfs met den zwakken tegenstander, in vrede te willen samenleven. Het was onwaarschijnlijk dat de menschheid iets zoo liefs, zoo paradoxaals, zoo sierlijks, zoo acrobatisch, zoo tegennatuurlijks zou hebben bereikt. Daarom moet men er zich niet over verbazen dat nu deze zelfde menschheid plotseling tot het besluit is gekomen dit alles weer op te geven. Het is een te lastige en te ingewikkelde inspanning dan dat zij hier op aarde bestendig zou kunnen zijn.

In vrede samenleven met den vijand! Met de oppositie samen regeeren! Begint zulk een zachtzinnigheid al niet onbegrijpelijk te worden? Niets doet de geaardheid van den tegenwoordigen tijd scherper uitkomen dan het feit dat de landen waarin de oppositie nog bestaat zoo gering in getal worden. In bijna alle landen rust een homogene massa loodzwaar op de openbare macht, en zij verplettert en vernietigt iedere tegenstrevende groep. De massa — wie zou het zeggen bij het zien van die saamgedrongen, veelkoppige menigte — begeert geen samenleving met wat niet tot haar behoort. Zij heeft een doodelijken haat tegen alles wat buiten haar staat.

IX

DE PRIMITIEVE MENSCH EN DE TECHNIEK

Het is voor mij van groot belang hier nog eens in herinnering te brengen dat wij bezig zijn een toestand — dien van dit oogenblik — te ontleden, die naar wezen dubbelzinnig is. Daarom zeide ik reeds bij het begin dat alle kenmerkende trekken van dezen tijd, en in het bijzonder de opstand der massa's, tweeërlei aanblik verleenen. Elk van deze trekken laat niet slechts een dubbele verklaring — een gunstige en een ongunstige — toe, maar e i s c h t zelfs dezen tweeledigen uitleg. Deze dubbelzinnigheid ligt niet in onze wijze van zien en oordeelen, maar is in de werkelijkheid zelve besloten. De zaak is niet dat deze werkelijkheid ons van den eenen kant goed en van den anderen kant slecht kan toeschijnen, maar dat de toestand van het oogenblik een tweevoudige macht van zege of dood is.

Het gaat niet aan deze verhandeling met een gansche metaphysica der geschiedenis te belasten. Het spreekt echter van zelf dat ik ze baseer op mijn wijsgeerige overtuigingen, welke ik elders heb uiteengezet of aangeduid. Ik geloof niet in de volstrekte beschikking in het verloop der geschiedenis. Integendeel, ik geloof dat alle leven, en dus ook het verloop der geschiedenis, slechts bestaat uit oogenblikkelijke opwellingen, die onderling in onafhankelijke verhouding staan, zoo dat de werkelijkheid van het oogenblik van

weifelend karakter is, de realiteit piétine sur place, zonder te weten voor welke der verscheiden mogelijkheden zij zal beslissen. Deze metaphysische aarzeling geeft aan al wat leeft dit onmiskenbare karakter van trilling en siddering.

De opstand der massa's kan inderdaad een overgang zijn tot een nieuwe en onvergelijkelijke organisatie der menschheid, maar hij kan ook een ramp worden op haar levensweg. Er is geen reden de werkelijkheid van den vooruitgang te ontkennen, maar het is noodig die meening te verbeteren welke gelooft dat deze vooruitgang stellig en gewis is. Het is meer overeenkomstig de feiten te denken dat er geen enkele vooruitgang of ontwikkeling bestaat, die niet bedreigd wordt door instorting of achteruitgang. Alles, alles is in de geschiedenis mogelijk, zoowel de zegevierende en onbeperkte vooruitgang als de periodieke inzinking. Het leven immers, zoowel het individueele als het collectieve, het persoonlijke of het historische, is de eenige entiteit in het heelal dat krachtens zijn wezen zelf steeds in gevaar verkeert. Het bestaat uit plotselinge, beslissende wendingen. In den striktsten zin des woords is het een drama.[1])

Dit nu, hetwelk over het geheel genomen waar is, krijgt in de „critieke momenten" een grootere hevigheid, zoomals heden ten dage. De kenteekenen van een nieuwe gedragslijn, die onder het huidige bewind van de massa's aan den dag treedt en die wij onder het hoofd „directe actie" te zamen brachten, kunnen de voorboden zijn van toekomstige volmaaktheden. Het is duidelijk dat

---

[1]) Het is klaarblijkelijk overbodig te zeggen dat vrijwel niemand deze uitingen ernstig op zal nemen, en zij die het meest van goeden wille zijn zullen ze slechts als beeldspraak beschouwen, als ontroerende beeldspraak wellicht. Alleen een of andere lezer die nog zoo ongekunsteld is dat hij niet gelooft reeds eens voor goed te weten wat het leven is, of in elk geval wat het niet is, zal ontvankelijk zijn voor de eigenlijke beteekenis van deze woorden, en hij juist zal ze verstaan. Wij laten in het midden of ze juist zijn of niet. De anderen zullen het echter — tegen mij — met elkaar eens zijn en zij zullen dit niet verhelen. In hun eensgezindheid zal slechts dit verschil zijn, dat sommigen zullen meenen dat,

iedere oude cultuur heel wat versleten weefsels en een gansche ballast van hoornachtige uitwassen met zich voortsleept, en dat dit een belemmering voor het nieuwe leven is en een giftig bezinksel. Er zijn doode grondbeginselen, nablijvende waardebepalingen en gevoelens van ontzag die zinloos zijn geworden, er zijn oplossingen die onnoodig ingewikkeld zijn en richtsnoeren wier ondeugdelijkheid gebleken is. Al deze elementen der indirecte actie der beschaving vragen om een periode van woeste uitbarsting die het overbodige wegvaagt. De gekleede jas en het plastron uit den tijd der romantici moeten gevolgd worden door den wraak van den deshabillé en den man in hemdsmouwen van heden. De vereenvoudiging hier is hygiëne en betere smaak, een betere oplossing dus, zooals steeds als men met minder middelen meer bereikt. De boom der romantische liefde eischt ook een flinke snoeiing, omdat die overmaat van valsche magnoliën die men aan zijn twijgen had gebonden en het dichte weefsel van lianen, kronkelingen, slingers en verwikkelingen het zonlicht buitensloten.

Over het geheel eischte het openbare leven, en vooral de politiek, dringend teruggebracht te worden tot zijn waarachtig bestaan, en de Europeesche menschheid zou den veerkrachtigen sprong dien de optimist van haar vraagt, niet kunnen doen als zij zich eerst niet van al haar omhulsels ontdoet, alle belemmerende banden afwerpt en geheel zichzelf wordt. De geestdrift dien ik gevoel voor deze strenge voorschriften der nudificatie, der simpele

---

ernstig gesproken, het leven is het bestaan en de wederwaardigheden eener ziel, en anderen zullen denken dat het een reeks van scheikundige reacties is. Ik geloof dat het mij ten opzichte van zulke hermetisch gesloten lezers weinig baten zal als ik een heele denkwijze voor hen samenvat in deze woorden: de primaire en oorspronkelijke beteekenis van het woord leven blijkt als men het bezigt in den zin van biographie en niet in dien van biologie. En wel juist hierom omdat alle biologie tenslotte slechts een hoofdstuk is van bepaalde biographieën, dat wat in hun (biographiabel) leven de biologen doen. Al het andere is abstractie, fantasie, mythe.

waarachtigheid, het bewustzijn dat dit noodig is om tot een lofwaardige toekomst te geraken, brengt mij er toe de volle vrijheid op te eischen voor het vormen van gedachten en ideeën ten opzichte van het geheele verleden. De toekomst moet heerschen over het verleden en aan de toekomst moeten wij onze gedragslijn ten opzichte van al het voorafgegane ontleenen. [1])

Men moet echter oppassen dat men niet in de hoofdfout van de leiders der negentiende eeuw vervalt: hun gebrekkig bewustzijn van verantwoordelijkheid, hetwelk oorzaak was dat zij niet waakzaam op hun post bleven. Men faalt in zijn taak van verantwoordelijk man als men zich rustig stroomafwaarts laat meevoeren, en de opmerkzaamheid verliest voor de afmetingen van het gevaar en de kwade kansen, die zelfs in de meeste voorspoedige stonde liggen besloten. Het is thans noodig bij hen die daarvoor ontvankelijk zijn een overgevoeligheid inzake verantwoordelijkheid te wekken, en het dringendst schijnt nu te zijn den kennelijk noodlottigen kant der teekenen des tijds te onderstreepen.

Het is niet aan twijfel onderhevig dat, als men thans de balans van het openbare leven opmaakt, de ongunstige factoren de gunstige verre overtreffen, als men bij het opmaken der rekening niet alleen aan dit oogenblik denkt, maar aan wat de factoren voor de naaste toekomst beloven.

De geheele toeneming van concrete mogelijkheden die het leven heeft verworven, loopt nu de kwade kans vernietigd te worden bij

---

[1]) Deze vrijheid van beweging betreffende het verleden is dus niet een ongebreidelde opstandigheid maar integendeel een vanzelfsprekende verplichting van iedere „critische periode". Indien ik het liberalisme van de negentiende eeuw verdedig tegen de massa's die het met verzaking der burgerplichten aanvallen, dan houdt dit niet in dat ik afstand doe van een volledige vrijheid van oordeelen en handelen ten opzichte van dit zelfde liberalisme. Omgekeerd: het primitivisme dat zich in deze verhandeling van zijn slechtsten kant laat zien, is anderdeels in zekeren zin voorwaarde voor elken grooten historischen vooruitgang. Men zie van schrijver dezes *Biología y Pedagogía, El Espectador, III, La paradoja del Salvajismo.*

de botsing met het geduchtste probleem dat zich in de geschiedenis van Europa heeft voorgedaan en dat ik nog eens formuleer: er heeft zich een nieuw slag mensch, wien de beginselen van de beschaving geen belang inboezemen, van de leiding der maatschappij meester gemaakt. De zaak is niet dat deze mensch geen belangstelling heeft voor de beginselen van deze of gene beschaving, de zaak is dat hem de beginselen van geen enkele beschaving belang inboezemen. Hij heeft kennelijk slechts belangstelling voor verdoovingsmiddelen, auto's en nog een paar dingen. Doch dit is een bevestiging van zijn *wezenlijk* gemis aan belangstelling voor de beschaving. Deze dingen zijn immers slechts producten van haar, en zijn vurige liefde ervoor doet zijn ongevoeligheid voor de beginselen van beschaving, waarvan die dingen het gevolg zijn, nog sterker uitkomen. Men behoeft slechts dit feit vast te stellen: sinds het bestaan der *nuove scienze*, de natuurwetenschappen, dus sinds de Renaissance, is de geestdrift ervoor zonder inzinking toegenomen. Om het concreter te zeggen: het aantal menschen dat zich naar verhouding aan deze exacte onderzoekingen wijdt is in ieder geslacht grooter geworden. Het eerste geval van inzinking, de verhoudingen niet uit het oog verliezend, heeft zich pas in deze generatie van de jongelieden van twintig tot dertig voorgedaan. Het begint moeilijk te worden leerlingen te trekken naar de laboratoria der exacte wetenschap. En dit gebeurt in een tijd waarin de industrie haar grootste ontplooiing heeft bereikt, en de menschen de grootste begeerte aan den dag leggen voor het gebruik der werktuigen en medicamenten die de wetenschap heeft voortgebracht.

Als het niet te veel plaats zou innemen, zou men een soortgelijke inconsequentie kunnen aantoonen wat betreft de politiek, de kunst, de moraal, den godsdienst en de uitingen van het dagelijksch leven.

Welke beteekenis heeft nu voor ons zulk een tegenstrijdige toestand? Deze verhandeling meent het antwoord op deze vraag te hebben voorbereid. De paradoxale toestand van heden beteekent

dat de nu heerschende mensch een primitief iemand is, een n a t u u r m e n s c h, die plotseling opduikt in een beschaafde wereld. Het beschaafde is de wereld, zijn b e w o n e r is het echter n i e t. Hij maakt van een beschaving gebruik alsof ze tot de natuur behoorde. De nieuwe mensch begeert de auto en maakt er gebruik van, maar gelooft dat de auto een van zelf gegroeide vrucht van een boom uit den hof van Eden is. In het diepste van zijn ziel is hij onkundig van het kunstmatige, bijna onwaarschijnlijke karakter der beschaving, en hij strekt zijn enthousiasme voor de toestellen niet uit tot de beginselen die ze mogelijk maken. Toen ik hierboven, uitgaande van een opmerking van Rathenau, [1]) zeide dat wij een verticale invasie der barbaren beleven, kon men — als gewoonlijk — meenen dat dit slechts een „frase" was. Nu ziet men dat deze uitdrukking een waarheid of een dwaling kan bevatten, maar dat het allerminst een „frase" is, doch een ernstig geformuleerde definitie, die op een ingewikkelde analyse berust. De massamensch van tegenwoordig is inderdaad een primitief mensch die tusschen de schermen is doorgeslopen tot op het oude schouwtooneel der beschaving.

Men spreekt voortdurend van de fabuleuse vooruitgangen van de techniek, maar ik vind zelfs bij de beste auteurs niet dat men daarvan spreekt met bewustzijn van de nogal hachelijke toekomst der techniek. Zelfs de scherpzinnige en verziende — hoewel tevens

[1]) Vertaler dezes meent dat Ortega zinspeelt op de woorden van Rathenau die men vindt in het zesde deel der G e s a m m e l t e S c h r i f t e n van Walther Rathenau. Daar staat op blz. 379, in een stuk dat heet K r i t i k d e r d r e i f a c h e n R e v o l u t i o n: „Mit dem Absterben der Handfertigkeit, des Kunsthandwerkers, der mechanischen Verfeinerung (nl. in het Duitschland van na 1918) werden wir uns abfinden. Nicht nur, weil es uns ziemt in tiefster Einfachheit künftig zu leben, sondern weil wir die lange Epoche der — vertikalen — Völkerwanderung betreten, in der die Ebene der Weltzivilisation sich senkt... Längst hat das Barometer der Kunst die kommende Depression, die Barbarisierung angezeigt...." Aan het slot van het geheele opstel staat Juni 1919.

zoo met idées fixes behepte — Spengler komt mij op dit punt nogal optimistisch voor. Hij gelooft immers dat op de „cultuur" een periode van „civilisatie" zal volgen, en hij verstaat daar voornamelijk de techniek onder. De opvatting die Spengler heeft van de „cultuur" en over het geheel van de geschiedenis is zoo verscheiden van het denkbeeld dat aan onze verhandeling ten grondslag ligt, dat het niet gemakkelijk is zijn gevolgtrekkingen hier ter verklaring aan te halen, zelfs niet om ze te weerleggen. Alleen als men beide beschouwingswijzen met terzijdelating van alle niet strikt-wezenlijke punten zoozeer vereenvoudigde dat een vergelijking naar een op beide toepasselijke norm mogelijk werd, zou men het onderscheid er tusschen aldus kunnen formuleeren: Spengler gelooft dat de techniek kan blijven voortbestaan ook al is de belangstelling voor de beginselen van de cultuur gestorven. Ik kan er niet toe komen zoo iets voor mogelijk te houden. De techniek is naar wezen een wetenschap, en de wetenschap kan niet bestaan als zij niet wezenlijk en om haar zelfs wil belang inboezemt, en zij zal als zoodanig geen belang kunnen inboezemen als de menschen niet in vervoering blijven voor de algemeene beginselen der cultuur. Als deze geestdrift verflauwt — zooals nu schijnt te gebeuren — kan de techniek slechts een korte spanne tijds blijven voortbestaan, zoolang namelijk als de cultureele impuls die haar schiep nog blijft nawerken. Men leeft met de techniek, maar niet uit de techniek. De techniek voedt zich zelf niet, zij ontleent het leven niet aan zichzelf, zij is niet causa sui, maar een nuttige, practische neerslag van overbodige, onpractische overpeinzingen. [1])

---

[1]) Daarom heeft volgens mij iemand die meent een steekhoudende opmerking te hebben gemaakt als hij Noord-Amerika definieert naar zijn „techniek", slechts looze woorden gesproken. Een der dingen die de ernstigste verwarring stichten in de gedachten der Europeanen is het gezamenlijk der kinderlijke oordeelen over Noord-Amerika, die men zelfs de meest ontwikkelde lieden hoort verdedigen. Dit is een bijzonder geval van wat hier verder ter sprake zal komen; de te groote ingewikkeldheid der dingen in verband met de beperkte intelligentie der menschen.

Ik merk dus op dat de huidige belangstelling voor de techniek allerminst een waarborg is voor den vooruitgang of den voortduur van de techniek. Er is geen bezwaar tegen dat men het technicisme als een der kenmerkende trekken van de „moderne cultuur" beschouwt, dat wil zeggen van een cultuur die een soort wetenschap bevat die materieel dienstig blijkt te zijn. Toen ik dus ook den allernieuwsten aanblik van het leven dat door de negentiende eeuw in het aanzijn was geroepen, moest samenvatten, noemde ik er deze beide wezenlijke trekken van: liberale democratie en techniek. [1]) Ik herhaal echter dat mij de lichtvaardigheid verbaast waarmede men, bij het spreken over de techniek, vergeet dat haar wezen de waarachtige wetenschap is, en dat de voorwaarden voor haar voortduur noodzakelijkerwijs de voorwaarden voor de waarachtige beoefening der wetenschap moeten insluiten. Heeft men wel gedacht aan al de innerlijke hoedanigheden die noodig zijn om waarachtige „mannen van wetenschap" te vormen? Meent men in allen ernst dat zoolang er d o l l a r s zijn er wetenschap zal zijn? Deze gedachte, die velen gerust stelt, is een bewijs te meer van primitivisme.

Welk een aantal ingrediënten van den meest uiteenloopenden aard moet men bij elkaar brengen en door elkaar schudden om den c o c k-t a i l der physisch-chemische wetenschap te krijgen! Zelfs bij de slapste en oppervlakkigste behandeling van dit onderwerp blijkt al duidelijk dat van het gansche aardrond en in de geheele geschiedenis de physisch-chemische wetenschap slechts tot stand heeft kunnen komen, en tot geheele ontplooiing kunnen geraken, in den kleinen vierhoek die gevormd wordt door Londen, Berlijn, Weenen en Parijs. En binnen dezen vierhoek dan nog

---

[1]) Strikt genomen sluiten liberale democratie en techniek elkaar in en vloeit het een zoo onmiddellijk uit het ander voort, dat men ze niet afzonderlijk denken kan. Daarom zou het gewenscht zijn dat men een derden, meer algemeenen naam had die beide tegelijk aanduidde. Dit zou de werkelijke naam, het substantief van de afgeloopen eeuw zijn.

slechts gedurende de negentiende eeuw. Dit is dus een bewijs dat de experimenteele wetenschap een der meest onzekere voortbrengselen van de geschiedenis is. Magiërs, priesters, krijgslieden en herders zijn er ten allen tijde en allerwegen in overvloed geweest. Voor het ontstaan echter van het ras van den proefondervindelijk arbeidenden man van wetenschap is een gezamenlijk van voorwaarden noodig dat nog zeldzamer is dan dat van den eenhoorn. Een zoo eenvoudig en simpel feit moest de menschen eenigszins aan het nadenken brengen over het vluchtige, snelvervliegende karakter der wetenschappelijke bezieling.[1]) Hij die gelooft dat als Europa wegzonk de Noordamerikanen de wetenschap zouden kunnen voortzetten, zou wel zeer bedrogen uitkomen!

Het zou van groot belang zijn deze kwestie eens grondig te behandelen en nauwkeurig aan te geven wat de historische en vitale vereischten zijn voor het bestaan van proefondervindelijke wetenschap en derhalve van de techniek. Men verwachtte echter niet dat als de vraag eenmaal geheel zou zijn toegelicht, de massamensch het gewicht der zaak zou gevoelen. De massa-mensch luistert niet naar redenen, hij kan alleen door schade en schande wijs worden.

Een enkele opmerking belet me mij illusies te maken over de doeltreffendheid van dergelijke predikingen, die juist omdat zij op de rede gegrond zijn, subtiel zouden moeten zijn. Is het namelijk niet al te zot dat in de huidige omstandigheden de massa-mensch niet spontaan en zonder aansporen van anderen hoogen geestdrift gevoelt voor die genoemde wetenschap, en de biologische wetenschappen die er mede verwant zijn? Men bedenke immers hoe de toestand op het oogenblik is: terwijl klaarblijkelijk alle andere onderdeelen van de cultuur onzeker zijn geworden — de politiek,

---

[1]) Wij zullen de meer innerlijke kwestie laten rusten. Het grootste deel der onderzoekers zelf heeft nu niet het flauwste vermoeden van de zeer ernstige en zeer gevaarlijke crisis die hun wetenschap heden ten dage doormaakt.

de kunst, de maatschappelijke normen en zelfs de moraal — bewijst een deel elken dag opnieuw zijn wonderbaarlijke doeltreffendheid, en het doet dit op de onbetwistbaarste en voor den massamensch indrukwekkendste manier. Iederen dag verschaft deze wetenschap een nieuwe uitvinding waarvan de gemiddelde mensch dadelijk gebruik maakt. Iederen dag verschaft zij een nieuw pijnstillend middel of een serum ten bate van dezen gemiddelden mensch. Iedereen weet dat als de wetenschappelijke inspiratie voortging haar levenwekkenden adem in te blazen en de laboratoria verdrievoudigd of vertienvoudigd werden, de rijkdom, de gemakken, de gezondheid en welstand automatisch verveelvoudigd zouden worden. Kan men zich een ontzaglijker en overtuigender propaganda voor een levensbeginsel indenken? Hoe is het dan te verklaren dat de massa's er zelfs niet aan denken zich eenig offer aan geld of aandacht te getroosten om de wetenschap beter uit te rusten? Verre daarvan, na den oorlog is de man van wetenschap de nieuwe paria der samenleving geworden. Men bedenke dat ik het oog heb op natuurkundigen, scheikundigen en biologen en niet op de wijsgeeren. De wijsbegeerte heeft geen bescherming of aandacht of sympathie van de massa noodig. Zij doet steeds haar aanschijn van volkomen nutteloosheid goed uitkomen, en hierdoor behoedt zij zich voor alle onderworpenheid aan den gemiddelden mensch. De wijsbegeerte is er zich wel bewust van dat zij naar wezen een onzekere wetenschap is, en zij aanvaardt blijmoedig haar lot van vogeltje van den Lieven Heer, zonder dat zij iemand vraagt rekening met haar te houden; zij beveelt zich zelf niet aan en zij verdedigt zich niet. Indien zij zonder eenigen omslag iemand van nut kan zijn, verheugt zij zich daarover, uit louter menschelijk medegevoel, maar zij ontleent haar bestaan niet aan dit nut voor anderen, zij beoogt of verwacht het ook niet. Hoe zou de wijsbegeerte er ook aanspraak op kunnen maken dat iemand haar ernstig nam, als zij zelf begint met te twijfelen aan haar eigen bestaan, als zij slechts leeft in zooverre als zij zich zelf bestrijdt, in zooverre als zij zichzelf verdoet?

Laten wij dus de wijsbegeerte terzijde laten, want zij behoort op een ander gebied.

De proefondervindelijke wetenschappen hebben echter de massa wel noodig, evenals de massa haar noodig heeft, daar zij bij gebreke er aan te gronde zou gaan, want het aantal menschen van heden ten dage zou zich zonder physisch-chemische wetenschappen niet op deze planeet in stand kunnen houden.

Welke redeneeringen zouden kunnen bereiken wat de auto — het levenselement der menschen — niet bereikt, en wat de inspuiting met *pantopon* niet vermag die *op wonderbaarlijke wijze* hun pijnen bezweert? Het ontzaglijk verschil tusschen een voortdurende en stellige heilzame werking die de wetenschap ten behoeve van hen uitoefent, en de luttele belangstelling die de massa er voor aan den dag legt, is zoo groot dat het onmogelijk is zich te begoochelen met schoone illusies. Men kan niet anders dan barbaarschheid verwachten van dengene die zich aldus gedraagt. *En vooral als, zooals wij zullen zien, deze onverschilligheid voor de wetenschap als zoodanig misschien sterker dan elders ook maar tot uiting komt bij de massa der technici zelf, zooals bij doktoren, ingenieurs enz.* die hun beroep plegen uit te oefenen met een gemoedstoestand die wezenlijk gelijk is aan dien van dengene die er zich mede tevreden stelt een auto te gebruiken of een tube aspirine te koopen, zonder dat er eenige innerlijke saamhoorigheid is met het lot der wetenschap of der beschaving.

Er zullen menschen zijn die meer onder den indruk zijn van andere kenteekenen der opkomende barbaarschheid, kenteekenen die door hun positief en onmiddellijk inwerkend karakter meer in het oog springen en de aandacht opeischen dan deze genoemde kenteekenen, die meer van negatieven aard zijn. Voor mij is het groote verschil tusschen het voordeel dat de gemiddelde man heeft van de wetenschap en de geringe dankbaarheid die hij daar voor

heeft — of liever, gansch niet heeft — het meest ontstellende. [1]) Ik kan mij zulk een gemis aan dankbaarheid die evenredig is aan de ontvangen weldaden, alleen verklaren als ik bedenk dat in Midden-Afrika de negers ook in auto's rijden en aspirine slikken.... De Europeaan die begint te overheerschen is met betrekking tot de ingewikkelde beschaving waarin hij geboren is, een primitief mensch, een barbaar die door een tooneelluikje op 's levens schouwtooneel is gekomen, hij is een „indringer van beneden af". Dit is mijn stelling.

[1]) De monsterachtigheid van het feit wordt nog honderdmaal grooter doordat alle andere vitale beginselen — politiek, recht, kunst, moraal en religie — wat uitwerking en wat zich zelf betreft een crisis doormaken, in ieder geval voor een poos krachteloos neerliggen. Alleen de wetenschap blijft niet in gebreke, doch volbrengt op wonderlijke wijze alles wat zij belooft en meer dan zij belooft.

X

DE PRIMITIEVE MENSCH EN DE GESCHIEDENIS

Het kenmerk nu der natuur is, dat zij zichzelf in stand houdt. Zij is als een oerwoud, en wij kunnen op haar gebied straffeloos wilden zijn. Zelfs kunnen wij besluiten dit tot in lengte van dagen te blijven, zonder dat wij daar eenig ander gevaar bij loopen dan dat er een ander geslacht kan oprijzen van lieden die geen wilden zijn. In beginsel echter is het mogelijk dat volken steeds in den natuurstaat blijven. Zulke volken zijn er. Breissig heeft ze genoemd „de volkeren van den eeuwig durenden dageraad", volken die bij den morgenstond zijn gebleven, als ware die verstard en kon hij niet tot eenigen middag geraken.

Dit geschiedt in de wereld van den ongerepten natuurstaat. Dit gebeurt echter niet in een geciviliseerde wereld als de onze. Het kenmerk der beschaving is juist dat zij zichzelf niet in stand houdt. Zij is een gewrocht der menschen en behoeft de hand van een maker of kunstenaar. Als gij de voordeelen der beschaving wilt genieten, maar geen hand uitsteekt om de beschaving in stand te houden, komt ge bedrogen uit. In een ommezien zijt gij van alle beschaving verstoken. Dan treedt de natuur weer in haar oorspronkelijke gedaante naar voren, plotseling, als had men een scherm opgehaald waarachter zij ongerept verborgen was gebleven, als een oerwoud. Een oerwoud is altijd primitief. En omgekeerd is al wat primitief is als een oerwoud.

In alle tijden zijn de romantici buiten zichzelf van verrukking gebracht door tafereelen van geweldpleging, waarbij het natuurlijke en benedenmenschelijke de schier aan zichzelf onttogen vrouw weer overweldigde, en zij schilderden Leda onder den zwaan, Parsiphal met den stier en Antiope met den bok. Hiervan uitgaande vonden zij een schouwspel van subtieler onwelvoegelijkheid in het landschap met bouwvallen, waarin de gehouwen steen van kunstmatigen, rechten vorm overwoekerd wordt door het welig opschietend onkruid. Als een echte romanticus een bouwwerk aanschouwt, is het eerste dat zijn oog zoekt „de gele mierik" op het postament of op het dak. Deze verkondigt dat tenslotte alles uit de aarde aardsch is, en dat allerwege het oerwoud weer opschiet.

Het zou dwaas zijn te lachen om den romanticus. Ook de romanticus heeft gelijk. In deze onschuldig verdorven beelden ligt een ontzaglijk en eeuwig probleem verscholen, het probleem van de betrekkingen tusschen de beschaving en wat achter haar ligt — de natuur, tusschen het redelijke en het kosmische. Ik eisch dus de vrijheid van mij daar later eens mede bezig te houden, en te gelegener tijd romanticus te zijn.

Nu heb ik echter een geheel andere taak. Het is nu zaak het voortwoekerend oerwoud tegen te houden. De „goede Europeaan" moet zich nu wijden aan iets dat, zooals men weet, een aangelegenheid van groot gewicht en groote zorg is voor de Australische staten, en wel, verhinderen dat de cactussen terrein winnen en de menschen het land uitdrijven.... Het zal een goede veertig jaren geleden zijn dat een emigrant uit het Zuiden van Europa, die met liefde terugzag naar zijn geboortegrond — Malaga, Sicilië? — een potje met een onbeteekenende cactus meenam naar Australië. Nu worden de jaarlijksche begrootingen van Oceanië belast met hooge sommen die besteed worden aan den strijd tegen de cactussen, die het land overweldigen en jaarlijks meer dan een kilometer aan terrein winnen.

De massa-mensch gelooft dat de beschaving, te midden waarvan hij geboren is en welks voordeelen hij geniet, even spontaan en

oorspronkelijk is als de natuur, en ipso facto wordt hij een natuurmensch. Het komt hem voor dat de beschaving een oerwoud is. Dit heb ik al eerder gezegd. Nu moet ik daar eenige bijzonderheden aan toevoegen.

De beginselen waarop de geciviliseerde wereld berust — waarop hij moet berusten — bestaan niet voor den gemiddelden mensch van heden ten dage. Hem boezemen de fundamenteele waarden van de cultuur geen belang in, hij gevoelt zich daar niet mee solidair, en hij is niet bereid zich er aan ten dienste te stellen. Hoe is dit zoo gekomen? Door vele redenen, doch een ervan wil ik nu naar voren brengen.

Naar mate de beschaving vordert op haar weg, wordt zij ingewikkelder en moeilijker. De problemen die zij thans stelt, zijn uiterst ingewikkeld. Met den dag wordt het aantal menschen die deze problemen kunnen overzien geringer. De tijd na den oorlog geeft ons daar een duidelijk voorbeeld van. Het herstel van Europa — men ziet het dagelijks — is een al te algebraïsche zaak, en in Europa blijkt de man uit den grooten hoop tegen deze subtiele taak niet opgewassen te zijn. Het is niet de zaak dat er geen middelen voor de oplossing zouden zijn. Er zijn geen hoofden. Of juister gezegd, er zijn enkele, heel enkele hoofden, maar het vulgus van centraal Europa wil ze niet erkennen.

Deze onevenredigheid tusschen de ragfijne ingewikkeldheid der problemen en de ontvankelijkheid van het verstand der meesten zal steeds grooter worden als men daar niet tijdig in voorziet. Dit gemis aan evenwicht is de meest elementaire tragedie der beschaving. Juist doordat de beginselen die aan haar ten grondslag liggen zoo vruchtbaar en gewis zijn, wordt haar oogst zoo rijk en verscheiden dat de gewone mensch niet meer in staat is ze te bevatten. Ik geloof niet dat dit ooit te voren is gebeurd. Alle beschavingen zijn ten onder gegaan door de ontoereikendheid van hun beginselen. De Europeesche beschaving dreigt juist door het tegenovergestelde te bezwijken. In Griekenland en Rome schoot niet de mensch in kracht te kort, het waren zijn beginselen die

bezweken. Het Romeinsche rijk ging te gronde door gemis aan techniek. Toen de oude wereld zich zoover had uitgebreid dat zijn talrijke bevolking de oplossing van bepaalde materieele behoeften dringend noodzakelijk maakte, een oplossing die alleen de techniek had kunnen vinden, begon hij in te krimpen, achteruit te gaan en te bezwijken. Nu echter is het de mensch die mislukt, omdat hij geen gelijken tred kan houden met den vooruitgang van de beschaving van zijn tijd. Het is bedroevend de naar verhouding ontwikkeldste menschen te hooren spreken over de eenvoudigste vragen van den dag. Het lijken wel lompe boerenarbeiders, die met hun ruwe vereelte vingers een naald die op de tafel ligt willen opnemen. Men behandelt bijvoorbeeld de politieke en maatschappelijke vraagstukken met behulp van kortzichtige opvattingen, die tweehonderd jaar geleden van dienst konden zijn voor omstandigheden die tweehonderd maal minder subtiel waren.

Vergevorderde beschaving wil zeggen netelige vragen. Hoe verder zij dus komt, des te meer gevaar loopt zij. Het leven wordt steeds beter, doch dit begrijpe men wel, het wordt ook steeds ingewikkelder. Met het ingewikkelder worden van de problemen, worden natuurlijk ook de middelen om ze op te lossen volmaakter. Het is echter noodig dat ieder nieuw geslacht zich deze verbeterde middelen eigen maakt. Onder deze middelen — om het wat aanschouwelijker te zeggen — is er een die, naar men al te goed weet, steeds samengaat met de ontwikkeling van een beschaving, en dat is: een lang verleden, veel ervaring achter zich hebben, in één woord: geschiedenis. De geschiedkundige kennis is een techniek van den eersten rang voor de instandhouding en voortzetting van een oude beschaving. Niet omdat zij stellige oplossingen zou kunnen geven voor de nieuwe wijze waarop zich de levensconflicten voordoen — het leven is altijd anders dan het tevoren was — maar omdat zij vrijwaart voor naieve dwalingen waarin men vroeger is vervallen. Maar als men, behalve dat men oud is, en het leven dus moeilijk begint te worden, ook nog de herinnering aan het verleden heeft verloren en men zijn ervaring niet benut,

dan zijn dit alles louter nadeelen. Ik geloof nu, dat het met Europa zoo gesteld is. De „ontwikkeldste" menschen van tegenwoordig lijden aan een ongeloofelijke onkunde met betrekking tot de geschiedenis. Het staat voor mij vast dat de leiding gevende Europeaan van heden ten dage veel minder van de geschiedenis weet dan die uit de achttiende en zelfs uit de zeventiende eeuw. Deze geschiedkundige kennis van de besturende minderheden — besturend sensu lato — maakte den wonderbaarlijken vooruitgang van de negentiende eeuw mogelijk. De politiek van de negentiende eeuw was — door de achttiende — ontworpen juist om de fouten die in vroegere tijden waren begaan te vermijden, zij was ontworpen met het oog op die fouten, en zij was de wezenlijke samenvatting van de langdurigste ervaring. De negentiende eeuw begon echter al „historische cultuur" te verliezen, niettegenstaande in den loop van die eeuw de specialisten de geschiedenis als wetenschap belangrijk vooruit brachten [1]). Aan deze verwaarloozing van de geschiedenis zijn voor een groot deel de bijzondere dwalingen van de vorige eeuw te wijten, van welke dwalingen wij nu de kwade nawerking gevoelen. In de laatste dertig jaren van de vorige eeuw begon de achteruitgang — zij het ook in het verborgen — de terugval tot de barbaarschheid, dat wil zeggen, tot de naiefheid en de primitiefheid van dengene die geen verleden heeft of dit verleden heeft vergeten.

Daarom zijn de beide „nieuwe" politieke pogingen die men op het oogenblik in Europa en in aangrenzende staten in het werk stelt, die van het bolsjewisme en van het fascisme, twee duidelijke voorbeelden van wezenlijken achteruitgang. Niet zoozeer om den stelligen inhoud van hun leerstellingen, die afzonderlijk beschouwd natuurlijk een gedeeltelijke waarheid bevatten — wie heeft er in het heelal niet een beetje gelijk? — als wel om de anti-historische, anachronistische manier waarop zij met hun

[1]) Hier ziet men dus reeds het verschil tusschen den stand der wetenschappen van een bepaald tijdvak en den stand van zijn cultuur. Op dit verschil zullen wij spoedig terugkomen.

gedeeltelijke waarheid omspringen. Het zijn karakteristieke bewegingen van massa-menschen, die zooals al zulke bewegingen geleid worden door middelmatige mannen van het oogenblik en zonder verren blik op het verleden, lieden zonder „historisch bewustzijn", die zich van meet af aan gedragen alsof zij reeds uit den tijd waren, alsof zij op dit oogenblik van hun daarzijn reeds tot de fauna van weleer behoorden.

De vraag is niet of men al dan niet communist of bolsjewiek moet zijn. Ik spreek hier niet over het credo ervan. Onbegrijpelijk en anachronistisch is echter dat een communist in 1917 een revolutie uitroept, die volkomen gelijk is naar vorm aan alle revoluties die er reeds geweest zijn, een revolutie die niet het minst de gebreken en de fouten van de vroegere omwentelingen herstelt. Daarom is in historisch opzicht het gebeurde in Rusland niet belangwekkend, om die reden is het juist het tegenovergestelde van een begin van menschelijk leven. Inderdaad, het is een eentonige herhaling van de omwenteling van altijd, het is de volmaakte gemeenplaats der revoluties. Zoo zelfs dat er van al die stereotiepe uitdrukkingen die de oude menschelijke ervaring over de revoluties heeft gemaakt, niet één is die niet haar betreurenswaardige bevestiging vindt als men ze toepast op deze revolutie. „De revolutie verslindt haar eigen kinderen." „De revolutie begint met een gematigde partij, komt daarna in handen der extremisten en begint spoedig weer over te gaan naar een restauratie", enz., enz. Aan deze eerbiedwaardige gemeenplaatsen zou men nog eenige andere, minder in het oog springende, doch niet minder waarschijnlijke, waarheden kunnen toevoegen, onder andere deze: een revolutie duurt niet langer dan vijftien jaar, een tijdperk dat samenvalt met een periode waarin een bepaalde generatie zich laat gelden [1]).

[1]) Een generatie handelt ongeveer dertig jaar, maar deze tijd van handelen wordt in twee perioden verdeeld en heeft tweeërlei vorm: gedurende de eerste helft — bij benadering — van die periode maakt de nieuwe generatie propaganda voor haar ideeën, voorkeur en wenschen,

Hij die er naar streeft een nieuwe maatschappelijke of politieke werkelijkheid te scheppen, moet er bovenal op bedacht zijn dat al die bescheiden gemeenplaatsen van deze historische ervaring niet meer van kracht zijn voor de situatie die hij teweeg brengt. Wat mij betreft, ik zal de benaming „geniaal" bewaren voor den politicus die reeds bij het begin van zijn werkzaamheid er de oorzaak van is dat alle professoren in de geschiedenis gek worden door het feit dat de „wetten" van hun wetenschap gebrekkig blijken te zijn, en hopeloos ineenstorten.

Wij kunnen met de noodige wijziging, van wege het tegenovergestelde oogmerk, over het fascisme soortgelijke dingen zeggen als over het bolsjewisme. Noch de eene noch de andere poging staan „op de hoogte der tijden", zij hebben niet de samenvatting van het heele verleden in zich, en juist dit is noodig om het verleden te overwinnen. Een strijd met hand en tand tegen het verleden beteekent niets. De toekomst overwint het verleden door het in zich op te nemen. Laat de toekomst iets van het verleden buiten zich, dan is zij verloren.

Beide, bolsjewisme en fascisme, zijn bedriegelijke morgenstonden; zij brengen niet den morgen van den volgenden dag, maar den morgen van een lang-verleden dag, die reeds vele malen is gebruikt; beide zijn uitingen van primitieve menschen. En dit zullen alle bewegingen zijn die zoo naief zijn van tegen een of ander onderdeel van het verleden te keer te gaan, inplaats van te probeeren het te verteren.

Het lijdt geen twijfel dat het liberalisme van de negentiende

die tenslotte rechtsgeldig worden, en gedurende de tweede helft overheerschen. Maar de generatie die onder haar heerschappij wordt opgevoed, brengt andere ideeën, voorkeur en wenschen mee, en begint die te verbreiden. Als de ideeën, voorkeur en wenschen van de heerschende generatie extremistisch en dus revolutionnair zijn, is de nieuwe generatie anti-extremistisch en contra-revolutionnair, dus streeft zij krachtens haar aard naar restauratie. Het is duidelijk dat men onder restauratie niet moet verstaan simpele „terugkeer tot het oude", iets wat restauraties nooit geweest zijn.

eeuw moet overwonnen worden. Maar dit kan niet iemand bewerken die zich, zooals het fascisme, antiliberaal verklaart. Want dit — antiliberaal of niet liberaal zijn — is de houding van den mensch vóór er liberalisme was. Zooals nu het liberalisme reeds eenmaal een overwinning heeft behaald op zijn tegenkanter, zoo zal het zijn overwinning op hem ontelbare malen herhalen, of alles — liberalisme en antiliberalisme — zal zijn einde vinden bij een ineenstorting van Europa. Er is een onverbiddelijke tijdsorde in het leven. Het liberalisme komt in deze tijdsorde n a het antiliberalisme, of, wat op hetzelfde neerkomt, het heeft een krachtiger leven dan dit, zooals een kanon een krachtiger wapen is dan een lans.

Op het eerste gezicht zou men meenen dat een houding a n t i-iets komt n a dit iets, omdat het een reactie daartegen is en dus zijn daaraan voorafgaande bestaan veronderstelt. Het nieuwe echter van dit a n t i is niet anders dan een leeg, ontkennend gebaar; zijn eenig stellige inhoud is een verouderd ding. Degene die zich anti-Piet verklaart, doet — om zijn houding in duidelijke woorden weer te geven — niet meer dan zich een voorstander te verklaren van een wereld waarin Piet niet bestaat. Doch dit is juist wat in de wereld gebeurde toen Piet nog niet was geboren. Hij die dus anti-Piet is, plaatst zich derhalve, inplaats van n a hem, v ó ó r hem; hij draait zijn film terug tot een vroeger tafereel, maar aan het eind van de film komt onverbiddelijk Piet weer op het doek. Het gaat dus met al degenen die a n t i iets zijn, zooals het volgens de legende met Confucius is gegaan. Deze is, natuurlijk, na zijn vader geboren, maar.... hij was tachtig jaar toen hij op de wereld kwam en zijn vader was slechts dertig. Alle a n t i is niets meer dan een simpel en leeg n e e n.

Het zou altemaal heel gemakkelijk zijn als wij met een doodeenvoudig n e e n het verleden te niet konden doen. Maar het verleden is juist krachtens zijn wezen r e v e n a n t. Al werpt men het ook ver van zich, het komt toch terug, het komt onverbiddelijk terug. De eenige afdoende manier om het van ons gescheiden te

houden, is het niet wegwerpen, maar er rekening mede houden. Men moet het goed in het oog houden om het te ontzeilen, om het te vermijden. In het kort, men moet leven „op de hoogte van den tijd", met een overgevoelig bewustzijn van de historische conjunctuur.

Het verleden heeft gelijk, van zijn standpunt gezien. Als men het in dit opzicht niet in het gelijk stelt, komt het zijn rechten opeischen, en het zal zich dan tevens laten gelden in dingen waarin het niet gelijk heeft. Het liberalisme had ook voor een deel gelijk, en dit moet men erkennen per saecula saeculorum. Het heeft echter niet in alle opzichten gelijk, en op die punten moet men zijn ongelijk aantoonen. Europa moet de wezenlijke kern van het liberalisme behouden. Dit is de strikte voorwaarde om het te overwinnen.

Indien wij hier over fascisme en bolsjewisme hebben gesproken, zoo was dit slechts terloops, met het oog op hun anachronistischen trek. Deze trek is, naar ik meen, onafscheidelijk van alles wat heden ten dage schijnt te zegevieren. Want het is de horde-mensch die zegeviert, en daarom kunnen slechts ontwerpen, die hij bedacht heeft, die doordrongen zijn van zijn primitieve denkwijze, een — schijnbare — overwinning behalen. Behoudens dit echter, treed ik niet in discussie over den inhoud van hun leer, zoomin als ik het eeuwige geschil over evolutie en revolutie wil beslechten. Het eenige waar deze verhandeling op waagt aan te dringen is, dat de revolutie of evolutie binnen het historisch verband en niet anachronistisch zal zijn.

Het onderwerp, dat ik hier behandel, is in politiek opzicht neutraal, want het ligt veel dieper dan de politiek en de daaruit voortvloeiende geschillen. De conservatieven zijn evengoed massamenschen als de radicalen, en het verschil, dat tusschen hen bestaat — een verschil, dat ten allen tijde zeer oppervlakkig is geweest — belet geenszins, dat zij tot hetzelfde slag mensch behooren, tot het opstandige vulgus.

Voor Europa is geen heil te verwachten, zoolang zijn lot niet

is toevertrouwd aan menschen die waarachtig van dezen tijd zijn, en die tevens in zich de roerselen van het gansche verleden gevoelen. Zij moeten de tegenwoordige hoogte des levens kennen en alles van zich houden wat zweemt naar archaisme of primitiviteit. Wij hebben de geheele, onverdeelde geschiedenis noodig om aan haar greep te ontkomen, om niet weer in haar macht te vallen.

XI

DE VERGENOEGDE FILS DE FAMILLE

S a m e n v a t t i n g: Het nieuwe maatschappelijke feit dat hier ontleed wordt, is dit: de Europeesche geschiedenis schijnt nu voor het eerst overgeleverd te zijn aan de vrije verkiezing van den man uit den grooten hoop, die als zoodanig ook optreedt. Of om het in het a c t i v u m te zeggen: de gemeene man, die vroeger bestuurd werd, heeft besloten het bewind over de wereld in handen te nemen. Dit besluit om zich op den voorgrond van het maatschappelijke leven te plaatsen, is bij hem van zelf opgekomen, zoo spoedig het nieuwe slag mensch, waar hij de vertegenwoordiger van is, was volgroeid. Als men, lettend op de uitingen in het openbare leven, de zielsgesteldheid van dit nieuwe slag massamensch bestudeert, komt men tot de volgende resultaten: 1e. hem is het van de geboorte af meegegeven, dat het leven gemakkelijk en overvloedig is, en dat het geen tragische beperkingen heeft; hierdoor heeft dus ieder gemiddeld individu het gevoel van te heerschen en te zegevieren, hetwelk hem er, 2e. toe noopt zich te laten gelden, z o o a l s h ij i s, en zijn zedelijk en verstandelijk bezit als goed en volmaakt te beschouwen en te doen beschouwen. Deze ingenomenheid met zich zelf brengt hem er toe zich voor iedere buiten hem staande instantie af te sluiten, naar niemand te luisteren, zijn eigen meeningen niet critisch te beschouwen en

geen rekening te houden met zijn medemenschen. Dit innerlijk gevoel van heerschappij drijft hem er voortdurend toe zijn macht te laten gelden. Hij zal dus te werk gaan alsof alleen hij en zijn soortgenooten op de wereld waren, derhalve, 3e. zal hij zich in alles mengen en zal hij zijn vulgaire meening bindend maken, zonder égards, zonder nadere overwegingen, zonder overgangsphasen en zonder voorbehoud, dat wil dus zeggen, volgens een bestuur van „directe actie".

Dit geheel van zijn karaktertrekken deed ons denken aan bepaalde gebrekkige manieren van mensch-zijn, zooals die van het verwende kindje en van den opstandigen natuurmensch, dat is de barbaar. (De gewone natuurmensch is integendeel de gedweeste mensch die er ooit is geweest ten opzichte van hoogere instanties, godsdienst, bepalingen van t a b o e, maatschappelijke overlevering en gewoonten.) Men behoeft er zich niet over te verwonderen, dat ik zoo schimp op dit slag mensch. Deze verhandeling is nog maar een proeve van een aanval op dien zegepralenden mensch, en zij is er de voorbode van, dat eenige Europeanen zich met alle krachten zullen keeren tegen zijn aanmatigende dwingelandij. Het is nu slechts een proeve van een aanval, de werkelijke, rechtstreeksche aanval komt later, misschien wel heel spoedig, doch in anderen vorm dan die van deze verhandeling. De rechtstreeksche aanval moet gebeuren op een wijze die de massa-mensch niet kan voorzien, zoodat hij zich daar ook niet vooruit tegen te weer kan stellen. Deze aanval moet zoo geschieden, dat hij hem vlak bij op zich ziet aankomen, zonder te vermoeden, dat dit, juist dit, de rechtstreeksche aanval is.

Dit personnage, dat zich nu overal laat zien en overal zijn innerlijke barbaarschheid de gemoederen laat beheerschen, is inderdaad het verwende kindje van de geschiedenis der menschheid. Het verwende kindje is de erfgenaam, die zich uitsluitend als de erfgenaam gedraagt. De erfenis nu is de beschaving — de gemakken, de veiligheid, kortom de voordeelen van de beschaving. Zooals wij hebben gezien, kan er alleen in de ruimte en in de

gemakkelijkheid des levens, die de beschaving heeft voortgebracht, een slag mensch verrijzen met dat stel van eigenschappen, die ieder voor zich uit dien toestand van de beschaving zijn voortgesproten. Het is een van de vele mismakingen die de weelde teweegbrengt in de menschelijke materie. Wij zouden de illusie kunnen koesteren, dat een leven, hetwelk in een wereld van overvloed is ontstaan, beter zou zijn, een krachtiger en verhevener leven zou zijn dan dat wat juist bestaat in de worsteling met de schaarschheid. Daar is echter geen sprake van. Zoo iets gebeurt niet, en wel om zeer stellige en wezenlijke redenen, die wij hier niet kunnen bespreken. In plaats van een bespreking van deze redenen, mogen wij nu volstaan met een telkens herhaald feit in herinnering te brengen, een feit, dat de tragedie van iedere erfelijke aristocratie is. De aristocraat erft, dat wil zeggen, hij krijgt aan zijn persoon allerlei levensvoorwaarden toegevoegd, die hij niet heeft gecreëerd, dus die niet voortgebracht worden in organische verbinding met zijn persoonlijk, eigen leven. Hij vindt zich al bij zijn geboorte, zonder dat hij daar de redenen van weet, geinstalleerd te midden van zijn rijkdom en zijn prerogatieven. In het diepst van zijn wezen heeft hij daar niets mede gemeen, want zij komen niet uit hem zelf voort. Zij zijn de reusachtige huls van iemand anders, van een ander levend wezen, zijn voorvader. Hij heeft te leven *als erfgenaam*, dat wil zeggen, hij moet de huls van een ander leven gebruiken. Wat wil dit dus zeggen? Welk leven zal dan de geboren „aristocraat" leven, zijn eigen leven of dat van zijn stamvader? Noch het een, noch het ander. Hij is gedoemd den ander *te vertegenwoordigen*, en dit wil dus zeggen, *noch de ander, noch zichzelf te zijn*. Zijn leven verliest dus onverbiddelijk zijn echtheid, en wordt niet meer dan vertegenwoordiging of fictie van het andere leven. De overmaat van middelen, die hij moet hanteeren, laat hem niet toe zijn eigen persoonlijke levensbestemming te bereiken en is oorzaak van zijn levensverdorring. *Het waarachtige leven is de worsteling, de krachtige inspanning zichzelf te*

zijn. De moeilijkheden, waarop men stuit bij de verwezenlijking van zijn leven, zijn juist de dingen die iemands werkzaamheid en bekwaamheden wakker maken en in beweging brengen. Als ons lichaam ons niet neerdrukte, zouden wij niet kunnen loopen. Als de dampkring ons niet zijn druk lieten gevoelen, zou het ons voorkomen, dat ons lichaam een ijdel, week, schimachtig iets was. Bij den „aristocraat"-erfgenaam vervluchtigt dus zijn eigen persoonlijkheid, bij gebreke aan gebruik en inspanning van zijn oorspronkelijk leven. Het gevolg daarvan is die specifieke leegheid van oude adellijke geslachten, die men nergens mede kan vergelijken, en die nog niemand eigenlijk beschreven heeft naar haar innerlijke en tragische wording — deze innerlijke en tragische wording, die iederen erfelijken adel onherroepelijk tot zijn verval voert.

Dit bovenstaande moge voldoende zijn om onze naieve neiging, te gelooven dat overmaat van middelen het leven ten goede komt, tegen te gaan. Het tegenovergestelde is waar. Een wereld van overmaat [1]), van mogelijkheden brengt automatisch ernstige mismakingen en verdorven wijzen van menschelijk bestaan voort, welke kunnen worden samengevat in de algemeene klasse „erfgenaam", waarvan de „aristocraat" slechts een bijzonder geval is. Een ander geval is dat van het „verwende kindje" en nog weer een ander geval, dat verder en dieper van strekking en beteekenis is, is dat van den massa-mensch onzer dagen. (Men zou ook overigens meer in bijzonderheden de voorafgaande zinspeling op

[1]) Men verwarre de toeneming, en zelfs den overvloed van middelen, niet met de overmaat. In de negentiende eeuw namen de levensfaciliteiten toe en dit bracht den wonderbaarlijken groei teweeg — naar aard en naar hoeveelheid — waarover hierboven is gesproken. Er is echter een oogenblik gekomen, dat de geciviliseerde wereld, met betrekking tot de capaciteit van den gemiddelden mensch, den aanblik van overmaat kreeg; zij werd buitensporig rijk, overdadig. Een enkel voorbeeld daarvan is dit: de zekerheid die er omtrent den vooruitgang scheen te zijn (die vooruitgang was een steeds toenemende vermeerdering van levensvoordeelen) heeft den gemiddelden mensch gedemoraliseerd, en heeft hem een vertrouwen ingeboezemd dat reeds valsch, kwijnend en voos is gebleken.

den „aristocraat" kunnen benutten, door aan te toonen, dat vele van de kenschetsende karaktertrekken van den „aristocraat" nu in beginsel aanwezig zijn bij den massa-mensch. Bijvoorbeeld: de neiging om van spelen en de beoefening van allerlei vormen van sport de belangrijkste bezigheid te maken; de bijzondere zorg voor het lichaam — hygienisch regiem en de aandacht voor schoone snit en kleur der kleeren; het gemis aan romantisme in den omgang met de vrouw; het zich vermaken met den intellectueel, maar hem in den grond der zaak niet achten, en hem door lakeien en dienders laten afrossen; de voorkeur voor een leven onder absoluut gezag boven een bestuur van onderlinge overweging [1]), enz. enz.)

Ik vestig er dus met werkelijk leedwezen de aandacht op, dat deze mensch, die vol is van inciviele neigingen, dat deze jongste barbaar, een automatisch voortbrengsel is van de moderne beschaving, en wel juist van dien vorm, dien deze beschaving in de negentiende eeuw heeft gekregen. Hij is niet van buiten af de beschaafde wereld binnengedrongen, zooals de „groote blanke barbaren" van de vijfde eeuw, ook is hij niet binnen die beschaving ontstaan door een spontane en geheimzinnige verwekking, zooals

---

[1]) In dit opzicht, zooals ook in andere dingen, schijnt de Engelsche aristocratie een uitzondering te vormen. Doch al is dit geval ook heel treffend, men ziet toch, als men de groote lijnen van de Engelsche geschiedenis nagaat, dat deze uitzondering den regel bevestigt. In tegenstelling met wat gewoonlijk wordt beweerd, is de Engelsche adel de minst „overvloedige" van Europa, en heeft hij meer dan eenige andere adel in voortdurend gevaar verkeerd. En juist doordat hij in gevaar verkeerde, is het hem gelukt zich te doen eerbiedigen — en dit veronderstelt dat hij steeds op de bres heeft gestaan. Men vergeet dit hoogst belangrijke feit, dat Engeland tot ver in de achttiende eeuw het armste land van West-Europa is geweest. Hierin heeft het behoud van den Engelschen adel gelegen. Wijl hij geen overvloedige middelen had, moest hij van meet af aan zich bezighouden met koophandel en industrie — wat op het vaste land in strijd met adeldom werd geacht —; hij heeft dus al spoedig besloten in oeconomischen zin creatief werkzaam te zijn en zich niet tot zijn privilegies te beperken.

volgens Aristoteles de kikkervischjes in den vijver ontstaan, maar hij is er de natuurlijke vrucht van. Men kan deze wet formuleeren, die door de palaeontologie en de biogeographie wordt bevestigd: het menschelijk leven is alleen dan ontstaan en heeft alleen dan zich kunnen ontwikkelen, als de middelen waarover het beschikte, gelijk opwogen tegen de problemen die het gevoelde. Dit geldt zoowel in geestelijk als in physiek opzicht. Om mij te bepalen tot een zeer concrete afmeting in lichamelijk opzicht, zou ik in herinnering willen brengen, dat de menschheid is ontstaan in streken der aarde, waar het warme jaargetijde werd afgewisseld door een periode van strenge koude. In de tropische streken degenereerde de natuurlijke gesteldheid van den mensch, en omgekeerd werden de inferieure rassen — bijvoorbeeld de pygmeeën — naar de tropische streken gedreven door rassen die later geboren waren, en op een hoogeren trap van evolutie stonden. [1])

De beschaving nu van de negentiende eeuw is zoo geaard, dat zij den gemiddelden man de gelegenheid heeft gegeven zich te installeeren in een wereld van overdaad, waarvan hij alleen den overvloed van middelen, maar niet de benauwende gevaren ziet. Hij ziet zich omgeven van wonderbaarlijke instrumenten, heilzame geneesmiddelen, vooruitzorgende staten en geriefelijke rechten. Hij is er daartegenover onkundig van hoe moeilijk het is deze geneesmiddelen en werktuigen uit te vinden en hun voortbeweging voor de toekomst te verzekeren. Ook merkt hij niet op hoe wankel de organisatie van den Staat is, en nauwelijks voelt hij eenige verplichtingen ten opzichte van anderen. Dit gemis aan juiste verhoudingen bederft hem tot in den grond, het doet hem het contact verliezen met het wezen zelf van het leven, want dit is gevaar en gedurige wisselvalligheid. De meest tegenstrijdige vorm van het menschelijk leven die zich kan voordoen, is die van den vergenoegden Señorito. Als deze figuur dus overheerschend wordt, moet men alarm luiden en bekend maken, dat het mensche-

---

1) Cf Olbricht, Klima und Entwicklung, 1923.

lijk leven gevaar loopt te degenereeren, dat wil zeggen, tot op zekere hoogte te sterven. Het levensniveau van het Europa van heden ten dage is hooger dan dit ooit in het verleden is geweest; kijkt men echter vooruit, dan is er alle reden te vreezen, dat het niet op die hoogte zal blijven en ook niet zal stijgen, maar integendeel zal zakken en tot lageren stand zal vervallen.

Dit doet, dunkt mij, duidelijk genoeg de verregaande abnormaliteit uitkomen, waarvan de vergenoegde Señorito de weerspiegeling is. Want hij is iemand, die in het leven is gekomen om te doen waar hij lust in heeft. Inderdaad, dit beeldt zich deze fils de famille in. Wij weten wel waarom: binnen den familiekring kan alles, zelfs het ergste vergrijp, ten slotte ongestraft blijven. De familiekring is betrekkelijk kunstmatig, hij duldt binnen zich allerlei handelingen die in de maatschappij, in het openbare leven, automatisch rampzalige gevolgen zouden teweegbrengen, welke de bedrijver ervan niet zou kunnen ontgaan. De Señorito echter is van meening, dat hij zich buitenshuis mag gedragen zooals binnenshuis, hij gelooft, dat er niets fataal, onherstelbaar of onherroepelijk is. Daarom gelooft hij, dat hij alles mag doen waar hij lust in heeft. [1]) Een ernstige misvatting inderdaad. Het is er mee als met den papegaai uit het Portugeesche verhaaltje, tot wien men zegt: „Uwe Genade zal gaan waar men haar heenbrengt..." Het is niet de zaak, dat men niet behoort te doen datgene waar men lust in heeft, maar het is de zaak, dat men slechts kan doen wat men verplicht is te doen, wat men verplicht is te zijn. Het eenige dat mogelijk is, is dat men

[1]) Wat het huis is ten opzichte van de maatschappij, is de natie in het groot ten opzichte van het geheel der volken. Een van de duidelijkste en tevens verstrekkendste uitingen van het huidige señoritismo, is, zooals wij zullen zien, het besluit van sommige landen om in het internationaal verband „te doen waar zij zin in hebben". Dit noemen zij op naïeve manier „nationalisme". Ik, die een afkeer heb van die kwezelachtige ondergeschiktheid aan het internationalisme, vind toch dit tijdelijke señoritismo van de minst aanzienlijke volken dwaas.

weigert te doen wat men moet doen, maar daarom staat het nog niet aan ons iets anders te doen, iets waar wij lust in hebben. Wij hebben in dit opzicht slechts een negatieve wilsvrijheid — den onwil. Wij kunnen zeer wel onze eigenlijke levensbestemming opgeven, maar dan vervallen wij tot de ergste diepten van ons levenslot. Ik kan dit niet voor iederen lezer duidelijk maken met betrekking tot zijn persoonlijk levenslot, omdat ik niet iederen lezer ken. Het is echter wel mogelijk dit aan te toonen in dat gedeelte van zijn bestaan, dat identiek is aan dat der anderen. Bijvoorbeeld, ieder Europeaan van den tegenwoordigen tijd weet, met een zekerheid die grooter is dan al zijn „ideeën" en „meeningen", dat de Europeaan van onze dagen verplicht is liberaal te zijn. Wij laten nu den vorm dezer vrijheid buiten bespreking. Ik bedoel, dat zelfs de meest reactionnaire Europeaan in het diepst van zijn hart weet, dat datgene wat Europa in de afgeloopen eeuw onder den naam van liberalisme heeft trachten te verwezenlijken, in laatste instantie iets onvermijdelijks, iets onverbiddelijks is, hetgeen de huidige westerling is, of hij wil of niet.

Al toont men ook volledig naar waarheid en onweerlegbaar aan, dat al de werkelijke middelen, waarmede men tot op heden beproefd heeft dat onvermijdelijke, in Europa's lot ingeprente gebod van vrij te zijn in politiek opzicht, na te komen, bedriegelijk en noodlottig zijn, er blijft toch een laatste bewijs over, dat de afgeloopen eeuw in den grond der zaak gelijk had. Dit werkt dan ook nog na, zoowel in den Europeeschen communist als in den fascist, al spannen zij zich nog zoo in om ons en zichzelf van het tegendeel te overtuigen. Zoo werkt het ook nog na — of hij wil of niet, of hij het gelooft of niet — in den katholiek, die zonder eenig voorbehoud den Syllabus aanvaardt. Allen „weten" dat in weerwil van de gerechtvaardigde afkeuringen, waarmede men de uitingen van het liberalisme bestrijdt, de onherroepelijke waarheid ervan toch staande blijft, een waarheid, die niet theoretisch, wetenschappelijk of intellectueel, maar van een wezenlijk anderen en beslissenden aard is, namelijk een waarheid, die in een levensbeschouwing ligt besloten. Theoretische waar-

heden zijn niet alleen betwistbaar, maar hun beteekenis en hun kracht ligt juist in het feit, dat men erover discuteert. Zij spruiten uit de discussie voort, zij leven zoolang men erover discuteert, en zij zijn uitsluitend voor de discussie gemaakt. Een levensbestemming echter — datgene wat men verplicht is te zijn of niet te zijn — wordt niet voorwerp van discussie; men aanvaardt het of aanvaardt het niet. Aanvaarden wij het, dan zijn wij authentiek, aanvaarden wij het niet, dan zijn wij de ontkenning, de vervalsching van ons zelf. [1]) De levensbestemming bestaat niet in datgene wat wij l u s t hebben te doen; men leert zijn strakke, duidelijke omlijningen kennen in het bewustzijn van dingen te m o e t e n doen, die wij g e e n lust hebben te doen.

De „vergenoegde S e ñ o r i t o" nu wordt gekenmerkt door het feit, dat hij weet, dat sommige dingen uitgesloten zijn, maar dat hij desondanks en juist daarom, met daden en woorden de overtuiging van het tegenovergestelde voorwendt. De fascist zal zich opmaken tegen de politieke vrijheid, juist omdat hij weet, dat deze tenslotte, en als het er op aankomt, nooit in gebreke zal blijven. Hij weet, dat deze vrijheid daar onvermijdelijk aanwezig is, in het wezen van het Europeesche leven zelf, en dat men altijd weer bij haar zal terecht komen als zij waarachtig noodig is, als het ernst wordt. Want dit is de overheerschende toon in het bestaan van den massa-mensch, zijn onbezonnenheid, zijn kluchtigheid. Alles wat hij doet, verricht hij op speelsche wijze, zonder er aan te denken, dat het onherroepelijke gevolgen kan hebben, op dezelfde manier als de f i l s d e f a m i l l e zijn dolle streken uithaalt. De haast waarmede men in alle gelederen tragische houdingen aanneemt en gebaren van volkomen verslagenheid maakt,

---

[1]) Het zich verlagen, zich encanailleeren is niet anders dan de eenige vorm van leven die er overblijft voor dengene, die geweigerd heeft te zijn die hij moest zijn. Zijn authentiek wezen sterft daar echter niet door, maar het wordt veranderd in een beschuldigende schim, in een spookgestalte, die hem voortdurend de inferioriteit van het leven dat hij leidt doet gevoelen met betrekking tot het leven dat hij had moeten leiden. De vervallene is een zelfmoordenaar die voortbestaat.

is niets dan uiterlijk vertoon. Zij sollen met de tragedie, omdat zij niet gelooven, dat in de beschaafde wereld de werkelijke tragedie nog kan voorkomen.

Het zou fraai zijn, als wij genoodzaakt waren den schijn, waaronder zich iemand aan ons wil vertoonen, voor zijn waarachtig wezen te houden! Als iemand er op blijft staan te gelooven, dat twee plus twee gelijk vijf is, en er is geen gegronde reden te veronderstellen, dat hij gek is, moeten wij aannemen, dat hij niet gelooft wat hij zegt, al schreeuwt hij nog zoo hard en al laat hij zich ook dooden om zijn bewering gestand te doen.

Allerwege en in alle opzichten viert de klucht hoogtij. Bijkans alle houdingen die men aanneemt, en het voorkomen dat men zich geeft, zijn innerlijk valsch. De eenige krachtige inspanningen, waartoe men komt, hebben ten doel de eigen levensbestemming te ontgaan, zijn oogen te sluiten voor de werkelijkheid, zich doof te houden voor haar stem, die zich diep-in laat hooren, en te vermijden, dat men van aangezicht tot aangezicht komt te staan tegenover dengene, die men verplicht is te zijn. Men leeft in scherts en luim, en dit te meer naarmate het masker dat men opzet overdreven tragischer wordt. Overal waar men leeft achter een onecht voorkomen, in een gedaante, die niet de waarachtige, algeheele persoonlijkheid is, is dit leven een boertig spel. De massa-mensch heeft zich niet geplaatst op den onwrikbaar vasten grond van zijn gansch-eigen levensbestemming, maar zijn bestaan is onwezenlijk, hij hangt in de lucht. Hierdoor komt het, dat nu, zooals nooit te voren, deze levens zonder gewicht en zonder wortelen — déracinés van den voor hen bestemden bodem — zich door de lichtste stroomingen laten meevoeren. Het is het tijdperk van de „stroomingen" en van het „zich laten meesleepen". Bijna niemand biedt weerstand tegen de vlagen die er telkens ontstaan op het gebied van kunst of in denkbeelden, in politiek of in maatschappelijke gebruiken. Meer dan ooit te voren triomfeert dan ook de leege woordenpraal. De superrealist meent, dat hij de heele letterkundige geschiedenis is te boven gekomen als

hij geschreven heeft (het woord behoeven wij hier niet neer te schrijven) waar anderen hebben gezegd „jasmijnen, zwanen en veldgodinnen." Het is echter duidelijk, dat hij hiermede slechts een ander soort rhetorica heeft opgediept, dat tot nu toe in de latrine had gelegen.

De tegenwoordige toestand wordt duidelijk, als men let op de trekken die hij, in weerwil van zijn bijzonder voorkomen, met toestanden uit het verleden gemeen heeft. Zoo deed bijvoorbeeld de cynicus zijn intree, toen de beschaving aan de kusten van de Middellandsche Zee nauwelijks tot haar hoogtepunt was geraakt — omstreeks de derde eeuw voor Christus. Diogenes zet zijn bemodderde sandalen op de tapijten van Aristippus. De cynicus werd een veel verbreid personnage, men kon hem achter elken hoek en op elke hoogte vinden. Welnu, de cynicus deed niet anders dan die beschaving saboteeren. Hij was de nihilist van de Helleensche cultuur. Hij geloofde nooit in iets en bracht ook nooit iets tot stand. Het eenige wat hij deed was vernietigen — of beter gezegd, p o g e n te vernietigen, want zelfs dit kon hij niet. De cynicus, de parasiet van de beschaving, leeft van haar te ontkennen, en hij ontkent haar juist, omdat hij er van overtuigd is, dat zij in stand zal blijven. Wat zou een cynicus doen te midden van een wilden volksstam, waar allen op natuurlijke wijze en in ernst doen wat hij, mallotig, als zijn bijzondere taak beschouwt? Wat is een fascist, als hij niet afgeeft op de vrijheid, en wat is een superrealist, als hij de kunst niet beschimpt?

Dit slag mensch kon zich niet anders gedragen, geboren als hij is in een wereld, die te goed georganiseerd is, en waarvan hij alleen de voordeelen en niet de gevaren deelt. De omgeving verwent hem, want zijn omgeving is „b e s c h a v i n g" — dat wil zeggen, een huis — en de f i l s d e f a m i l l e bespeurt niets dat hem er toe zou kunnen brengen zijn wispelturigheid af te leeren, te luisteren naar buiten hem staande instanties, die aan hem superieur zijn, en allerminst gevoelt hij eenigen drang om in contact te komen met het niet te wijzigen richtsnoer van zijn eigen levensbestemming.

XII

DE BARBAARSCHHEID VAN HET „SPECIALISME"

Wij gingen uit van de stelling, dat de beschaving van de negentiende eeuw op automatische wijze den massa-mensch in het leven heeft geroepen. Het is van belang dat wij de algemeene uiteenzetting van zijn geaardheid niet beëindigen, zonder in een bepaald geval de toedracht van deze productie na te gaan. Op deze wijze zal de stelling, door zich aan een bepaald voorbeeld vast te knoopen, aan kracht van overtuiging winnen.

Deze beschaving van de negentiende eeuw kan, zoo zeide ik reeds, in de twee groote dimensies, liberale democratie en techniek, worden samengevat. Laten wij nu alleen de laatste even nader beschouwen. De tegenwoordige techniek vindt haar oorsprong in de vereeniging van het kapitalisme en de proefondervindelijke wetenschap. Niet iedere techniek echter is wetenschappelijk. De man die in het tijdvak van Chelles vuursteenen bijlen maakte, miste alle wetenschap en schiep toch een techniek. China bereikte een zeer hoogen graad van technicisme zonder eenig vermoeden te hebben van het bestaan der physica. Alleen de moderne Europeesche techniek heeft een wetenschappelijken oorsprong, en deze oorsprong verleent haar dit bijzondere karakter, de mogelijkheid van onbeperkten vooruitgang. De andere vormen van techniek — de Mesopotamische, de Egyptische, de Grieksche, de Romeinsche,

de Oostersche — kwamen moeizaam tot een bepaald punt van ontwikkeling en konden dit dan niet overschrijden. Hadden zij dit punt bereikt, dan begonnen zij te kwijnen en verliepen op armzalige manier.

Deze wonderbaarlijke Westersche techniek heeft ook de wonderbaarlijke toeneming van het Europeesche menschenras mogelijk gemaakt. Men denke aan het gegeven dat aan deze verhandeling ten grondslag ligt en dat, naar ik zeide, in kiem al deze overdenkingen in zich sluit. Van de vijfde eeuw tot het jaar 1800 komt Europa niet verder dan een bevolking van 180 millioen zielen. Van 1800 tot 1914 stijgt dit getal tot 460 millioen. Deze sprong is zonder gelijke in de geschiedenis der menschheid. Er is geen twijfel aan dat de techniek — tezamen met de liberale democratie — den massa-mensch heeft voortgebracht, naar de kwantitatieve beteekenis van dit woord. Maar deze verhandeling heeft willen aantoonen dat de techniek mede verantwoordelijk is voor het bestaan van den massa-mensch naar de kwalitatieve en pejoratieve beteekenis van deze benaming.

Onder de „massa" — zoo waarschuwde ik reeds in het begin — moet men niet uitsluitend den handwerksman verstaan. Dit woord duidt hier niet een maatschappelijke klasse aan, maar een slag mensch dat heden ten dage in alle standen voorkomt, en dat daarom kenschetsend is voor onzen tijd, dien het overheerscht en bestuurt. Laten wij dit nu eens op overtuigende wijze probeeren aan te toonen.

Wie oefent er heden ten dage de maatschappelijke macht uit? Wie maakt zijn geestesgesteldheid wet voor deze periode? Zonder eenigen twijfel is dit de bourgeoisie. Wie wordt er nu binnen deze bourgeoisie beschouwd als de superieure groep, als de aristocratie van dit oogenblik? Zonder eenigen twijfel de technicus: de ingenieur, de dokter, de financier, de professor enz. enz. Wie is nu binnen deze groep van technici er de hoogste en zuiverste vertegenwoordiger van? Zonder eenigen twijfel de man van wetenschap. Indien een sterrebewoner eens Europa kwam bezoeken

en het, met de bedoeling er een oordeel over te vormen, vroeg naar welk type mensch van zijn bewoners het verkoos beoordeeld te worden, dan lijdt het geen twijfel of Europa zou met welgevallen en zeker van zijn gunstige uitspraak zijn mannen van wetenschap aanwijzen. Het spreekt van zelf dat de sterrebewoner niet zou vragen naar bijzondere individuen, naar uitzonderingsgevallen, maar dat hij de regel zou zoeken, het algemeene type „man van wetenschap", het toppunt der Europeesche menschheid.

Welnu, het blijkt dat de man van wetenschap van heden ten dage het prototype is van den massa-mensch. En hij is dit niet bij geval, door een bepaald gebrek dat aan iederen man van wetenschap eigen zou zijn, maar omdat de wetenschap zelf — de wortel der beschaving — hem automatisch tot een massamensch maakt, dat wil zeggen, zij maakt een primitief mensch, een barbaar van hem.

Het feit is maar al te zeer bekend, het is ontelbare malen aangetoond, doch alleen als men het in samenhang met het hier besprokene formuleert, krijgt het zijn volle beteekenis en wordt de ernst er van duidelijk.

De proefondervindelijke wetenschap deed haar intrede tegen het einde van de zestiende eeuw (Galilei), zij kwam tot zelfstandig bestaan tegen het einde van de zeventiende eeuw (Newton), en begon in het midden van de achttiende eeuw tot verdere ontwikkeling te komen. De „ontwikkeling" van iets is verscheiden van zijn „tot stand komen", deze ontplooiing is aan andere voorwaarden onderhevig. Zoo eischte het samenstellen van de physica, een verzamelnaam voor de proefondervindelijke wetenschap, gedurigen unificeerenden arbeid. De ontwikkeling van de physica bracht echter een taak met zich mede, die het tegenovergestelde van deze unificatie was. Het was voor den vooruitgang der wetenschap noodig dat de mannen van de wetenschap zich specialiseerden. De *mannen* der wetenschap, niet de wetenschap zelf. De *wetenschap* is

geen specialist. Zij zou *ipso facto* ophouden waarachtige wetenschap te zijn. Zelfs is de ervaringswetenschap geen werkelijke wetenschap meer als men haar scheidt van de wiskunde de logica en de wijsbegeerte. De arbeid echter die men binnen haar terrein verricht, moet gespecialiseerd zijn.

Het zou van groot belang zijn — en van meer nut dan op het eerste gezicht schijnt — een geschiedenis te maken van de physica en de biologie, om daardoor het proces der toenemende specialisatie in den arbeid van haar onderzoekers aan te toonen. Dan zou blijken hoe geslacht op geslacht de man van wetenschap zijn intellectueel arbeidsveld steeds meer heeft beperkt en ingekort. Doch dit is niet het meest belangrijke dat ons die geschiedenis zou leeren. De weerslag van dit feit is belangrijker. Het zou bij zulk een studie namelijk blijken hoe geslacht na geslacht de man van wetenschap door de noodzakelijke, steeds toenemende beperking van zijn arbeidsveld, in toenemende mate de voeling met de andere deelen der wetenschap, en daardoor ook met de integrale verklaring van het heelal, heeft verloren, welke laatste toch uitsluitend waardig is de namen wetenschap, cultuur en Europeesche beschaving te dragen.

De specialisatie is juist begonnen in een tijd waarin de „encyclopedische" mensch als man van beschaving gold. De negentiende eeuw deed haar eerste schreden onder de leiding van lieden die encyclopedisch leefden, maar wier werk reeds een gespecialiseerd karakter had. In het volgende geslacht is de as reeds verlegd, en begint het specialisme in den man van wetenschap de algeheele cultuur te verdringen. Toen in 1890 het derde geslacht de intellectueele leiding van Europa nam, deed daarmede een in de gansche geschiedenis ongeëvenaard type van wetenschappelijk man zijn intrede. Het is een man die van alles wat men moet weten om iemand van algemeene ontwikkeling en beschaving te zijn, slechts één bepaalde wetenschap kent, en zelfs van deze wetenschap kent hij alleen het kleine gedeelte waarin hij zelf onderzoekingen doet. Hij komt zoover dat hij het een deugd noemt

zich niet op de hoogte te stellen van alles wat buiten het enge gebied van eigen specialen arbeid ligt, en hij noemt de belangstelling voor het geheel der wetenschappen d i l e t t a n t i s m e.

De zaak is nu dat hij, beperkt tot dezen nauwen gezichtskring, nieuwe feiten ontdekt, en dat het hem gelukt zijn wetenschap, die hij in haar geheel nauwelijks kent, vooruit te brengen en daarmede de encyclopedie van het denken, waar hij inderdaad buiten staat, te verruimen. Hoe is dit nu gebeurd en hoe is zoo iets mogelijk? De ongerijmdheid van dit onloochenbare feit dient namelijk nog eens onderstreept te worden: de proefondervindelijke wetenschap is goeddeels vooruitgekomen dank zij den arbeid van sterk middelmatige en zelfs minder dan middelmatige mannen. Dit wil dus zeggen dat de moderne wetenschap, de wortel en het zinnebeeld van de tegenwoordige beschaving, den i n t e l l e c t u e e l m i d d e l m a t i g e n mensch binnen haar toelaat en hem zelfs met goed gevolg laat werken. De reden van dit feit ligt besloten in datgene wat zoowel het grootste voordeel als het grootste gevaar is van de nieuwe wetenschap en van de gansche beschaving die zij leidt en vertegenwoordigt, namelijk de mechanisatie. Een groot gedeelte van de dingen die in de physica en in de biologie moeten verricht worden, berust op een mechanische denktaak, die door iedereen of vrijwel iedereen kan verricht worden. Ter verkrijging van de goede resultaten van tallooze onderzoekingen kan de wetenschap in kleine segmenten worden verdeeld, en men kan zich in een daarvan opsluiten en van de andere onkundig blijven. De vaste en exacte methoden waarmede men te werk gaat, maken deze voorloopige en practische ontwrichting van het geheel der wetenschappen mogelijk. Men werkt met elk dier methoden als met een machine, en het is voor de verkrijging van overvloedige resultaten zelfs niet noodig goed omlijnde ideeën te hebben over den inhoud en den grondslag van die methoden. Zoo bevorderen dus de meeste wetenschappelijke werkers den algemeenen vooruitgang van de wetenschap, terwijl zij opgesloten zijn in hun laboratorium-cel, evenals de bij in die van den honingraat.

Dit brengt een kaste van buitengewoon vreemdsoortige lieden

voort. Een onderzoeker die een nieuw feit uit de natuur aan het licht heeft gebracht, moet uiteraard een gevoel van heerschappij en zelfverzekerdheid krijgen. Met een zekeren schijn van recht zal hij zich beschouwen als „een man die weet". En inderdaad, in hem bevindt zich een brokstuk van iets, dat vereenigd met andere brokstukken die n i e t in hem aanwezig zijn, waarlijk „het weten" vormen. Zoo is het innerlijk met den specialist gesteld, die in het begin van deze eeuw tot zijn dwaaste overdrijving is opgevoerd. De specialist „weet" heel goed wat er in zijn minieme hoekje van het heelal is besloten, maar hij is volkomen onkundig van al het overige.

De specialist is dus een echt exemplaar van het ras van dezen vreemdsoortigen nieuwen mensch, dien ik van alle zijden heb willen beschrijven. Ik heb gezegd dat hij een menschelijke verschijningsvorm is die in de geschiedenis zijn weerga niet heeft. De specialist stelt ons in de gelegenheid de soort zeer nauwkeurig te omschrijven, en hij laat ons de volslagen nieuwheid ervan zien. Vroeger konden immers de menschen eenvoudig verdeeld worden in geleerden en onwetenden, in meer of minder geleerden en meer of minder onwetenden. De specialist kan echter bij geen van die twee groepen worden ingedeeld. Hij is geen geleerde, want hij is volkomen onkundig van alles wat niet binnen zijn speciaal terrein valt; ook is hij geen onwetende, want hij is „een man van de wetenschap" en hij kent zijn brokstukje van het heelal heel goed. Wij zullen dus moeten zeggen dat hij een onwetende-geleerde is, en dit is een buitengewoon ernstig iets, want het houdt in dat hij iemand is die zich in alle vraagstukken waarvan hij niets weet, zal gedragen, niet als een onwetende, maar met al de aanmatiging van iemand die op zijn eigen gebied een geleerde is.

Dit is dan ook inderdaad de houding van den specialist. In de politiek, de kunst, de maatschappelijke gebruiken, de andere wetenschappen zal hij zich gedragen als een natuurmensch, als een onwetende, maar hij zal dit doen met zelfverzekerdheid en met aanmatiging, zonder te willen hooren — en dit is het

paradoxale — van specialisten in deze aangelegenheden. De beschaving nzer dagen, die hem tot een specialist maakte, heeft hem ook hermetisch afgesloten, en heeft hem binnen zijn beperktheid tevreden doen zijn. Doch dit innerlijk gevoel van zijn terrein te beheerschen en van bijzondere waarde te zijn, zal hem er ook toe brengen daarbuiten zeggenschap te willen hebben. Het gevolg hiervan is dat deze mensch, die tot in de hoogste mate een tot oordeelen bevoegd iemand is — een specialist — en als zoodanig het tegenovergestelde is van den massa-mensch, zich toch als een onmondige en als massa-mensch zal gedragen op bijna alle terreinen van het leven.

Deze opmerking is zeker niet vaag. Een ieder kan zien welk een kortzichtig oordeel de „mannen der wetenschap" hebben, en hoe dom zij handelen op het gebied van de politiek, de kunst, de religie en betreffende de algemeene vraagstukken van het leven en de wereld, en natuurlijk worden zij in dezen op den voet gevolgd door doktoren, ingenieurs, financiers, leeraren, enz. Deze karaktertrek van „niet te luisteren", van zich niet te onderwerpen aan hoogere instanties, hetgeen wij herhaaldelijk kenschetsend hebben genoemd voor den massa-mensch, komt juist het sterkst tot uiting bij deze gedeeltelijk bevoegde menschen. Zij vormen het zinnebeeld van de tegenwoordige heerschappij van de massa's, en oefenen die zelf grootendeels uit; hun innerlijke onbeschaafdheid is de eerste oorzaak van de demoralisatie van Europa.

Aan den anderen kant zijn zij er het duidelijkste en nauwkeurigste voorbeeld van hoe de civilisatie van de vorige eeuw, overgelaten aan haar eigen neiging dezen nieuwen uitwas van primitivisme en barbaarschheid heeft voortgebracht.

Het onmiddellijke gevolg van dit niet gecompenseerde specialisme is, dat terwijl er nu een grooter aantal „mannen van wetenschap" is dan ooit te voren, er veel minder algemeen ontwikkelde menschen zijn dan bijvoorbeeld omstreeks 1750. En het ergste is, dat met al die verlengstukken der wetenschappelijke

machine de innerlijke vooruitgang van de wetenschap niet eens is gewaarborgd. Want de wetenschap heeft van tijd tot tijd een arbeid van weder-opbouw noodig voor de organische regeling van haar eigen groei, en zooals wij zeiden, vereischt dit een krachtige poging tot unificatie, die de uitgebreidste gebieden van de gezamenlijke kennis moet omvatten, hetgeen met den dag moeilijker wordt. Newton heeft zijn natuurkundig stelsel kunnen maken zonder veel van wijsbegeerte te weten, maar Einstein heeft Kant en Mach in zich moeten opnemen om tot zijn scherpzinnige synthese te komen. Kant en Mach — deze namen duiden slechts de enorme hoeveeelheid wijsgeerige en psychologische gedachten aan die op Einstein invloed hebben uitgeoefend — hebben gediend om diens geest vrij te maken en hem den weg te banen naar zijn vernieuwend systeem. Einstein is echter niet voldoende. De physica komt nu in de grootste crisis die zij ooit heeft gekend, en alleen een nieuwe encyclopedie, die systematischer is dan de eerste, zal haar kunnen redden.

De specialist, die gedurende een eeuw den vooruitgang van de proefondervindelijke wetenschap heeft mogelijk gemaakt, zal dus nu weldra uit eigen kracht niet verder kunnen gaan, als een betere generatie het niet op zich neemt hem een nieuw, hechter steunvlak te geven.

Zoo echter de specialist onkundig is van den innerlijken bouw en de de verrichtingen van de wetenschap die hij beoefent, nog radicaler is zijn onkunde over de historische voorwaarden van haar voortduur, dat wil zeggen, over de gesteldheid van de maatschappij en de menschelijke ziel, die het mogelijk moeten maken dat er onderzoekers blijven.

De daling die men deze jaren in zake wetenschappelijke roeping opmerkt — en waar wij reeds op wezen — is een zorgwekkend verschijnsel voor een ieder die een duidelijk begrip heeft van wat beschaving is, een begrip dat gewoonlijk den typischen „man van wetenschap", het toppunt onzer huidige beschaving, ontbreekt. Ook hij zelfs is van meening dat de beschaving op dezelfde wijze is ontstaan als de aardkorst en het oerwoud.

XIII

DE STAAT ALS HET GROOTSTE GEVAAR

Bij een goede regeling der staatszaken handelt de massa niet zelfstandig. Dit is haar eigenlijke bestemming. Zij is er om bestuurd, beïnvloed, vertegenwoordigd en georganiseerd te worden — zelfs is het haar taak op te houden massa te zijn, of in elk geval daarnaar te streven. — Zij is echter niet op de wereld gekomen om dit zelf te doen. Zij moet haar bestaan in handen stellen van een hoogere instantie, die gevormd wordt door de uitstekende minderheden. Men moge er zooveel over redetwisten als men wil wie de selecte menschen zijn, er dient echter geen twijfel te bestaan over het feit dat zonder hen — wie het dan ook zijn mogen — de menschheid haar wezenlijk karakter zou missen, ook al houdt Europa, als een struisvogel, nu al meer dan een eeuw het hoofd onder den vleugel verborgen om te probeeren deze kennelijke waarheid niet te zien. Het betreft hier immers niet een meening die op meer of minder vaak voorkomende en mogelijke feiten berust, maar het betreft hier een wet van de sociale „physica", die heel wat onwrikbaarder vaststaat dan de wetten van Newton's physica. Den dag dat er in Europa weer een werkelijke wijsbegeerte zal heerschen [1]) —

[1]) Opdat de wijsbegeerte zal heerschen, is het niet noodig dat de wijsgeeren het bewind zullen voeren — zooals Plato eerst wilde —, zelfs niet

het eenige wat het redden kan — zal men weer bedenken dat de mensch een wezen is dat, of hij wil of niet, krachtens zijn aard er toe gedwongen wordt een hoogere instantie te zoeken. Indien hij die hoogere instantie zelf vindt, is hij een select mensch, indien hij die niet vindt, is hij een massa-mensch en moet hij ze van den selecten mensch ontvangen.

Als de massa voor zich zelf wil handelen, komt zij in opstand tegen haar eigen lot, en daar zij dit thans doet, spreek ik hier van den opstand der massa's. Het eenige wat men immers wezenlijk en naar waarheid opstand kan noemen, is het niet aanvaarden van zijn levensbestemming, is het opstaan tegen zich zelf. Strikt genomen zou de opstand van den aartsengel Lucifer niet minder een opstand zijn geweest als hij, inplaats van God te willen zijn — hetgeen zijn lot niet was — het er halsstarrig op gezet had de minste der engelen te zijn, hetgeen evenmin zijn bestemming was. (Als Lucifer een Rus was geweest, zooals Tolstoi, zou hij dezen laatsten vorm van opstand hebben verkozen, die evenzeer tegen God inging als de andere vermaarde opstand.)

Wanneer de massa voor zich zelf handelt, doet zij dit slechts op één manier — want een andere heeft zij niet — door te lynchen. Het is niet geheel en al toevallig dat de lynchwet Amerikaansch is, daar Amerika in zekeren zin het paradijs van de massa's is. Het zal dus nog veel minder verbazing kunnen wekken dat nu, nu de massa's triomfeeren, het geweld triomfeert en men daarvan de eenige ratio, de eenige leer maakt. Reeds lang geleden heb ik er de aandacht op gevestigd dat het geweld als norm steeds meer veld won. [1]) Nu is het tot zijn grootste ont-

---

dat de heerschers wijsgeerig zullen denken — zooals hij, later, bescheidener wilde. — Beide dingen zijn strikt genomen zeer schadelijk. Voor het heerschen van de wijsbegeerte is het voldoende dat er wijsbegeerte is, d.w.z. dat de wijsgeeren werkelijk wijsgeeren zijn. Sinds bijna een eeuw zijn de filosofen alles behalve dit — het zijn politici, paedagogen, litteratoren of mannen van wetenschap.

[1]) Cf. España invertebrada, 1921.

wikkeling gekomen, en dat is een goed teeken, want dat beduidt dat het nu weer automatisch zal gaan afnemen. Het geweld is nu al de woordenpraal van den dag; de redenaars, de dwergen, bezigen dien stijl. Wanneer een menschelijke werkelijkheid zijn tijd heeft vervuld, gekenterd is en is verzonken, komt ze terecht in de rhetoriek, waar zij, een dood ding, nog een langdurig bestaan heeft. De rhetoriek is het graf der menschelijke werkelijkheden; op zijn hoogst kan ze het hospitaal der invalieden zijn. De naam overleeft de werkelijkheid, en al is die naam nu ook slechts een woord, hij is tenslotte toch een w o o r d en behoudt dus altijd iets van de magische kracht daarvan.

Doch zelfs al is het niet onmogelijk dat het overwicht van het geweld als cynisch gestelde richtsnoer begint te verminderen, wij zullen toch nog onder zijn bewind blijven, ook al zal het van vorm veranderen.

Hetgeen ik zeg heeft betrekking op het grootste gevaar dat nu de Europeesche beschaving bedreigt. Zooals alle andere gevaren die deze beschaving bedreigen, is ook dit uit haar zelf voortgekomen. Erger nog, het vormt een van haar glories; het is de tegenwoordige Staat. Wij hebben hier een weerslag van hetgeen in het vorige hoofdstuk is gezegd over de wetenschap: de vruchtbaarheid van haar beginselen voert haar op tot een fabuleusen vooruitgang; deze maakt echter de specialisatie noodzakelijk, en de specialisatie dreigt de wetenschap te smoren.

Dit zelfde gebeurt met den Staat.

Men herinnere zich wat de Staat was tegen het eind van de achttiende eeuw. Een luttel ding! Het jonge kapitalisme en zijn industrieele organisaties, waarin voor het eerst de techniek, de nieuwe, naar rationeele plannen ontworpen techniek triomfeerde, hadden de eerste uitbreiding van de maatschappij bewerkstelligd. Er ontstond een nieuwe maatschappelijke klasse, die talrijker en machtiger was dan de vroegere, namelijk de bourgeoisie. Deze laaggeboren bourgeoisie bezat, vóór alles en bovenal, één ding en wel talent, practisch talent. Zij kon organiseeren, de menschen

aan tucht en orde gewennen, en continuïteit geven aan haar arbeid, die zij volgens een vast, goedontworpen plan verrichtte. Te midden van deze bourgeoisie voer het „schip van Staat" als in een oceaan onzeker voort. „Het schip van Staat" is een beeld dat door de bourgeoisie weer is bedacht; zij voelde zichzelf wijd als de oceaan, almachtig en zwanger van stormen. Dat „schip" was een beuzeling of weinig meer: het had nauwelijks soldaten, het had nauwelijks eenige bureaucratie en zijn middelen waren gering. De Staat was in de Middeleeuwen gewrocht door een klasse van mannen die wel zeer veel van de „burgers" verschilden; het waren de edelen, lieden die bewonderenswaardig waren om hun moed, hun talent als aanvoerders en bevelhebbers, en hun verantwoordelijkheidsbesef. Zonder hen zouden de Europeesche naties niet tot stand zijn gekomen. Doch hoe groot al die deugden van hun hart ook waren, met het hoofd van de edellieden was het kwaad gesteld, en is het ook steeds kwaad gesteld geweest. Zij lieten zich in het leven niet door hun verstand, maar door hun gevoelens leiden. Zij waren van een zeer beperkte intelligentie, zij waren sentimenteel, zij handelden instinctmatig, zij richtten zich naar hun intuïtie; in één woord, zij waren „irrationeel". Het buskruit is niet door hen uitgevonden. En dit had voor hen kwade gevolgen. Terwijl zij niet in staat waren nieuwe wapenen te bedenken, lieten zij de burgers het kruit, dat dezen uit het Oosten of van elders hadden gekregen, ten nutte maken, en hierdoor wonnen deze burgers den strijd op den adellijken krijgsman, den ridder, die zich nauwelijks kon bewegen in zijn zware harnas, dat hem toch niet meer kon baten. Hij was nooit op de gedachte gekomen dat het eeuwig geheim van den oorlog niet zoozeer bestaat in de verdedigingsmiddelen, als wel in de aanvalswapenen (een geheim dat Napoleon weer zou ontdekken). [1])

[1]) Dit eenvoudige beeld van de groote verandering in de geschiedenis ten gevolge van de vervanging van de suprematie der edelen door de heerschappij van de bourgeoisie, is ontleend aan Ranke. Het is natuurlijk

Daar het Staatsgezag een techniek is — betreffende de regeling der openbare orde en veiligheid en der administratie — bereikte het „ancien régime" het eind van de achttiende eeuw met een zeer zwakken Staat, die van alle kanten door een wijdsche en woelige maatschappij werd bestookt. De wanverhouding tusschen de macht van den Staat en de macht van de maatschappij was op dat oogenblik zoo groot, dat als men dezen toestand vergelijkt met dien uit den tijd van Karel den Groote, de Staat van de achttiende eeuw het voorkomen van degeneratie vertoont. De Staat ten tijde der Karolingiërs was natuurlijk veel minder machtig dan die van Lodewijk XVI, doch de maatschappij rondom hem was zonder eenige kracht. [1]) Het ontzaglijke verschil tusschen

---

duidelijk dat de zinnebeeldige en schematische waarheid ervan aanmerkelijke toevoegingen behoeft om geheel juist te zijn. Het buskruit was sinds onheugelijke tijden bekend. De uitvinding van het vuurroer is het werk van iemand uit Lombardië. Doch deze uitvinding bleef zonder resultaat tot men den gegoten kogel had uitgevonden. De „edelen" gebruikten het vuurwapen in geringe mate, het was veel te duur. Alleen de legers van de burgerij, die economisch beter uitgerust waren, konden de vuurwapenen in het groot gebruiken. Het is echter in den letterlijken zin des woords waar dat de edelen, in de gedaante van het middeleeuwsch georganiseerde leger der Bourgondiërs, verslagen werden, op beslissende wijze, door het nieuwe leger dat geen beroepsleger was, maar een leger van burgers dat de Zwitsers hadden gevormd. Hun voornaamste kracht bestond in de nieuwe discipline en in de wetenschappelijke tactiek.

[1]) Het zou de moeite waard zijn hier verder op in te gaan, en aan te toonen dat men tijdens de absolute monarchieën gewerkt heeft met een veel zwakkeren Staat. Hoe is dit te verklaren? De maatschappij rondom begon reeds toe te nemen. Maar, indien de Staat alle macht had — hij was „absoluut" — waarom maakte hij zich dan niet sterker? Een der oorzaken is reeds aangewezen: de geboren adel was daartoe niet bekwaam genoeg in technisch, intellectueel en bureaucratisch opzicht. Daar kwam echter nog bij dat die aristocratieën den Staat niet wilden vergrooten ten koste van de maatschappij. In tegenstelling met wat men doorgaans gelooft, eerbiedigt de absolute Staat instinctmatig de maatschappij veel meer dan onze democratische Staat, die wel intelligenter is, maar minder gevoel van verantwoordelijkheid heeft.

de kracht der maatschappij en die van de Openbare Macht maakte de Revolutie, de revoluties (tot 1848) mogelijk.

Door de omwenteling maakte zich de bourgeoisie meester van de openbare macht, en paste haar onloochenbare deugden toe op den Staat. In weinig meer dan een generatie schiep zij een machtig Staatsgezag, dat een einde maakte aan de revoluties. Sinds 1848, dat wil zeggen sinds de tweede generatie van bourgeoisie-regeeringen, zijn er in Europa geen werkelijke revoluties meer geweest. En dit zeer zeker niet omdat er geen redenen voor zouden zijn, maar omdat er geen middelen toe zijn. De Openbare Macht werd gelijk aan de maatschappelijke macht. Gegroet revoluties, voor altijd! In Europa is nog slechts het tegenovergestelde mogelijk, de Staatsgreep. Alles wat sinds dien het voorkomen van een revolutie had, was slechts een vermomde staatsgreep.

In onzen tijd is de Staat een ontzaglijke machine geworden die uitstekend werkt, met bewonderenswaardige efficiency, dank zij de hoeveelheid en de nauwkeurigheid van zijn middelen. Men behoeft slechts op een veer te drukken van deze machine, die midden in de maatschappij is opgesteld, en onmiddellijk komen zijn enorme vangarmen in beweging en richten zij hun werkzaamheid bliksemsnel op ieder deel van het maatschappelijk lichaam dat men aanwijst.

De Staat is het zichtbaarste en bekendste product van de beschaving. Het is zeer belangwekkend de houding van den massamensch in dezen gade te slaan, want men leert dan onderscheiden eigenschappen en gevoelens van hem kennen. De massa-mensch ziet den Staat, hij bewondert hem, hij weet dat hij er is als een machtige beschutting van zijn leven, maar hij is er zich niet bewust van dat de Staat een menschelijke schepping is, werk en vinding van eenige mannen, en dat hij in stand wordt gehouden door bepaalde deugden en voorwaarden die de menschen gisteren bezaten, doch die morgen vervluchtigd kunnen zijn. Anderdeels ziet de massa-mensch in den Staat een anonieme macht, en daar

hij zichzelf anoniem — vulgus — gevoelt, gelooft hij dat de Staat zijn bezit is. Komt er dus in het openbare leven van een land een of andere verwikkeling, een probleem of een conflict, dan zal de massa-mensch geneigd zijn te eischen dat de Staat zich daar onmiddellijk voor plaatst, dat hij zich onmiddellijk belast met de oplossing ervan met behulp van zijn ontzaglijke en onwederstaanbare middelen.

Dit is het grootste gevaar dat heden ten dage de beschaving bedreigt: de inlijving van het leven in den Staat, de inmenging van den Staat in alle dingen, de absorptie van iedere maatschappelijke spontaniteit door den Staat, en dit beteekent de vernietiging van de historische spontaniteit, die tenslotte de basis, de voedingsbodem en de stuwkracht van de menschheid is in al wat zij onderneemt en ervaart. Wanneer de massa zich ongelukkig gevoelt, of wanneer zij eenvoudig lust in iets heeft, is voor haar deze voortdurende en zekere mogelijkheid van alles te kunnen verkrijgen een groote verleiding: zij weet dat zij het zonder inspanning, zonder worsteling, zonder twijfel, zonder gevaar kan verwerven — daartoe behoeft zij slechts op die veer te drukken en de ontzaglijke machine te laten werken. De massa zegt: „De Staat ben ik", en dit is volmaakt een misvatting. De massa is slechts in zooverre de Staat, als twee mannen gelijk kunnen genoemd worden omdat zij geen van beiden Jan heeten. Het eenige punt van overeenkomst van de massa en den Staat van tegenwoordig is dat zij beide anoniem zijn. Het is echter een feit dat de man uit het vulgus inderdaad gelooft dat hij de Staat is, en hij zal er steeds meer toe geneigd zijn hem onder ieder voorwendsel te laten functioneeren, om door middel van hem iedere scheppende minderheid die hem verstoort in een of ander opzicht, in politiek, in ideeën, in industrie, te vernietigen.

Het resultaat van deze neiging zal verderfelijk zijn. De spontaniteit van de maatschappij zal bij herhaling gefnuikt worden door de inmenging van den Staat; geen enkel nieuw zaad zal vrucht kunnen dragen. De maatschappij zal moeten leven voor

den Staat, de mensch zal moeten leven voor de regeeringsmachine. De Staat is echter slechts een machine welks onderhoud en bestaan afhankelijk zijn van de vitaliteit rondom, en zoo zal hij, als hij het levenssap uit de maatschappij heeft gezogen, als een nietig ding overblijven, dood zooals een roestige machine dood is, die als ze roestig en onklaar is, zelfs geen herinnering aan het leven meer wakker roept.

Dit was het droevige lot van de antieke beschaving. Het lijdt geen twijfel dat het keizerrijk dat door de Julii en Claudii was geformeerd, als Staat een bewonderenswaardige machine was, onvergelijkelijk voortreffelijker als kunstwerk dan de oude republikeinsche Staat van de patricische families. Doch, merkwaardige coincidentie, nauwelijks was deze staat tot volkomen ontwikkeling gekomen of het maatschappelijk lichaam begon in verval te geraken. Reeds in den tijd der Antonini (tweede eeuw) rustte de Staat met smorenden druk op de maatschappij. Deze begon geknecht te worden, zij werd gedwongen slechts te leven ten dienste van den Staat. Het geheele leven werd gebureaucratiseerd. Wat geschiedde er tengevolge hiervan? De bureaucratisatie van het leven veroorzaakte de geheele verarming ervan — in alle opzichten. De rijkdom verminderde en de vrouwen werden onvruchtbaar. Toen heeft de Staat, om in zijn behoeften te voorzien, de bureaucratisatie van het menschelijk bestaan nog versterkt. Deze volgende phase van de bureaucratisatie is de militarisatie van de maatschappij. De eerste levenseisch van den Staat is zijn krijgsuitrusting, zijn leger. De Staat is bovenal bewerker van veiligheid (de veiligheid waaruit de massa-mensch ontstaat, dit vergete men niet). Daarom is hij, vóór alles, een leger. De Severi, die uit Afrika stamden, richtten de wereld op militairen voet in. Dit was een ijdele taak, want de armoede nam toe en er werden steeds minder kinderen geboren. Zelfs kwam er een tekort aan soldaten. Na de Severi moest het leger uit buitenlandsche recruten worden samengesteld.

Men ziet nu wel hoe tegenstrijdig en tragisch het verloop van

het Staats-exclusivisme is. De maatschappij creëerde den Staat, als een hulpmiddel, om beter te kunnen leven. Vervolgens stelde de Staat zich boven de maatschappij en moest deze leven ten dienste van den Staat. [1]) Doch alles welbeschouwd werd dit Staatsgezag nog gevormd door mannen van die maatschappij. Het duurde echter niet lang of men moest vreemdelingen laten komen om het Staatsgezag staande te houden, eerst Dalmatiërs, later Germanen. De vreemdelingen maakten zich meester van de openbare macht, en de rest van de maatschappij, van de oorspronkelijke bevolking, moest leven als slaven van hen, van lieden met wie zij niets uitstaande hadden. Hiertoe voert de Staats-inmenging: de bevolking wordt het voedsel dat het kunstgewrocht en de machine hetwelk de Staat is, moet voeden. Wat bijkomstig was, maakt zichzelf hoofdzaak, ten koste van de maatschappij. De steiger maakt zichzelf eigenaar van het huis en betrekt het.

Als men dit weet, is het wel wat ontstellend Mussolini met veel ophef, als gold het een wonderbaarlijke ontdekking die men nu in Italië had gedaan, deze formule te hooren verkondigen: Alles voor den Staat, niets buiten den Staat, niets tegen den Staat. Dit zou al voldoende zijn om te laten zien dat het fascisme een kenmerkende beweging van massa-menschen is. Mussolini vond een Staat die hecht van bouw was — en dit was niet zijn werk, maar het gevolg van de denkbeelden en de inspanningen van de liberale democratie, welke hij bestrijdt. Hij bepaalt zich er toe den Staat onbeperkt te gebruiken, en zonder dat ik mij nu wil verstouten de onderdeelen van zijn werk te beoordeelen, is het onloochenbaar zeker dat de resultaten die men tot nu toe heeft verkregen, niet kunnen worden vergeleken met wat bereikt was in de politieke en administratie-werkzaamheid van het liberale gezag. Als Mussolini iets bereikt heeft is dit zoo gering, zoo weinig zichtbaar en

[1]) Men denke aan de laatste woorden van Septimus Severus tot zijn zoon: Blijft eendrachtig, betaalt de soldaten en veracht de rest.

zoo onbelangrijk, dat het bezwaarlijk kan opwegen tegen de opeenhooping van abnormale machtsmiddelen die hem veroorloven deze staatsmachine onbeperkt te gebruiken.

Dit verheffen van den Staat als het eenige en volstrekte machtsmiddel in en over de maatschappij, is het gevolg van het geweld en de directe actie, als die tot eenig richtsnoer zijn geworden. Door den Staat heen en door middel van den Staat — een anonieme machine — handelen de massa's voor zich zelf.

De landen van Europa hebben nu een phase van groote innerlijke moeiten voor zich, een reeks van oeconomische en juridische problemen en vraagstukken betreffende de openbare orde en veiligheid, die ieder afzonderlijk zeer ingewikkeld zijn. Er is dus alle reden te vreezen dat onder de heerschappij van de horden de Staat het op zich zal nemen de onafhankelijkheid van den enkeling, van den groep te niet te doen, en dat aldus de toekomst geheel zal verzanden.

Een tastbaar voorbeeld van deze mechaniseering vinden wij in een der ontstellendste verschijnselen van de laatste dertig jaren: de ontzaglijke toeneming in alle landen van de politietroepen. De groei van de bevolking heeft daar onvermijdelijk toe gevoerd. Hoe gewoon het ons ook zij, het moet voor ons verstand toch vreeselijk paradoxaal blijven dat de bewoners van een groote moderne stad om rustig hun weg te gaan en zich naar hun werk te begeven, een politiemacht noodig hebben om het verkeer te regelen, en dat zij daar in het geheel niet buiten kunnen. Het is echter heel naief van de menschen „der orde" te denken dat deze „machten voor de openbare orde", die voor de handhaving van deze orde in het leven zijn geroepen, tevreden zullen blijven met de voorschrijving van die bepalingen waaraan hun stichters de voorkeur geven. Het is onvermijdelijk dat zij zelf de regelingen zullen bepalen en voorschrijven — en dit zullen natuurlijk de regelingen zijn die hun het best schikken.

Wij moeten van deze aangelegenheid gebruik maken om te doen uitkomen hoe verschillende maatschappijen op onderscheiden

wijze reageeren op een bepaald euvel in het openbare leven. Toen, omstreeks 1800, de nieuwe industrie een slag mensch — den fabrieksarbeider — deed ontstaan, dat misdadiger van aanleg was dan de vroegere arbeiders, haastte Frankrijk zich een talrijke politiemacht te maken. Omstreeks 1810 ontstond er in Engeland, door dezelfde oorzaken, een vermeerdering van de misdadigheid, en toen bemerkten de Engelschen dat zij geen politie hadden. Het bewind was in handen van de Conservatieven. Wat zouden zij doen? Een politiemacht in het leven roepen? Niets daarvan. Men gaf er de voorkeur aan de misdaad, zoover dit mogelijk was, te ondergaan. „Men berustte in het feit der overtredingen, omdat men dit beschouwde als de prijs dien men moest betalen voor de vrijheid." „In Parijs" — zoo schrijft John William Ward — „heeft men een bewonderenswaardige politie, maar men betaalt zijn voordeelen in dezen duur. Ik heb liever dat er om de drie of vier jaar een half dozijn mannen in Ratcliffe Road worden onthoofd, dan dat ik gedwongen ben dagelijks huiszoekingen te ondergaan, de spionnage en al de machinatiën van Fouché te verduren." [1]) Dit zijn twee verschillende opvattingen van den Staat. De Engelschman wil dat het Staatsgezag beperkt is.

---

[1]) Cf. Elie Halévy, *Histoire du peuple anglais au XIXe siècle* (t. I, p. 40, 1912).

XIV

WIE OEFENT DE HEERSCHAPPIJ UIT IN DE WERELD?

De Europeesche beschaving — wij hebben het reeds verscheidene malen gezegd — heeft op automatische wijze den opstand der horden teweeggebracht. Eenerzijds biedt deze opstand een gunstigen aanblik; de opstand van de horden valt samen, zooals wij zeiden, met den fabelachtigen groei van het menschelijk leven van onzen tijd. De keerzijde van ditzelfde verschijnsel is echter schrikwekkend; van dezen kant bezien is de opstand van de horden hetzelfde als de volslagen demoralisatie van de menschheid. Laten wij nu de menschheid eens van nieuwe gezichtspunten uit bezien.

I

Het wezen of de geaardheid van een nieuw historisch tijdvak is het gevolg van innerlijke wijzigingen — den mensch en zijn geest betreffende — of van uiterlijke — formeele en als het ware mechanische — wijzigingen. Van de laatste factoren is vrijwel zonder twijfel de belangrijkste, de verplaatsing van de macht. Want deze brengt een verplaatsing van den geest met zich mede.

Als wij ons dus tegenover een bepaald tijdvak stellen met de bedoeling het te leeren begrijpen, moet een van onze eerste vragen zijn: wie heeft thans de heerschappij in de wereld? Het zal kunnen

gebeuren dat op het bewuste oogenblik de wereld in verscheidene stukken is verdeeld, die onderling niet met elkaar in verband staan, en dus binnen de wereld kleine afzonderlijke en onafhankelijke werelden vormen. Ten tijde van Miltiades was de wereld aan de kusten van de Middellandsche Zee onkundig van het bestaan van de wereld van het verre Oosten. In zulke gevallen zou onze vraag — wie heeft de heerschappij in de wereld? — op iedere afzonderlijke samenleving betrekking moeten hebben. Sinds de zestiende eeuw is echter de heele menschheid in een reusachtig proces van unificatie gekomen, hetwelk in onzen tijd zijn toppunt heeft bereikt. Er is nu geen enkel deel der menschheid meer dat afgescheiden leeft van het geheel — er zijn geen eilanden meer in haar. — Men kan dus zeggen dat wie er sinds de zestiende eeuw in de wereld gebiedt, den invloed van zijn gezag over het geheel ervan laat gelden. Europa heeft sindsdien bevolen, en onder de eenheid van haar gezag leefde de wereld in unitarischen stijl, of ging ten minste voort op den weg der unificatie.

Deze periode noemt men gewoonlijk „den Modernen Tijd", een vale, weinig zeggende naam, waaronder deze werkelijkheid ligt verscholen: de tijd van de hegemonie van Europa.

Onder „heerschappij" verstaan wij hier niet in de eerste plaats uitoefening van materiëele macht, physieken dwang. Wij streven er immers naar domheden te vermijden, in elk geval de grofste en kennelijkste. Welnu, deze duurzame en normale betrekking onder de menschen die men „heerschappij" noemt, *berust nooit op de macht*, het tegendeel is waar, want een man, of een groep van mannen, die de heerschappij uitoefent, heeft dit middel of deze maatschappelijke machine die men *macht* noemt, in handen. Als men de gevallen, waarin op het eerste gezicht de *macht* de grondslag van de heerschappij *schijnt* te zijn, nader beziet, dan blijken zij de beste bewijzen te zijn voor onze stelling. Napoleon richtte een aanval op Spanje en hield zich daarbij langen tijd staande, maar hij heeft in de letterlijke beteekenis van het woord zelfs geen dag de heerschappij over Spanje gevoerd. En

dit terwijl hij de macht in handen had, en, juist omdat hij alleen de macht in handen had. Men moet onderscheid maken tusschen het feit van een aanval of het verloop van een aanval, en een gevestigde heerschappij. De heerschappij is de normale uitoefening van het gezag. Zij berust altijd op de publieke opinie — altijd, nu zoowel als tienduizend jaar geleden, zoowel bij de Engelschen als bij de Botokudo's. — Nooit heeft iemand op aarde heerschappij uitgeoefend met een wezenlijk anderen grondslag daarvoor dan de publieke opinie.

Of gelooft men dat de souvereiniteit van de publieke opinie een uitvinding was van den advocaat Danton in 1789, of van Thomas van Aquino in de dertiende eeuw? Men zal wel eens te eeniger plaatse of op een of ander tijdstip tot het besef van deze souvereiniteit zijn gekomen, maar het feit dat de publieke opinie de grondslag in de menschelijke samenleving is waarop de heerschappij berust, is zoo oud en bestendig als de mensch zelf. In de physica van Newton is de gravitatie de kracht die de beweging veroorzaakt. Op dezelfde wijze is de wet van de publieke opinie de universeele gravitatie van de politieke geschiedenis. Zonder haar zou zelfs de wetenschap der geschiedenis niet mogelijk zijn. Daarom wijst Hume er ook heel scherpzinnig op dat de taak van de geschiedenis bestaat in het aantoonen dat de souvereiniteit van de openbare meening, verre van een utopistische aspiratie te zijn, een voortdurend feit is geweest, dat zich ten allen tijd in de maatschappijen der menschen voltrekt. Want zelfs wie wil regeeren met behulp van de Janitsaren, is afhankelijk van hun meening en van de meening die de overige bewoners over dezen hebben.

De waarheid is dat men met de Janitsaren geen heerschappij kan uitoefenen. Zoo zeide dan ook Talleyrand tot Napoleon: „Met de bajonetten, Sire, kan men alles doen, alleen men kan er niet op gaan zitten." De heerschappij is niet de greep naar de macht, maar het is de rustige uitoefening der macht. Heerschappij voeren wil zeggen gezeten zijn, gezeten zijn dus op een troon, een curulis, een azuren bank, een ministersfauteuil, een pauselijken

stoel. De Staat is tenslotte de stand van de openbare meening, het is een overwichtstoestand, een geval van statiek.

Het gebeurt echter wel dat de openbare meening niet bestaat. Een maatschappij die verdeeld is in tegenstrijdige groepen, wier kracht van meening in den onderlingen strijd wordt teniet gedaan, geeft geen gelegenheid tot de vestiging van een heerschappij. Doch daar de natuur een afkeer heeft van het vacuum, wordt de leegte die gelaten is door de afwezigheid van een openbare meening, ingenomen door het geweld. Dit treedt tenslotte in de plaats van de openbare meening.

Als men dus de wet van de publieke opinie nauwkeurig wil weergeven als wet van de historische zwaartekracht, moet men rekening houden met die gevallen van afwezigheid, en dan zal men tot een formule komen die de bekende, venerabele en waarachtige gemeenplaats is, namelijk, dat men geen heerschappij kan uitoefenen tegen de publieke opinie in.

Dit brengt ons tot het inzicht dat heerschappij beteekent overmacht van meening, overmacht derhalve van een geest, daar heerschappij tenslotte niets anders is dan geestelijke macht. De historische feiten bevestigen dit tot in bijzonderheden. Elke heerschappij bij primitieve volken heeft een gewijd karakter, want zij berust op het religieuse gevoel, en is steeds de eerste vorm waaronder wat later geest, begrip, of meening zal zijn, tot uiting komt. De eerste Staat of Openbare Macht die in Europa tot stand kwam, was de Kerk — met haar bijzonder en nadrukkelijk genoemde karakter van „geestelijke macht". Van de Kerk heeft de politieke macht geleerd dat ook zij oorspronkelijk slechts geestelijke macht was, gevolg van het zich laten gelden van bepaalde ideeën, en zoo schiep men het heilige Roomsche Rijk. Aldus worstelden twee machten met elkaar die gelijkelijk geestelijk waren, en die, daar zij niet wezenlijk onderscheiden konden worden — beide berustten op den geest — tot de overeenkomst kwamen zich elk te installeeren in een modus van den tijd; zoo ontstonden een tijdelijk gezag en een eeuwig gezag. Beide zijn naar wezen geestelijk en

aan elkaar gelijk, maar het eene is geest van den tijd — de veranderlijke openbare meening betreffende de wereldsche zaken — terwijl het andere is geest van het eeuwige — de meening omtrent God, en die welke God heeft over den mensch, zijn weg en zijn werken.

Het is dus hetzelfde als men zegt: op dat en dat tijdstip oefende die man, dat volk of die homogene groep van volken heerschappij uit, of als men zegt: op dat en dat tijdstip overheerschte in de wereld dat en dat stelsel van meeningen — ideeën, voorkeur, aspiraties of doeleinden.

Hoe moet nu deze overheersching worden opgevat? Het grootste deel der menschen heeft geen eigen meening, deze moet hun onder druk van buiten worden bijgebracht, zooals men olie in de machines spuit. Daarom moet de geest — welke dan ook — kracht hebben en die kracht uitoefenen, opdat de menschen die geen eigen meening vormen — dit zijn de meesten — een meening krijgen. Zonder meeningen zou de samenleving der menschen een chaos zijn, minder nog, het niets in historisch opzicht. Zonder meeningen zou het leven der menschen geen vastomlijnden bouwtrant, geen organisch verband hebben. Daarom heerscht, als er geen geestelijk gezag is, als er niemand heerschappij uitoefent, de chaos over de menschheid, en deze krijgt over haar de overhand naarmate het gezag te kort schiet. Even zoo is iedere verplaatsing van de macht, iedere wijziging in de heerschappij, tegelijk een wijziging van meeningen, en derhalve, niets minder dan een verandering van historische zwaartekracht.

Laten wij nu terugkeeren tot ons uitgangspunt. Gedurende verscheidene eeuwen heeft Europa, een conglomeraat van volken die verwant zijn naar geest, over de wereld geheerscht. In de middeleeuwen was er in wereldlijk opzicht niet een volk of groep van volken die de heerschappij in handen had. Die geschiedde in alle „middeleeuwen" der geschiedenis. Daarom geven zij ook altijd het beeld van een betrekkelijken chaos en van barbaarschheid, en tot op zekere hoogte, van een tekort aan gedachten. Het zijn tijden

waarin men liefheeft, haat, begeert en verafschuwt, en dit alles in sterke mate. Men denkt echter weinig in zulke tijden. Zij zijn evenwel niet van geneugte verstoken. Doch in de groote perioden is het de gedachte waarvan de menschheid leeft, en daardoor is er orde. Aan gene zijde van de middeleeuwen vinden wij wederom een tijdperk waarin, zooals in de moderne periode, iemand heerschappij uitoefent, al was het slechts over een klein deel der wereld, n.l. Rome de groote heerscheresse. Zij bracht orde in het gebied aan de Middellandsche Zee en in de aangrenzende landen.

In dezen tijd van na den wereldoorlog begint men te zeggen dat Europa niet meer de heerschappij heeft. Gevoelt men wel de vèrstrekkende beteekenis van de onderkenning hiervan? Men kondigt daarmede een verplaatsing van de macht aan. In welke richting gaat men? Wie zal Europa opvolgen in de heerschappij der wereld? Maar is het wel zeker dat iemand haar zal opvolgen? En indien er niemand was, wat zou er dan gebeuren?

2

De zuivere waarheid is dat er elk oogenblik, en derhalve ook nu, ontelbare dingen in de wereld gebeuren. De pretentie te zeggen wat er thans in de wereld gebeurt, is derhalve een ironie van zichzelf. Maar juist omdat het onmogelijk is het werkelijke in zijn geheel te leeren kennen, moeten wij ons wel een willekeurige werkelijkheid scheppen, en veronderstellen dat de dingen op een bepaalde manier zijn. Dit verschaft ons een schema, dat wil zeggen een begrip of een samenstel van begrippen. Hiermede bezien wij de werkelijke realiteit als door een geruit patroon, en zoo krijgen wij er eenigszins een voorstelling van. Hierin bestaat de wetenschappelijke arbeidsmethode. Hierin bestaat zelfs al het gebruik van het intellect. Als wij onzen vriend op het tuinpad zien naderen, zeggen wij: „Dat is Piet", maar wij vergissen ons daarbij opzettelijk en op ironische wijze. „Piet" is immers voor ons een schematisch geheel van een reeks van physieke en moreele eigenschappen

— datgene wat wij „karakter" noemen — en de zuivere waarheid is dat onze vriend Piet soms in bijna geen enkel ding lijkt op het begrip „onze vriend Piet".

Ieder begrip, het meest alledaagsche zoowel als het meest technische, is gevat in de ironie van zichzelf. Het zegt heel ernstig: „Dit is A en dat is B". Maar zijn ernst is de ernst van een *pince sans rire*. Het weet heel goed dat noch het eene *volstrekt* A is, noch het andere B is zonder eenig voorbehoud. Datgene wat het begrip *denkt*, is eenigszins verschillend van wat het *zegt*, en in deze tweeslachtigheid bestaat de ironie. Hetgeen het werkelijk denkt is dit: Ik weet strict genomen heel goed dat dit niet A is, en dat het andere evenmin B is, maar ik neem voor mij zelf om bepaalde redenen aan dat ze A en B zijn, en regel met dien verstande mijn houding tegenover hen.

Deze theorie van het kenvermogen der rede zou een Griek geërgerd hebben. De Griek meende immers in de rede, in het begrip, de werkelijkheid zelf te hebben ontdekt. Wij gelooven echter dat de rede, het begrip, een huiselijk instrument van den mensch is, hetwelk hij noodig heeft en gebruikt om zijn eigen situatie temidden van de oneindige en buitengemeen ongewisse realiteit, welke het leven is, te verhelderen. Leven is worstelen met de dingen om zich te midden ervan staande te houden. De begrippen vormen het strategisch plan dat wij maken om hun aanval te weerstaan. Als wij dan ook ieder begrip tot op den bodem nagaan, vinden wij dat het ons niets zegt van het ding zelf, maar dat het een samenvatting is van wat een mensch er mede kan doen of wat hij ervan te lijden kan hebben. Deze *schattende* meening, volgens welke de inhoud van ieder begrip altijd vitaal is, steeds mogelijke actie of mogelijk lijden van den mensch is, is zoover ik weet tot nu toe niet door iemand verdedigd; volgens mij is het echter het onvermijdelijke eindpunt waartoe het philosophisch proces dat ingeleid is door Kant moet voeren. Als wij dus bij het licht hiervan geheel het verleden van de wijsbegeerte nagaan tot Kant toe, komt het ons voor, dat

in den grond der zaak alle philosofen hetzelfde hebben gezegd. Iedere wijsgeerige ontdekking is tenslotte slechts een ont-dekking, en een naar boven halen van wat verborgen bestond.

Deze inleiding is echter wel wat te uitvoerig voor wat ik ga zeggen, hetgeen bovendien weinig uitstaande heeft met wijsgeerige vraagstukken. Ik wilde slechts zeggen dat wat nu in de wereld gebeurt — in geschiedkundig opzicht — uitsluitend het volgende is: gedurende drie eeuwen heeft Europa de heerschappij uitgeoefend in de wereld, en nu is Europa er niet meer zeker van deze heerschappij uit te oefenen of ze te blijven uitoefenen. Het ontelbare aantal dingen die tezamen de historische werkelijkheid vormen, tot zulk een simpele formule terug te brengen, is zonder twijfel, en in het gunstigste geval, een overdrijving, en daarom moest ik wel in herinnering brengen dat denken, of men wil of niet, overdrijven is. Wie er de voorkeur aan mocht geven niet te overdrijven, moet zwijgen; sterker nog, hij moet zijn intellect paralyseeren en zien te verstompen. Het nieuwe boek van Waldo Frank, De hernieuwde ontdekking van Amerika, berust geheel op de veronderstelling dat Europa ondergaat. Toch ontleedt of bespreekt Frank dit ontzaglijke feit, dat hem tot zulk een ontzaglijke praemisse dient, niet, en ook gaat hij niet na in hoeverre het wel overeenkomstig de waarheid is. Zonder verder onderzoek neemt hij het als onbetwistbaren hoeksteen van zijn betoog. Deze naiefheid met betrekking tot den grondslag van zijn verhandeling is voor mij voldoende om te gelooven dat Frank niet overtuigd is van het verval van Europa; verre daarvan, hij heeft zich zelfs nooit die vraag gesteld. Hij heeft die bewering gebruikt zooals men een tram gebruikt. De gemeenplaatsen zijn de trams van het intellectueel verkeer.

Veel menschen doen zooals Frank. Vooral de volken doen dit, de volken in hun geheel.

De wereld van heden ten dage heeft wel een zeer kinderlijk voorkomen. Op school komen de bengels in beroering en gaan zij zich wanordelijk gedragen, als men bemerkt dat de meester

is weggegaan. Iedereen schept er behagen in aan den druk, dien de aanwezigheid van den meester op hem legde, te ontsnappen, de knellende banden der voorschriften van zich af te werpen, op zijn hoofd te gaan staan en zich heer en meester van zichzelf te gevoelen. Maar omdat door het wegnemen van de voorschriften die de bezigheden regelden en aan een ieder zijn taak gaven, de jeugdige troep niets bepaalds meer te doen heeft, geen precies omschreven werk meer heeft, geen verstandige taak die zijn aandacht vraagt en ergens toe leidt, is het gevolg dat hij maar een ding kan doen: herrie maken.

Het wufte schouwspel dat de kleinere volken van Europa bieden, is betreurenswaardig. Met het oog op het feit dat, zooals men zegt, Europa in verval is en dus de heerschappij verliest, maakt elke natie, de grootere zoowel als de kleinere, bokkesprongen, gesticuleert, neemt krijgshaftige houdingen aan en blaast zich zooveel mogelijk op om den indruk te maken van een volwassen iemand die zijn eigen zaken bestuurt. Vandaar het woelige panorama van „nationalismen" dat wij aan alle kanten zien.

In de vorige hoofdstukken heb ik geprobeerd de geaardheid van een nieuw slag mensch, dat nu in de wereld overheerschend is, te teekenen; wij noemden hem den massa-mensch en vestigden er de aandacht op dat zijn voornaamste karaktertrek is dat, daar hij gevoelt dat hij vulgair is, hij het recht van de vulgariteit proclameert, en dat hij weigert instanties boven zich te erkennen. Het spreekt vanzelf dat als deze gesteldheid overheerschend is bij ieder volk, het verschijnsel zich ook zal voordoen in het gezamenlijk der volken. Er zijn ook, in betrekkelijken zin, massavolken die besloten zijn in opstand te komen tegen de groote scheppende volken, de selecte minderheid in het menschenras, die de geschiedenis tot een samenhangend geheel heeft gemaakt. Het is waarlijk koddig het eene of andere republiekje zich in zijn verafgelegen hoek krampachtig te zien oprichten, Europa te zien hoonen, en het te hooren verklaren dat Europa in de algemeene geschiedenis heeft afgedaan.

Wat is hier het gevolg van? Europa had een stelsel van normen gemaakt waarvan de deugdelijkheid en de vruchtbaarheid in den loop der eeuwen is gebleken. Deze normen zijn niet, verre daarvan, de beste die er te maken waren. Zij zijn echter ongetwijfeld definitief zoolang er geen andere zijn, of zoolang men nog geen andere heeft ontdekt. Om ze te overtreffen moet men noodzakelijk andere maken. De massa-volken hebben nu besloten dit stelsel van normen, hetwelk de Europeesche beschaving is, als vervallen te verklaren, maar zij zijn niet in staat een ander stelsel te maken, zij weten niet wat zij moeten doen, en om den tijd door te komen maken zij herrie.

Dit is het eerste gevolg als er niet meer iemand is die heerschappij uitoefent over de wereld; de anderen hebben, als zij in opstand geraken, geen tijd meer, zij hebben geen levensprogram meer.

3

Een gitano ging eens te biecht, maar de geestelijke begon bedachtzaam met hem te vragen of hij de Tien Geboden wel kende. De gitano gaf hem daarop te antwoord: „Ziet u, Eerwaarde, ik zou ze gaan leeren, maar ik heb toen hooren zeggen dat zij afgeschaft zouden worden...."

Is dit niet de toestand waarin de wereld op het oogenblik verkeert? Het gerucht loopt dat de Europeesche geboden niet meer van kracht zijn, en daarvan maken de menschen — de volken zoowel als de enkelingen — gebruik om te leven zonder bindende voorschriften. Want alleen de Europeesche geboden bestonden voor de wereld. Het betreft hier niet — zooals wel vaker is gebeurd — een verdringing van de oude normen door een ontluiking van nieuwe, en evenmin is het de zaak dat een pas ontstane geestdrift in haar jeugdig vuur de oude afnemende bezieling tot zich trekt. Dit zou 's werelds beloop zijn. Wat nu gebeurt is erger: het oude blijkt oud te zijn, niet door eigen hoogen leeftijd,

maar door de aanwezigheid van een nieuw beginsel dat alleen door het feit nieuw te zijn het vóór hem bestaande beginsel doet verouderen. Als wij geen kinderen hadden, zouden wij niet oud zijn, of het zou veel langer duren eer wij het waren. Ditzelfde geschiedt met technische producten. Een auto van tien jaar geleden lijkt ouder dan een locomotief van voor twintig jaren, eenvoudig door het feit dat de uitvindingen in de techniek die met de constructie van auto's verband houden, vlugger op elkaar zijn gevolgd. Dit verval, dat voortkomt uit het ontstaan van nieuwe krachten, is een teeken van welzijn.

Datgene wat nu echter in Europa gebeurt is ongezond en vreemd. De Europeesche geboden worden niet meer bindend geacht, zonder dat er andere geboden te bespeuren zijn. Europa — zoo zegt men — oefent geen heerschappij meer uit, maar men ziet niet wie haar kan vervangen. Onder Europa verstaat men eigenlijk de drie rijken Frankrijk, Engeland en Duitschland, die den toon aangeven. In de streek van den aardbol die deze landen beslaan, is geleidelijk-aan het richtsnoer van het menschelijk leven ontstaan waarnaar de wereld geregeld is. Als, zooals men nu zegt, deze drie volken in verval zijn en hun levensprogram van onwaarde is geworden, dan is het niet te verwonderen dat de wereld gedemoraliseerd wordt.

Dit is de zuivere waarheid. De geheele wereld — volken en enkelingen — is gedemoraliseerd. Gedurende eenigen tijd is dit voor sommigen een opluchting, en wekt het zelfs op vage wijze schoone verwachtingen. De kleineren denken dat hun een last van de schouders is genomen. De d e c a l o g e n hebben nog uit den tijd dat zij op steen of brons werden gegrift, hun drukkende zwaarte behouden. Hij die gebiedt legt een last op. Hij oefent heerschappij uit. De kleineren zijn het op de geheele wereld moede geworden steeds opnieuw met geboden beladen te worden, en zij maken met vreugde gebruik van het oogenblik waarin deze lasten van hen worden afgewenteld. Hun vreugde is echter kort van duur. Zonder geboden die ons verplichten op een

bepaalde wijze te leven, komt ons leven op losse schroeven te staan. Dit niet meer weten van herwaarts noch derwaarts te gaan, is de vreeselijke innerlijke toestand waarin zich de beste jongeren der wereld bevinden. Juist omdat zij zich vrij gevoelen, zonder banden, gevoelen zij zich leeg. Een leven zonder stuur is een sterkere ontkenning van zichzelf dan de dood ervan is. Leven immers is iets bepaalds te doen hebben — het is een taak vervullen — en naarmate wij ons bestaan minder dienstbaar maken, ontnemen wij er inhoud aan. Binnenkort zal men over de gansche aarde een kreet hooren die ontzagwekkend in de ruimte zal weerklinken, het zal een weeklacht zijn die tot de sterren oprijst, een smeekbede om iemand of iets dat gebieden zal, dat een taak of een verplichting zal opleggen.

Dit zij gezegd van degenen die met jeugdige onbezonnenheid ons verkondigen dat Europa geen heerschappij meer uitoefent. Gebieden is den menschen een taak geven, hen tot evenwichtige levensontplooiing brengen, verhinderen dat zij tot buitensporigheden vervallen, dat willen zeggen, dat hun leven ijdel, doelloos en dor verloopt.

Het zou van weinig belang zijn dat Europa ophield gebieder te zijn als iemand in staat was het op te volgen. Doch daar is niets van te bemerken. New York en Moskou zijn niets nieuws in vergelijking met Europa. Beide zijn stukjes van het Europeesch gebied die, door zich van de rest af te scheiden, hun beteekenis hebben verloren. Strikt genomen is het bedroevend over New York en Moskou te spreken. Men weet immers niet geheel en al wat zij eigenlijk zijn; het eenige dat men weet is dat over geen van beide nog een definitief oordeel is uitgesproken. Doch zonder geheel en al te weten wat zij inhouden, beschikt men toch wel over voldoende gegevens om hun algemeen karakter te begrijpen. Zij behooren beide volkomen tot wat ik eens heb genoemd „verschijnselen van historische camouflage". Camouflage is in den grond iets dat niet is wat het voorgeeft te zijn. Zijn uiterlijk verbergt zijn wezen, inplaats van het te open-

baren. Daarom misleidt het de meeste menschen. Alleen iemand die van te voren en over 't algemeen weet dat de camouflage bestaat, kan zich voor de vergissing vrijwaren. Dit geschiedt ook met de zinsbegoocheling. Het verstand corrigeert dan de gewaarwording der oogen.

Bij ieder geval van historische camouflage zijn er twee op elkaar geschoven werkelijkheden: een waarachtige, substantieele werkelijkheid, die ten grondslag ligt aan een schijnbare, accidenteele werkelijkheid. Zoo wordt er in Moskou een film van Europeesche ideeën — het Marxisme — afgedraaid; het zijn ideeën die in Europa zijn uitgedacht met het oog op Europeesche toestanden en vraagstukken. Achter die film bevindt zich echter een volk dat niet alleen in ethnologisch opzicht van de Europeesche bevolking verschilt, maar ook — hetgeen veel belangrijker is — van een andere leeftijd is. Het is een volk dat nog in gisting is, dat nog jeugdig is. Dat het Marxisme in Rusland — waar geen industrie is — zou gezegevierd hebben, zou de sterkste weerlegging zijn die men tegen het Marxisme zou kunnen aanvoeren. Deze weerlegging is er niet, want er is geen triomf van het Marxisme in Rusland. Rusland is in zooverre marxistisch als de Duitschers van het Heilige Roomsche Rijk Romeinen waren. Jonge volken hebben geen ideeën. Als zij opgroeien in een streek waar een oude cultuur bestaat of kortgeleden bestond, hullen zij zich in de idee die deze cultuur hun biedt. Hierin bestaat dan de camouflage en de reden ervan. Men vergeet — zooals ik reeds eerder heb opgemerkt — dat er twee belangrijke wijzen van evolutie bestaan voor een volk. Er is het volk dat ontstaat in een „wereld" die ontbloot is van alle beschaving. Bijvoorbeeld, de Egyptenaren of de Chineezen. Bij zulk een volk is alles autochthoon, en zijn uitingen zijn duidelijk en onmiddellijk. Er zijn echter ook volken die ontstaan en zich ontwikkelen in een streek die reeds door een cultuur van lange geschiedenis wordt beheerscht. Zoo was het met Rome gesteld dat groeide in het Middellandsche Zee-gebied, dat doordrenkt was van de Grieksch-

Oostersche beschaving. Hierdoor is de helft van de Romeinsche uitingen niet oorspronkelijk, maar aangeleerd. De aangeleerde, overgenomen uiting is altijd tweeslachtig, en de waarachtige beteekenis ervan spreekt niet onmiddellijk, maar langs een omweg. Degene die een overgenomen uiting gebruikt — bijvoorbeeld een woord uit een vreemde taal — legt daar zijn eigen waarlijk persoonlijke beteekenis in; hij zet het vreemde woord om in zijn eigen taal. Om dus de camouflages recht te verstaan moet men ook van terzijde kunnen zien, naar de nevenstaande bedoeling, op dezelfde wijze als iemand die een tekst vertaalt een woordenboek raadpleegt. Ik hoop dat er eens een boek zal verschijnen waarin het Marxisme van Stalin overgezet zal zijn in de geschiedenis van Rusland. Want juist het Russische wat er in zit, is zijn kracht, en niet zijn communistisch element. Doch wat zal het zijn? Het eenige wat zeker is, is dat Rusland nog eeuwen zal noodig hebben om tot heerschappij te geraken. Door zijn gemis aan eigen geboden heeft het zich aanhankelijkheid aan het Europeesche beginsel van Marx moeten inbeelden. Omdat het nog zeer jong is, was het met deze inbeelding tevreden. De jeugd heeft geen redenen noodig om te leven; het heeft slechts voorwendsels noodig.

Iets dergelijks als in Moskou gebeurt er in New York. Het is insgelijks een dwaling zijn kracht van het oogenblik toe te kennen aan de geboden waaraan het gehoorzaamt. In laatste instantie zijn deze terug te voeren tot de techniek. Welk een toevalligheid! Ook dit is een Europeesche, en niet een Amerikaansche uitvinding. De techniek is gedurende de achttiende en de negentiende eeuw door Europa uitgevonden. En nu verzekert men ons in allen ernst dat het wezen van Amerika is zijn practische en technische levensopvatting! Inplaats hiervan moest men ons zeggen: Amerika is, zooals de koloniën altijd zijn, een vernieuwing of een verjonging van oude rassen, vooral van Europa. Om andere redenen dan Rusland, vormen de Vereenigde Staten ook een geval van die zeer bijzondere historische realiteit

die wij „een nieuw volk" noemen. Men gelooft dat dit een phrase is, terwijl het een even waarachtig ding is als de jeugd van een mensch. Amerika is sterk door zijn jeugd, die zich ten dienste heeft gesteld van het hedendaagsche gebod „techniek", zooals die zich ook ten dienste had kunnen stellen van het Boeddhisme, als dit aan de orde van den dag was. Maar Amerika doet hiermede niets anders dan zijn geschiedenis b e g i n n e n. Zijn beklemmingen, oneenigheden en conflicten zullen nu kome.n Het moet nog door vele phasen heen, en eenige daarvan zullen tegenovergesteld zijn aan de techniek en het practicisme. Amerika is jonger dan Rusland. Ik heb, bevreesd te overdrijven, wel beweerd dat het een primitief volk is, g e c a m o u f l e e r d door de laatste uitvindingen. [1]) Nu zegt Waldo Frank in zijn D e h e r n i e u w d e o n t d e k k i n g v a n A m e r i k a dit onomwonden. Amerika heeft nog niet g e l e d e n, daarom is het misplaatst te denken dat het de deugden van den gebieder kan bezitten.

Wie wil vermijden de pessimistische gevolgtrekking te maken dat niemand de heerschappij zal overnemen, en dat derhalve de, in de geschiedenis begrepen, wereld in den chaos zal vervallen, moet tot het uitgangspunt teruggaan en zich ernstig deze vragen stellen: Is het zoo zeker — als men zegt — dat Europa in verval is en de heerschappij neerlegt, dat het abdiceert? Zal dit schijnbaar verval niet een weldadige crisis zijn, die Europa in staat zal stellen letterlijk E u r o p a te worden? Zal dit schijnbaar verval der Europeesche n a t i e s niet in beginsel noodig zijn om de Vereenigde Staten van Europa mogelijk te maken, om de veelvuldigheid in Europa te vervangen door formeele eenheid van Europa?

4

De beslissende taak in iedere maatschappij is die der heerschappij en der gehoorzaamheid. Als het in een maatschappij niet

[1]) Cf. E l E s p e c t a d o r (VII, „Hegel y América").

meer zeker is wie beveelt en wie gehoorzaamt, zal alles in de war geraken. Behoudens enkele geniale uitzonderingen, zullen alle enkelingen tot in het diepst van hun wezen verstoord en geschaad worden. Als de mensch een eenzaam wezen was, dat toevallig in gemeenschap leefde, zou hij misschien den weerslag van zulke stoornissen, die voortkomen uit de verplaatsingen en de onzekerheid van het gezag en de openbare macht, niet gevoelen. Omdat echter de mensch volgens zijn natuurlijke gesteldheid een sociaal wezen is, ondergaat hij in zijn binnenste de verstorende gevolgen van veranderingen die, strikt genomen, slechts de gemeenschap raken. Als men dus een willekeurigen enkeling neemt en dien onderzoekt, zou men uit de gegevens die men aldus verkreeg, weten hoe het gesteld was met het bewustzijn van heerschappij en gehoorzaamheid van zijn land.

Het zou van belang en zelfs nuttig zijn het persoonlijk karakter van den gemiddelden Spanjaard aan dit onderzoek te onderwerpen. Dit onderzoek zou echter aanleiding tot ergernis en zwarigheden geven, en drukkend werken. Ik laat het dus achterwege, al zou het ook van nut zijn. Door dit onderzoek zou echter de groote mate van innerlijke demoralisatie, van afzakking aan den dag komen die bij den gemiddelden bewoner van Spanje is teweeggebracht door het feit dat sinds eeuwen in Spanje het geweten in zake heerschappij en gehoorzaamheid troebel is. De afzakking is de aanvaarding van een onregelmatigheid als een gewonen en normalen toestand, die, terwijl men hem als normaal aanvaardt, toch verkeerd blijft schijnen. Omdat het niet mogelijk is datgene wat naar wezen misdadig en abnormaal is te veranderen in iets dat rechtschapen en normaal is, komt de enkeling er toe zich te richten naar het verkeerde, en hij maakt zich daarom geheel gelijk aan en verwant met den misdaad en den wantoestand die hem beïnvloeden. Een dergelijk verloop der dingen is kernachtig weergegeven door het spreekwoord: „Een leugen verwekt honderd andere leugens.” Alle landen hebben tijden doorgemaakt waarin lieden naar de macht grepen zonder daartoe gerechtigd te zijn, maar een

sterk besef van het gevaar deed hun al hun krachten verzamelen en deze ongeoorloofde greep naar de macht afslaan. Zij wierpen de tijdelijke onregelmatigheid van zich af en herstelden aldus hun openbare zedelijke orde. De Spanjaard heeft echter het tegenovergestelde gedaan: inplaats van zich er tegen te verzetten beheerscht te worden door dengene die in strijd met zijn geweten handelde, heeft hij er de voorkeur aan gegeven geheel zijn wezen te veranderen, om het te richten naar het bedrog dat de basis der misstanden was. Zoolang dit voortduurt is er niets van de mannen van ons ras te verwachten. Men kan de innerlijke spankracht die noodig is om een waardige plaats in te nemen in de geschiedenis niet verwachten van een maatschappij wier staat, gezag of bewind naar wezen bedriegelijk is.

Er is derhalve niets verwonderlijks in het feit dat er slechts een geringe twijfel, een lichte aarzeling over wie de heerschappij voert in de wereld, noodig was om de geheele wereld — in het openbare leven en in het persoonlijke leven — op het hellende vlak der demoralisatie te brengen.

Het menschelijk leven moet krachtens zijn aard in dienst van iets gesteld worden, in dienst van een grootsche of nederige onderneming, van een verheven of eenvoudig lot. Dit is een vreemde, maar onverbiddelijke voorwaarde, die in ons bestaan besloten ligt. Eenerzijds is het leven iets dat een ieder doet voor zich zelf en terwille van zichzelf. Anderzijds zal dit leven, dat alleen voor mij van belang is, wankel, slap en armzalig verloopen als het door mij niet aan iets ondergeschikt wordt gemaakt. Wij zijn deze jaren getuigen van het ontzaglijk schouwspel van tallooze menschenlevens die in den doolhof van zichzelf verdwalen, omdat zij niet iets hebben waaraan zij zich dienstbaar kunnen maken. Alle geboden, alle bepalingen zijn ongewis geworden. Het lijkt wel alsof het een toestand is die slechts als ideaal kan bestaan, want elk leven is volmaakt vrij te doen wat het lust, zich geheel te wijden aan zich zelf. Hetzelfde gebeurt met ieder volk. Europa heeft zijn druk op de wereld verminderd.

Het gevolg is echter het tegenovergestelde van wat men kon verwachten. Ieder leven, dat nu aan zichzelf is overgeleverd, is van zichzelf ontheven, het is leeg, het heeft geen taak. Daar het zich echter met iets moet vullen, beeldt het zich onbezonnen iets over zichzelf in, en geeft het zich over aan bezigheden die zonder wezenlijken grond of doel zijn. Heden dit, morgen het tegendeel ervan. Het leven gaat te loor als het alleen is. Het egoïsme is een labyrint. Leven is naar iets henen gezonden worden, het is de gang naar een doel. Het doel is mijn weg niet, het doel is niet mijn leven, het is iets waaraan het leven dienstbaar wordt gemaakt, het staat derhalve buiten mijn leven, het reikt verder dan mijn leven. Indien men besluit alleen zich binnen zijn eigen leven te bewegen, uit zelfzucht, dan komt men niet vooruit, men gaat ook nergens heen; men draait slechts in het rond op dezelfde plaats. Dit is een doolhof, een weg die nergens heen voert, die in zijn doellooze wendingen verloren gaat.

Sinds den oorlog is de Europeaan in zichzelf opgesloten gebleven, hij ziet geen taak voor zichzelf en voor anderen meer. Daarom zijn wij in historisch opzicht in tien jaren niet gevorderd.

De heerschappij moet tot iets leiden. Zij bestaat in een druk die op de anderen wordt uitgeoefend. Doch daarin bestaat zij niet alleen. Als heerschappij alleen een druk was die werd uitgeoefend, zou het slechts geweld zijn. Men bedenke dat gebieden tweeërlei gevolg heeft: men gebiedt iemand, maar men gebiedt hem ook iets. En wat men hem gebiedt is tenslotte dat hij deel neemt in een onderneming, in een groote historische bestemming. Daarom is er geen bewind zonder levensprogram, en wel zonder program van machtsontwikkeling. De woorden van Schiller luiden dan ook: wenn die Könige bauen, haben die Kärrner zu thun.

Men moet derhalve niet de triviale meening deelen welke in de handelingen van de groote volken — en van de groote mannen — slechts geheel egoïstische redenen ziet. Het is niet zoo gemakkelijk als men meent, een volslagen egoïst te zijn, en

niemand die dit was heeft ooit gezegevierd. De schijnbare zelfzucht van de groote volken en de groote mannen is de onvermijdelijke hardheid waarmede iemand, die zijn leven ten dienste van een onderneming heeft gesteld, moet handelen. Als men zich werkelijk opmaakt om iets te doen, en men zich aan een plan heeft dienstbaar gemaakt, kan er niet gevergd worden dat men voor alle voorbijgangers zal gereed staan, en men voor allerlei bijkomstige welwillendheden die bijgeval gevraagd worden, tijd zal nemen. Een der dingen die de vreemdelingen welke in Spanje reizen het aangenaamst aandoen is, dat als zij op straat naar een of ander plein of gebouw vragen, de voorbijganger tot wien zij zich gericht hebben, zich vaak op zijn weg omkeert en zich de moeite getroost hen naar de plaats te brengen die zij zoeken. Ik ontken niet dat er in de geaardheid van den braven Spanjaard in dezen eenige edelmoedigheid kan zijn, en ik verheug mij dat de vreemdeling zijn gedrag aldus uitlegt. Maar bij het lezen of hooren van zulk een geval heb ik nooit dit gevoel van argwaan kunnen terugdringen: ging de Spanjaard inderdaad ergens heen? Want het is heel goed mogelijk dat de Spanjaard in vele gevallen nergens heen gaat, geen voornemen of bepaald doel heeft, en slechts verwacht dat anderen eenigen inhoud aan zijn bestaan geven. Ik weet van verscheidene gevallen dat mijn landgenooten naar buiten gaan alleen om te zien of zij niet een of anderen vreemdeling ontmoeten dien zij zouden kunnen vergezellen....

Het is bedenkelijk dat deze twijfel aangaande de heerschappij over de wereld, die tot nu toe door Europa was uitgeoefend, de rest der volken heeft gedemoraliseerd, met uitzondering van de volken die door hun jeugd nog in hun praehistorie verkeeren. Het is echter veel bedenkelijker dat deze *piétinement sur place* den Europeaan zelf geheel en al gaat demoraliseeren. Ik denk dit niet omdat ik zelf een Europeaan ben of om soortgelijke redenen. Ik wilde daar niet mede zeggen dat, als de Europeaan in de naaste toekomst niet meer over de wereld gebiedt, mij het leven van de wereld geen belang meer inboezemt.

Als er een andere groep van volken was die in staat was Europa in de macht en het bestuur van den aardbol te vervangen, zou ik het van weinig belang achten dat Europa die macht verloor. Zelfs zou ik niet eens om een opvolger vragen, ik zou er mij in schikken dat niemand de heerschappij uitoefende als dit niet ten gevolge had dat alle deugden en gaven van den Europeeschen mensch verloren gingen.

Dit laatste is niet te vermijden. Als de Europeaan zich er aan gewent dat hij de heerschappij niet meer uitoefent, zal binnen twee geslachten dit oude werelddeel, en met hem de geheele wereld, tot inertie in zedelijk opzicht vervallen, intellectueel onvruchtbaar worden en op ieder levensterrein weer tot de barbaarschheid terugkeeren. Alleen de illusie van Europa's oppermacht, en de tucht der verantwoordelijkheid die daarvan uitgaat, kunnen de zielen der Westerlingen voor verslapping bewaren. De wetenschap, de kunst, de techniek en al het andere wordt gewekt en in stand gehouden door de sfeer die uitgaat van het bewustzijn der oppermacht. Als dit bewustzijn faalt, zal de Europeaan van zijn voetstuk vallen. De menschen zullen dan niet meer dat diep ingewortelde geloof in zichzelf hebben dat hen geestkrachtig, stoutmoedig en volhardend doet uitgaan om groote ideeën, die in alle opzichten nieuw zijn, te veroveren. De Europeaan zal dan één zijn met het groote grauwe geheel. Hij zal niet meer in staat zijn tot een scheppenden arbeid waaraan hij al zijn krachten moet geven, hij zal steeds terugvallen in het weleer, in de gewoonte, in de sleur. Hij zal een nietig, onbeduidend wezen worden, formalistisch, leeg, zooals de Grieken uit den tijd van het verval en zooals de Byzantijnen in hun geheele geschiedenis zijn geweest.

Het scheppende leven eischt een regime van verheven hygiëne, van groot decorum en van voortdurende aansporingen, die het bewustzijn der waardigheid stimuleeren. Het scheppende leven is energiek leven, en dit is alleen in een van deze beide omstandigheden mogelijk: of doordat men zelf de gebieder is, of doordat

men zich in een wereld bevindt waarin iemand, dien wij daartoe gerechtigd achten, de heerschappij uitoefent; of ik gebied zelf of ik gehoorzaam. Gehoorzamen is echter niet lijdelijk berusten — wie lijdelijk berust geraakt in verval — integendeel, het is hoogachting hebben voor dengene die gebiedt en hem volgen, zich één met hem gevoelen en zich geestdriftig onder zijn banier scharen.

5

Wij moeten nu teruggaan tot het punt van uitgang van deze opstellen, tot het zoo merkwaardige feit dat men deze jaren in de wereld zoo veel spreekt over het verval van Europa. Deze bijzonderheid is reeds verrassend, namelijk, dat dit verval niet eerst door de vreemdelingen is opgemerkt, maar dat de Europeanen het zelf ontdekt hebben. Toen niemand buiten het oude werelddeel daaraan dacht, kwam bij enkele mannen in Duitschland, Engeland en Frankrijk deze suggestieve gedachte op: Kan het ook zijn dat wij in verval geraken? Deze gedachte werd grif overgenomen, en nu spreekt de heele wereld over het verval van Europa als over een onbetwistbare waarheid.

Doch als gij dengene die zulks beweert staande houdt en hem vraagt op grond van welke concrete en stellige verschijnselen hij tot die diagnose komt, dan zult gij hem aanstonds vage gebaren zien maken en hulpeloos om zich heen zien grijpen als een drenkeling. Inderdaad, hij weet niet waaraan hij zich zal vastklampen. Het eenige dat, als men het tegenwoordig verval van Europa wil omschrijven, aan den dag komt, en dan nog zonder scherpe omlijningen, is het geheel der oeconomische moeilijkheden waartegen nu elk der Europeesche naties moet strijden. Als men echter den aard van die moeilijkheden wat nauwkeuriger nagaat, bemerkt men dat geen daarvan ernstig de macht tot het scheppen van rijkdom aantast, en dat het oude werelddeel heel wat ernstiger crisissen van dezen aard heeft doorgemaakt.

Gevoelt zich wellicht de Duitscher of de Engelschman nu niet

in staat meer en beter te produceeren dan ooit tevoren? Het tegendeel is waar, en men moet wel terdege de zielsgesteldheid van den Duitscher of Engelschman in aanmerking nemen als men dezen kant van het oeconomische vraagstuk behandelt. Het merkwaardige is immers juist dat de onmiskenbaar gedrukte stemming n i e t voortkomt uit het feit dat men zich minder tot produceeren in staat voelt, maar uit het feit dat men zich tot krachtiger werkzaamheid in staat acht en door noodlottige slagboomen weerhouden wordt te verwezenlijken wat men zou kunnen verrichten. Deze slagboomen, die voor de tegenwoordige Duitsche, Engelsche en Fransche oeconomie zoo noodlottig zijn, zijn de politieke grenzen van de respectievelijke landen. De werkelijke moeilijkheid is dus niet gelegen in het een of andere oeconomische probleem dat te berde is gebracht, maar in het feit dat de vorm van het openbare leven waarin zich de oeconomische productieve krachten moeten bewegen, niet overeenkomstig is aan den omvang daarvan. Mijns inziens komt het gevoel van afbreuk, van onmacht, dat in deze jaren onloochenbaar de Europeesche vitaliteit neerdrukt, voort uit de wanverhouding tusschen de grootte van de tegenwoordige Europeesche productiekracht en den omvang van de politieke organisatie waarin zij moet werken. De aandrift om de ernstige, dringende vragen op te lossen is nu even sterk als tevoren, maar hij wordt al in zijn eerste uitingen belemmerd door het netwerk van bepalingen, tengevolge van het samenstel van kleine staten dat tot heden toe Europa heeft uitgemaakt. Het pessimisme, de moedeloosheid, die nu de gemoederen van het vasteland neerdrukt, gelijkt veel op de terneergeslagenheid van een vogel van groote vlucht, die bij het uitslaan van zijn machtige wieken zich wondt aan de tralies van zijn kooi.

Het bewijs van deze bewering vindt men in het feit dat deze neerslachtigheid en dit pessimisme zich ook laten gelden op de andere levensterreinen, die oogenschijnlijk zeer verschillend zijn van het oeconomische. Bijvoorbeeld, in het intellectueele leven. Ieder rechtgeaard intellectueel van Duitschland, Engeland of

Frankrijk voelt zich nu verstikt binnen de grenzen van zijn land, hij voelt zijn nationaliteit als een besliste beperking. De Duitsche professor geeft er zich heel goed rekenschap van dat de wijze van productie waartoe zijn naaste publiek van Duitsche professoren hem verplicht, dwaas is, en hij mist de superieure vrijheid van uiting van den Franschen schrijver of den Engelschen essayist. De „homme de lettres" uit Parijs begint daarentegen te begrijpen, dat de traditie der letterkundige mandarijnen, van vormelijke woordkunst waartoe zijn Fransche herkomst hem verplicht, uitgeput is, en hij verkiest, met behoud van de beste eigenschappen van die traditie, ze aan te vullen met eenige deugden van den Duitschen geleerde.

Op het gebied der binnenlandsche politiek gebeurt hetzelfde. Men heeft nog steeds niet tot op den grond toe nagegaan hoe het zeer vreemde verschijnsel van de agonie van het politieke leven van alle groote naties ontstaan en te verklaren is. Men beweert dat de democratische instellingen in discrediet zijn geraakt. Maar dit is juist hetgene dat men zou moeten verklaren, want dit discrediet is toch een vreemd verschijnsel. Allerwege geeft men af op het parlement, maar men ziet niet dat men op gezaghebbende plaatsen probeert het parlement op te heffen en te vervangen. Zelfs bemerkt men geen flauw schijnsel van de belofte van andere staatsvormen, die, tenminste in ideëelen zin, verkieslijk schijnen. Men behoeft dus niet veel geloof te hechten aan de bewering van dit zoogenaamde discrediet. Het zijn niet de instellingen die als instrumenten van het openbare leven gebrekkig werken, maar de taak waarvoor zij bestemd zijn, is gebrekkig. Er zijn geen programma's die overeenkomen met de werkelijke afmetingen die het leven in iederen enkeling van Europa heeft gekregen.

Hier is een gezichtsbedrog dat men voorgoed moet verhelpen, want het is bedroevend de dwaasheden te moeten aanhooren die men elk oogenblik, bijvoorbeeld met betrekking tot het parlement, te berde brengt. Er is een heele reeks van gegronde bezwaren tegen de gedragingen van de traditioneele parlementen in te

brengen, maar als men ze een voor een nauwkeurig onderzoekt, dan komt men tot de slotsom dat geen enkele ernstig genoeg is om tot de opheffing van het parlement te moeten besluiten. Integendeel, elk dezer bezwaren voert onmiddellijk tot de noodzakelijkheid het te hervormen. Welnu, het beste dat men menschelijkerwijze van iets kan zeggen, is dat het hervormd moet worden, want dit sluit in dat men er niet buiten kan en dat het ontvankelijk is voor nieuw leven. De auto van nu is het resultaat van de bezwaren die men heeft ingebracht tegen de auto van 1910. De geringschatting voor het parlement is echter niet beredeneerd en komt niet uit gegronde bedenkingen voort. Men zegt, bijvoorbeeld, dat het parlement niet doeltreffend is. Wij moeten ons dan wel afvragen: in welk opzicht is het niet doeltreffend? De doeltreffendheid is immers de vereischte eigenschap van een werktuig, wil het aan zijn bestemming beantwoorden. Het doel in dit geval is de oplossing van de problemen van het openbare leven van ieder land. Wij eischen dus van een ieder die beweert dat de parlementen niet doeltreffend zijn, dat hij een helder begrip heeft van wat de oplossing der hedendaagsche problemen van het openbare leven zou zijn. Heeft hij dit niet, is het in geen enkel land nu, zelfs niet in theorie, duidelijk wat er gedaan moet worden, dan is het ook zinloos de instellingen die als instrument moeten dienen, ondoelmatig te noemen. Men zou beter doen zich te herinneren dat geen enkele instelling ooit in het verloop der geschiedenis geduchter en krachtiger staten heeft voortgebracht dan de parlementaire Staten van de negentiende eeuw. Dit feit is zoo onbetwistbaar, dat men volslagen zot moet zijn om het uit het oog te verliezen. Men verwarre dus de mogelijkheid en de noodzakelijkheid van een grondige hervorming der wetgevende lichamen ten behoeve van een grootere doelmatigheid niet met de verklaring dat zij nutteloos zouden zijn.

Het discrediet der parlementen heeft niets uitstaande met hun kennelijke fouten. Dit discrediet komt uit een andere oorzaak voort die niets te maken heeft met de vraag of zij geschikte politieke

hulpmiddelen zijn. Het komt voort uit het feit dat de Europeaan niet weet waartoe hij de parlementen moet aanwenden, verder uit het feit, dat hij geen eerbied heeft voor de doeleinden van het traditioneele openbare leven, en tenslotte dat hij niets meer verwacht van de nationale Staten waarin hij ingedeeld en vastgezet is. Als men nauwlettend dit fameuse discrediet beschouwt, ziet men dat de burger geen eerbied meer heeft voor zijn Staat — zoomin in Engeland, als in Duitschland of in Frankrijk. Het zou nutteloos zijn het onderdeel te veranderen, als niet de instellingen maar de Staat zelf in discrediet is geraakt.

Voor de eerste maal heeft de Europeaan, nu hij bij zijn oeconomische, politieke en intellectueele plannen gestruikeld is over de grenzen van zijn land, gevoeld dat deze plannen — d.w.z. zijn levensmogelijkheden, zijn levenstrant — van veel grooter afmetingen zijn dan de gemeenschap waarin hij opgesloten is. Nu heeft hij begrepen dat Engelschman, Duitscher of Franschman zijn, wil zeggen provinciaal zijn. Hij heeft dus bevonden dat hij „minder" is dan tevoren, want vroeger waren de Engelschman, de Franschman en de Duitscher ieder voor zich van meening dat zij het heelal waren. Dit is, dunkt mij, de waarachtige oorzaak van het gevoel van verval dat den Europeaan neerdrukt. De oorsprong ligt in hem zelf en is paradoxaal, want de gewaarwording van minder te zijn geworden komt juist voort uit de toeneming van zijn capaciteit, en uit het feit, dat hij in botsing geraakt met de organisatie waar hij uitgegroeid is.

Om deze bewering aanschouwelijk te maken, kan men als voorbeeld een of andere concrete onderneming kiezen, bijvoorbeeld, de automobielconstructie. De automobiel is een zuiver Europeesche uitvinding. Toch is de Noordamerikaansche constructie ervan voortreffelijker dan de Europeesche. Gevolgtrekking: de Europeesche auto is in verval. En toch, de Europeesche automobielfabrikant — de industrieel en de technicus — weet heel goed dat de superioriteit van het Amerikaansche product niet voortkomt uit een of andere bijzondere voortreffelijkheid van den Amerikaan, maar

eenvoudig uit het feit dat de Amerikaansche fabriek zijn product zonder eenige belemmering aan honderdtwintig millioen menschen kan aanbieden. Men stelle zich eens voor dat een Europeesche fabriek een afzetgebied voor zich zag dat gevormd werd door alle Europeesche staten en hun koloniën en protectoraten. Niemand twijfelt er aan dat die auto, die gebouwd werd voor vijf- of zeshonderd millioen afnemers, veel beter en goedkooper zou zijn dan de Ford. Alle bijzondere deugden van de Amerikaansche techniek zijn vrijwel zeker gevolgen, en niet oorzaken, van den grooten omvang en de gelijksoortigheid van zijn afzetgebied. De „rationalisatie" van de industrie is het automatisch gevolg van zijn grootte.

De waarachtige toestand van Europa zou dus deze blijken te zijn: zijn luisterrijk en lang verleden heeft het tot een nieuwen levenstaak doen komen waarin alles grooteren omvang heeft gekregen, doch tegelijkertijd zijn de in stand gebleven instellingen van dit verleden dwergachtig klein, en beletten zij den tegenwoordigen groei. Europa is tot grootheid geraakt als een samenstel van afzonderlijke naties. In zekeren zin zijn de idee en het gevoel van nationaliteit zijn kenmerkendste uitvinding. Doch nu ziet Europa zich verplicht zichzelf te overvleugelen. Dit is het schema van het ontzaglijke drama dat in de komende jaren zich zal afspelen. Zal Europa zich kunnen bevrijden van overleefde instellingen of zal het voorgoed daarin opgesloten blijven? Want het is reeds eerder in de geschiedenis gebeurd dat een groote beschaving ten onder ging omdat het de traditioneele opvatting van den Staat niet kon veranderen....

6

Elders heb ik gesproken over „het lijden en sterven" van de Grieksch-Romeinsche wereld, en voor bepaalde bijzonderheden kan ik daarnaar verwijzen. [1]) Wij moeten dit onderwerp nu echter van een andere zijde bezien.

---

[1]) Cf. El Espectador, VI.

De Grieken en Romeinen leeren wij in de geschiedenis kennen als groepen die tezamen wonen in steden, zooals bijen in een bijenkorf. Dit is een stellig feit, waarvan het ontstaan ons verborgen is; het is een feit dat men moet aannemen, zooals een zoöloog heeft te berusten in het feit dat de s p h e æ eenzaam leeft, zonder vast verblijf, en de bijen daarentegen zwermen vormen die gezamenlijk honingraten bouwen. De opgravingen en de archaeologie hebben ons in staat gesteld iets te leeren kennen van wat er op den bodem van Athene en Rome was vóór die beide steden bestonden. Maar de overgang van die simpel landelijke praehistorie, die zonder bepaald karakter was, tot het ontstaan van de stad, een nieuw verschijnsel op beide schiereilanden, blijft voor ons een geheim. Zelfs is het ethnologisch verband niet bekend van die protohistorische volken en die vreemde gemeenschappen die de menschheid met een belangrijke nieuwigheid verrijkten, namelijk met het maken van een publiek plein en daaromheen een stad te bouwen, die geheel afgesloten werd. De u r b s, de p o l i s, begon met een open plein te zijn, het f o r u m, de a g o r a; al het andere diende slechts om die open ruimte te beveiligen, zijn omgeving af te perken. De p o l i s was oorspronkelijk niet een geheel van bewoonbare huizen, maar een plaats van samenkomst, een omperkte ruimte voor publieke aangelegenheden. De stad is niet, zooals de hut of het huis, gemaakt om zich te beschutten tegen weer en wind, en om kinderen voort te brengen, hetwelk zaken zijn die den enkeling betreffen, maar zij werd gemaakt om de zaken van algemeen belang te bespreken. Men merke op dat dit niets minder beteekent dan de uitvinding van een nieuw soort van ruimte, die heel wat nieuwer was dan de ruimte van Einstein. Tot op dat tijdstip bestond er slechts één ruimte, het open veld, en daarin leefde men, met alle gevolgen die dit voor het menschelijk wezen medebrengt. De mensch die aldus in het open veld leeft, is nog als een plant. Zijn bestaan heeft, wat zijn gedachten, gevoelens en zijn wil betreft, nog den onbewusten sluimertoestand, waarin de plant leeft, behouden. De groote Aziatische en Afrikaan-

sche beschavingen waren in dien zin groote anthropomorphische vegetaties. De Grieksch-Romeinsche mensch besloot zich echter te scheiden van het open veld, zich af te zonderen van de „natuur", van den geobotanischen kosmos. Hoe is dit mogelijk? Hoe kan de mensch zich afzonderen van het open veld? Waarheen zal hij gaan als het open veld de heele aarde is, als het onbeperkt is? Heel eenvoudig, door een stuk af te perken met behulp van muren die een omsloten en begrensde ruimte stellen tegen een vormelooze, oneindige ruimte. En zoo ontstond het plein. Het is niet, zooals de woning, een overdekt „interieur", zooals de holen in het veld, maar het is zuiver en eenvoudig de tegenstelling tot de wijde, onbeperkte ruimte. Het plein is dank zij de muren die het afgrenzen, een stuk veld dat zich afkeert van de rest, dat die rest buitensluit en er zich tegenoverstelt. Dit kleinere en opstandige stuk ruimte, dat gelegenheid geeft zich van de onbegrensde ruimte af te zonderen en zich zelf daartegenover handhaaft, is opgeheven ruimte, het is dus een ruimte s u i g e n e r i s, geheel nieuw, waarin de mensch zich bevrijdt van de gemeenschap met de plant en het dier, deze buitensluit en een zuiver menschelijke sfeer schept. Het plein is de civiele ruimte. Daarom zou later Socrates, de waarachtige „stedeling", de zuiverste vertegenwoordiger van de bedoeling van de p o l i s, zeggen: „Ik heb niets te doen met de boomen des velds, ik heb alleen te maken met de menschen van de stad." Wat hebben ooit de Hindoes, de Perzen, de Chineezen of de Egyptenaren daarvan geweten?

Tot Alexander en tot Caesar toe heeft respectievelijk de geschiedenis van Griekenland en Rome bestaan in den voortdurenden strijd tusschen deze beide ruimten, de rationeele stad en het vegeteerende veld, tusschen den jurist en den landman, tusschen i u s en r u s.

Men meene niet dat deze beschouwing over den oorsprong van de stad slechts een constructie van mij is, en niet meer dan een zinnebeeldige waarheid bevat. De bewoners van de Grieksch-Latijnsche stad hebben diep in hun bewustzijn de herinnering aan

een sunoikismos bewaard. Men behoeft de teksten geen geweld aan te doen, men heeft ze slechts te vertalen. Sunoikismos is het besluit samen te gaan wonen, het beteekent dus gemeenschap, in den psysieken en in den juridischen zin van dit woord. Op de vegetatieve verstrooiing over het vrije veld volgt de civiele concentratie in de stad. De stad is het huis in de wijdste beteekenis, het is grootscher dan het huis, hetwelk slechts de toevluchtsplaats voor de nederigste menschelijke nooden is, het is de schepping eener verhevener en abstracter eenheid dan de oikos der familie. De staat is de res publica, de politeia, die niet bestaat uit mannen en vrouwen, maar uit burgers. Een nieuwe afmeting, die niet herleidbaar is tot de oorspronkelijke, welke dichter bij het dier stonden, werd nu aan het menschelijk bestaan toegevoegd, en aan haar zouden zij die eertijds slechts mannen en vrouwen waren hun beste krachten wijden. Op deze wijze werd de stad al aanstonds als Staat geboren.

Tot op zekere hoogte heeft het Middellandsche Zee-gebied een spontane neiging tot het leven in zulk een vorm van staat behouden. Het noorden van Afrika (Carthago = de stad) vertoont meer of minder zuiver ditzelfde verschijnsel. Italië is pas in de negentiende eeuw uit dezen stad-staat uitgekomen, en de Oostkust van Spanje valt, zoo spoedig zij kan, in het kantonstelsel terug, hetwelk de nawerking is van die inspiratie uit onheuglijke tijden. [1])

De stad-staat geeft ons door den betrekkelijken eenvoud van haar samenstelling gelegenheid het bijzondere karakter van het staatsbeginsel duidelijk te zien. Het woord „Staat" zegt dat de historische krachten een evenwicht, een gevestigden toestand

---

[1]) Het zou van belang zijn aan te toonen hoe in Catalonië twee tegenstrijdige inspiraties samenwerken, nl. het Europeesche nationalisme en het „urbisme" van Barcelona, waarin nog steeds de neiging van den ouden bewoner uit het Middellandsche Zee-gebied voortleeft. Ik heb al eerder gezegd dat de levantino (bewoner van de Oostkust van Spanje) de rest van den homo antiquus in Spanje is.

hebben bewerkt. In deze beteekenis is „Staat" dus het tegenovergestelde van historische beweging; de Staat is de gevestigde, naar vaste regelen gestichte, in evenwicht gekomen samenleving. Dit karakter van onbeweeglijkheid, van rustigen, vastgestelden vorm verbergt echter, zooals elk evenwicht, het stelsel van krachten dat den Staat voortbracht en in stand houdt. Deze onbeweeglijkheid doet tenslotte vergeten dat de gevestigde Staat slechts het resultaat is van een voorafgaande beweging van worstelingen en inspanningen, die ten doel hadden den Staat te stichten. Aan den geconstitueerden Staat gaat een constitueerende Staat vooraf, welks wezen beweging is.

Hiermede wil ik zeggen dat de Staat niet een vorm van samenleving is dien de mensch kant en klaar gereed vindt, maar dat hij hem met uiterste inspanning van krachten moet maken. De Staat is niet, zooals de horde of de stam en andere gemeenschappen, gebaseerd op de bloedverwantschap, welke het werk is van de natuur buiten de medewerking van den mensch om. Integendeel, de Staat begint wanneer de mensch zich zoekt te bevrijden uit de maatschappij, die door de natuurlijke banden des bloeds is gevormd. Het beginsel der bloedverwantschap valt samen met een ander natuurlijk beginsel, namelijk de gemeenschappelijke taal. Oorspronkelijk berustte de Staat op de vermenging van bloed en talen. De Staat is de vorm van samenleving die de natuurlijke maatschappij te boven is gekomen. De Staat is een kruising van bloed en een samenvoeging van talen.

De stad is dus ontstaan door een vereeniging van verschillende stammen. Op de verscheidenheid van ras maakt zij een abstracte homogeniteit naar recht. [1]) Het is duidelijk dat de eenheid in juridisch opzicht niet de drijfveer is van de beweging die den Staat voortbrengt. De drijfveer is concreter dan alle recht, het is het streven om strikt noodzakelijk ondernemingen te verwerkelijken, die voor de kleine maatschappijen welke gevormd worden

---

[1]) De juridische homogeniteit sluit nog niet noodzakelijk centralisatie in.

door de gemeenschap des bloeds te groot zijn. In de wording van iederen Staat zien wij altijd meer of minder duidelijk het profiel van een leider.

Als wij de historische situatie die onmiddellijk aan het ontstaan van den Staat vooraf gaat, beschouwen, zien wij altijd het volgende schema: verscheidene kleine groepen, wier maatschappelijke samenstelling berekend is op een zelfstandig leven in eigen kring. Dit wijst er op dat zij tevoren inderdaad in afzondering leefden, elke groep op zichzelf en voor zichzelf, met hoogstens vluchtige aanrakingen met naburige stammen. Op deze afzondering is een samenleving gevolgd die *uiterlijk* was, en alleen betrekking had op het oeconomisch bestaan. De enkeling van iedere groep is op dat oogenblik ook reeds voor een gedeelte van zijn bestaan verbonden met leden van andere groepen met wie hij handel drijft en verkeert. Er ontstaat dus nu een onevenwichtigheid tusschen de beide vormen van samenleving, de samenleving binnen den eigen stam, en die met andere stammen. De gevestigde maatschappelijke vorm — recht, „gewoonten" en religie — begunstigt het exclusief stamverband en keert zich tegen het verkeer met andere stammen, hetgeen een nieuwe en wijdere vorm van samenleving is. *In deze situatie is het staatsbeginsel de beweging die beoogt de sociale vormen van interne en exclusieve samenleving te niet te doen en ze te vervangen door een maatschappelijken vorm die overeenkomt met de nieuwe samenleving met andere groepen.* Als men dit toepast op wat thans in Europa geschiedt, krijgen deze abstracte opmerkingen kleur en strakker omlijning.

Er wordt geen Staat gecreëerd als sommige volken niet in staat zijn den traditioneelen vorm van samenleving op te geven en een geheel nieuwen vorm te bedenken. Daarom is de Staat een *creatie* in de waarachtige beteekenis van het woord. De Staat begint met een gewrocht der verbeelding te zijn. De

verbeelding is de bevrijdende kracht van den mensch. Een volk is in zooverre bekwaam een Staat te vormen als het verbeeldingskracht heeft. Vandaar dat alle volken een limiet hebben in hun staatsontwikkeling, en dit is de limiet die de natuur aan hun fantasie heeft gesteld. De Grieken en de Romeinen die de stad hebben kunnen creëeren welke de verstrooiing over het vrije veld tegenhield, zijn binnen hun stadswallen besloten gebleven. Er waren wel mannen die hun gedachten wijder vlucht hebben willen geven en hen van de stad hebben willen bevrijden, maar hun moeite was vergeefsch. De bekrompenheid der verbeelding van den Romein treedt aan den dag in Brutus, die het op zich nam Caesar — de grootste „fantasie" der oudheid — te dooden. Het is voor ons Europeanen van heden van groot belang deze geschiedenis in herinnering te houden, want onze geschiedenis is tot hetzelfde hoofdstuk gekomen.

7

Er zijn in de Oudheid waarschijnlijk slechts twee heldere koppen, werkelijk heldere koppen geweest, en wel Themistocles en Caesar, twee politici. Er zijn ongetwijfeld wel andere mannen geweest die over allerlei dingen heldere ideeën hadden, zooals wijsgeeren, wiskundigen en natuurkundigen, maar hun helder oordeel betrof de wetenschappen en richtte zich dus naar abstracte dingen. Alle dingen waarover de wetenschap spreekt, van welken aard deze ook zij, zijn abstract, en wat abstract is, is altijd helder. De helderheid der wetenschap berust dus niet zoozeer in de hoofden van degenen die haar beoefenen, als wel in de dingen waarover zij spreken. Het wezenlijk verwarde, ingewikkelde is de concrete werkelijkheid des levens, die steeds uniek is. Hij die in staat is steeds in haar den juisten koers te vinden, hij die achter den chaos van iedere levensomstandigheid den verborgen, aaneengesloten toedracht kan vinden, hij tenslotte, die niet in de veelheid der verschijnselen verdwaalt,

is naar waarheid een heldere kop. Let op degenen rondom u, en gij zult zien dat zij dwalend voortgaan in het leven; zij gaan voort als slaapwandelaars, zonder in hun goed of kwaad lot het lichtste vermoeden te hebben van wat hun geschiedt. Gij zult hen met geijkte waardebepalingen over zich zelf en over hun omgeving hooren spreken, hetgeen er op zou wijzen dat zij over dit alles *ideeën* hadden. Indien gij deze *ideeën* echter ook maar oppervlakkig onderzoekt, bemerkt gij reeds aanstonds dat zij in geen enkel opzicht een weerspiegeling zijn van de waarheid waarop zij betrekking schijnen te hebben, en als gij uw onderzoek voortzet, zult gij bevinden dat zij zelfs niet de bedoeling hebben zich naar die waarheid te richten. Integendeel, de betrokken mensch probeert met die ideeën zijn eigen visie van de werkelijkheid, van zijn eigen leven te ondervangen. Want het leven is bij den eersten aanblik een chaos waarin iemand geen weg kan vinden. De mensch vermoedt dit, maar hij is bevreesd van aangezicht tot aangezicht tegenover die verschrikkelijke werkelijkheid te komen, en probeert ze te verbergen achter een fantasmagorisch doek, waarop alle afbeeldingen zeer duidelijk zijn. Hij bekommert er zich in het geheel niet om dat zijn „ideeën" niet op waarheid berusten; hij gebruikt ze als verschansingen om zich tegen zijn leven te beschutten, als een rumoerig vertoon om de realiteit te verjagen.

Een man met een helder hoofd is hij die zich van die fantasmagorische „ideeën" bevrijdt en het leven rustig beziet en tegemoet treedt, zich rekenschap geeft van alles wat problematiek in haar is en gevoelt dat hij verdwaald is. Daar dit de zuivere waarheid is — namelijk, dat *leven* is gevoelen *verdwaald te zijn* — begint hij die dit aanvaardt reeds de plaats te onderscheiden waar hij zich bevindt, hij is reeds begonnen zijn eigen waarachtige realiteit te ontdekken, hij is reeds op bekenden, vasten grond. Onwillekeurig zal hij als een drenkeling zoeken naar iets om zich aan vast te klampen, en zijn tragische, zich alleen naar het wezenlijke richtende blik

zal hem in den chaos des levens orde doen ontdekken. De eenige ideeën die waarachtig zijn, zijn de ideeën van hen die zich voelden verzinken. Al het andere is rhetorica, stoplap, hol vertoon. Hij die niet waarachtig gevoelt dat hij verloren is, zal verloren gaan; dat wil zeggen, hij zal zichzelf nooit vinden, hij zal nooit zijn eigen werkelijkheid ontmoeten.

Dit geldt voor alle terreinen des levens, ook voor de wetenschap, niettegenstaande de wetenschap krachtens haar aard een vlucht voor het leven is (de meeste mannen van wetenschap hebben zich aan haar gewijd uit vrees van aangezicht tot aangezicht tegenover hun eigen leven te worden gesteld. Het zijn geen heldere koppen, vandaar hun kennelijke domheid als zij zich tegenover een of andere concrete situatie bevinden). Onze wetenschappelijke ideeën zijn in zooverre van waarde als wij ons tegenover een of ander vraagstuk verloren hebben gevoeld, in zooverre als wij het problematiek karakter van de ideeën hebben gezien en begrijpen dat wij niet kunnen steunen op overgenomen ideeën, op recepten, leuzen of woorden. Hij die een nieuwe wetenschappelijke waarheid ontdekt, moest eerst vrijwel alles wat hij geleerd had te niet doen, en hij komt tot die nieuwe waarheid na eerst ontelbare gemeenplaatsen te hebben stukgeslagen.

De politiek beweegt zich meer in de realiteit dan de wetenschap, want zij wordt gevormd door unieke situaties waarin de mensch zich plotseling bevindt, of hij wil of niet. Daarom kunnen wij op haar terrein beter onderscheiden wie helder en zelfstandig denkt, en wie werkt met overgenomen begrippen.

Caesar is het doorluchtste voorbeeld dat wij kennen van den mensch die de gave bezit de omlijning van de wezenlijke werkelijkheid te onderscheiden op een oogenblik van ontzettende verwarring, in een der meest chaotische uren die de menschheid heeft beleefd. En alsof het lot er behagen in had gehad zijn voorbeeldigheid nog sterker te doen uitkomen, plaatste het naast hem een schitterenden intellectueel, Cicero, die zijn heele leven bezig is geweest de dingen te verwarren.

Een overmaat van voorspoed had de Romeinsche politiek uit haar voegen gelicht. De stad aan den Tiber, die Italië, Spanje, de Noordkust van Afrika, het klassieke en Grieksche Oosten aan zich had onderworpen, stond op het punt uiteen te barsten, Haar publieke instellingen waren bestemd voor een stad, zij waren daar onafscheidelijk van, en onttrokken aan haar hun levenskracht.

Het heil der democratieën, hoe zij ook ingericht en hoever zij ook gevorderd zijn, hangt af van een onaanzienlijk klein onderdeel, de wijze van de verkiezingen. Al het andere komt op de tweede plaats. Als de verkiezingen verloopen overeenkomstig de werkelijkheid, gaat alles goed; indien dit niet volgens recht en waarheid geschiedt, loopt alles spaak, ook al gaat al het andere uitstekend. Rome was in het begin van de eerste eeuw voor Christus almachtig, rijk en had geen vijanden. Toch stond het op den rand van den ondergang, omdat het volhardde bij zijn dwaas kiesstelsel. Een kiesstelsel is dwaas als het verkeerd is. Men moest stemmen in de stad Rome. De burgers van het platteland konden dus doorgaans niet deelnemen aan de comitiën. Zij die echter over het geheele Romeinsche gebied verstrooid leefden, konden dit nog veel minder. Daar de verkiezingen dus niet wel mogelijk waren, moest men er mee knoeien, en de candidaten organiseerden troepjes die met knuppels waren gewapend — veteranen uit het leger en athleten uit den circus — die zich belastten met het stukslaan van de urnen.

Zonder den steun van een verkiezing naar recht en waarheid hangen de democratische instellingen in de lucht. Zij zijn dan vluchtig als woorden. „De republiek was slechts een woord", heeft Caesar gezegd. Geen enkel ambt had gezag. De generaals van links en van rechts — mannen als Marius en Sulla — maakten misbaar in holle dictaturen die tot niets voerden. Caesar heeft nooit een verklaring van zijn politiek gegeven, hij zeide dat hij bezig was ze te maken. Door een beschikking van het lot was hij werkelijk een Caesar en niet de slaafsche opvolger

van de voorschriften eener „Caesaristische handleiding", die na hem ontstond. Als wij zijn politiek willen leeren kennen, moeten wij zijn daden nemen en aan die daden Caesar's naam geven. Het geheim ervan ligt in zijn voornaamste heldenfeit, de verovering van de Gallische gewesten. Om die verovering te ondernemen moest hij in opstand komen tegen het gevestigde gezag. Waarom?

De openbare macht berustte bij de republikeinen, d.w.z. de conservatieven, de getrouwen aan het beginsel stad-staat. Hun politiek kan in twee clausulen worden saamgevat: de troebelen in het openbare leven van Rome komen voort uit haar te groote uitbreiding. De stad kan zoovele naties niet besturen. Iedere nieuwe verovering is een misdaad tegen de republiek. Ten tweede, om de ineenstorting van de instellingen te voorkomen is er een princeps noodig.

Het woord princeps beteekent bijna het tegenovergestelde van wat wij onder „prins" of vorst verstaan. De Romein bedoelde met een princeps een burger die alleen in zooverre van de anderen verschilde, dat hij met hoogere machten en bevoegdheden was bekleed teneinde de werkzaamheid van de republikeinsche instellingen te regelen. Cicero, in zijn geschrift over de Republiek, en Sallustius in zijn geschiedwerk, vatten de gedachten van al de schrijvers in dezen samen door een princeps civitatis, een rector rerum publicarum, een moderator te vragen.

De oplossing die Caesar gaf, is tegenovergesteld aan die welke de conservatieven wenschten. Hij begreep dat er om de gevolgen van de vroegere Romeinsche veroveringen te keeren slechts één middel was, n.l. ze voort te zetten en tot het eind toe de bestemming van veroveraar te aanvaarden. Bovenal was het van dringend belang de jonge, onbeschaafde volken te onderwerpen, omdat die in de naaste toekomst gevaarlijker zouden zijn dan de corrupte naties van het Oosten. Caesar wees dus al spoedig op

de noodzakelijkheid de barbaarsche volken van het Westen grondig te romaniseeren.

Men heeft wel beweerd — de theorie is van Spengler — dat de Grieksch-Romeinsche bevolking niet in staat was de ruimte van den tijd te gevoelen, het eigen bestaan te zien als een verloop in de tijdsorde. Zij leefden in het beperkte heden. Het komt mij voor dat deze meening onjuist is, of dat men tenminste hier twee dingen met elkaar verwart. De Grieksch-Romeinsche mensch was op verrassende wijze blind voor de toekomst. Hij zag die niet, zoomin als een kleurenblinde rood onderscheidt. Hij leefde daarentegen vastgeworteld in het verleden. Voor dat hij in het heden iets deed, ging hij een schrede terug en zocht hij in het verleden een beeld voor de huidige situatie. Hierdoor onderricht keerde hij zich weer naar het heden, beschermd en ontoegankelijk gemaakt voor nieuwe indrukken door het hulsel van het verleden. Hierdoor komt het dat zijn geheele bestaan in zekeren zin een herhaling van het verleden was. Hij liet zich leiden door het weleer, de mensch uit de Oudheid was archaiseerend van nature. Dit is echter niet hetzelfde als onontvankelijk zijn voor het begrip tijd. Het beteekent alleen dat men geen gelijken tred hield met den tijd, men had geen oog voor de toekomst en was geheel in het verleden vastgegrepen. Wij Europeanen hebben steeds het zwaartepunt in de toekomst gelegd, en wij hebben gevoeld dat dit het belangrijkste gedeelte van den tijd is. Wij zien vooruit. Daarom komt ons het Grieksch-Romeinsche leven anachronistisch voor.

Deze bijkans manie geworden neiging om het heden naar het verleden te beoordeelen en te behandelen, is van den antieken mensch overgegaan op den modernen philoloog. Ook de philoloog is blind voor de toekomst. Ook hij gaat voor zijn beoordeelingen steeds terug, hij zoekt voor al het tegenwoordige een precedent, dat hij met een mooi woord dat in een herdersdicht thuis behoort, zijn „bron" noemt. Ik zeg dit omdat reeds in de oudheid de biographen van Caesar zich zelf beletten deze ontzaglijke figuur

goed te begrijpen door te veronderstellen dat hij probeerde Alexander na te volgen. De vergelijking drong zichzelf op: Alexander kon niet slapen doordat hij altijd maar dacht aan de lauweren van Miltiades, dus Caesar moest aan slapeloosheid lijden door de lauweren van Alexander. En zoo altijd maar door, tot in het oneindige. Altijd achterwaarts, met een voet in het spoor van weleer. De hedendaagsche philoloog is het spiegelbeeld van den klassieken biograaf.

Gelooven dat Caesar er naar streefde Alexander na te volgen — en dit hebben bijna alle geschiedkundigen geloofd — is volkomen er van afzien hem te leeren begrijpen. Caesar is vrijwel het tegenovergestelde van Alexander. Het idee van een wereldrijk is het eenige waarin zij overeenkomen. Maar dit idee is niet van Alexander, het stamt uit Perzië. De gedachte aan Alexander zou Caesar naar het Oosten, naar het luisterrijke en gezaghebbende verleden hebben gestuwd. De voorkeur voor het Westen, die aan al zijn handelingen ten grondslag lag, toont eerder zijn wil een weg in te slaan, die tegenovergesteld was aan dien van den Macedoniër. Bovendien was het niet simpel een wereldrijk dat Caesar voornemens was te stichten. Zijn voornemen was veel grootscher. Hij wilde een Romeinsch imperium grondvesten dat niet van Rome leefde maar van de peripherie, van de provincies, en dit sluit in het volstrekte oppergezag van de stad-staat. Een Staat waarin de meest verscheiden volken zouden samenwerken, waarmede allen samenhoorig zouden zijn Niet een centrum dat gebiedt en een peripherie die gehoorzaamt, maar een reusachtig maatschappelijk lichaam waarvan ieder element tegelijk actief en passief deel van den Staat zou zijn. Zoo is het in den modernen Staat, en daarop heeft dit ontzaglijk genie met klaren blik op de toekomst vooruitgegrepen. Zulk een Staat veronderstelde echter een macht die niet binnen Rome's muren ingekerkerd bleef, een anti-aristocratische macht die ver boven de republikeinsche oligarchie verheven was, en uitstak boven den *princeps*, die slechts een *primus inter pares*

was. De bedoelde uitvoerende en vertegenwoordigende macht der universeele democratie kon slechts de Monarchie zijn, die haar zetel buiten Rome moest hebben.

Republiek! Monarchie! Ziedaar twee woorden die telkens in de geschiedenis van waarachtige beteekenis veranderen, en daarom is het telkens noodig ze goed te ontleden om te weten wat hun inhoud is.

De vertrouwelingen van Caesar, de mannen die hem in zijn werk onmiddellijk terzijde stonden, behoorden niet tot de oude en aan het oude gehechte geslachten uit Rome, maar waren menschen uit de provincies, pas opgekomen, energieke mannen van het heden, mannen van de daad. Zijn werkelijke minister was Cornelius Balbus, een handelsman uit Gades.

De bewoners van Latium waren echter te traag van begrip om den nieuwen Staat waarop Caesar en zijn helpers reeds in vol vertrouwen vooruitgrepen, te kunnen begrijpen. Het beeld van Rome, dat daar als een massief monument zich verhief, belette dat de Romeinen deze allernieuwste organisatie van de maatschappij konden „zien". Hoe konden mannen die niet in Rome woonden een Staat vormen? Wat voor soort eenheid was dat dan die zij tot stand brachten, deze subtiele en bijkans mystieke eenheid?

Ik herhaal: de realiteit die wij Staat noemen, is niet de spontane samenleving van menschen die door bloedverwantschap zijn vereenigd. De Staat begint als men groepen van verscheiden herkomst tot samenleving verplicht. Deze verplichting is niet onomwonden geweld, maar veronderstelt een geheel van voorschriften ten algemeenen behoeve, een gemeenschappelijke taak die aan de onderscheiden groepen wordt opgelegd. De Staat is voornamelijk een plan tot samenwerking, een programma van gemeenschappelijken arbeid. Men roept de menschen op om vereenigd iets te doen. De Staat is niet verwantschap van bloed, noch eenheid van taal, noch territoriale eenheid, ook niet nabuurschap. De Staat is niet iets materieels, iets dat door de natuur

gegeven is, dat beperkt is en inert blijft. De Staat is een zuiver samenstel van levende krachten — de wil om iets gemeenschappelijk te doen — en daarom is de staatsidee door geen enkele physieke grens beperkt.

Het politiek devies van Saavedra Fajardo [1]) is zeer scherpzinnig gevonden. Het is een pijl, waar onder staat geschreven: „Hij stijgt of hij daalt." Zoo is het met den Staat gesteld. De Staat is niet een ding, het is een b e w e g i n g. De Staat is steeds iets dat uit iets komt en naar iets heen gaat. Men snijde op een willekeurig oogenblik het leven van een waarachtigen Staat af, dan zal men zien dat hij een eenheid van samenleving is, die gegrond s c h ij n t te zijn op een of andere materieel ding: bloedverwantschap, taal, of „natuurlijke grenzen". Wij zullen dan geneigd zijn dit te vereenzelvigen met den Staat, maar spoedig zullen wij bemerken dat deze groep van menschen iets gemeenschappelijk v e r r i c h t t e, b.v. andere volken overwinnen en hun land veroveren, koloniën stichten, zich met andere staten verbinden, dat wil dus zeggen, dat hij steeds bezig was uit te stijgen boven datgene wat de grondslag van zijn eenheid scheen te zijn. Dit is de t e r m i n u s a d q u e m, dit is de waarachtige Staat, welks eenheid juist bestaat in het uitkomen boven den natuurlijk gegeven eenheid. Als dit streven ophoudt, zakt de Staat vanzelf ineen, en de eenheid die reeds bestond en op natuurlijke gegevens scheen te berusten — ras, taal, natuurlijke grenzen — dient dan tot niets; de Staat verbrokkelt, en elk dezer deelen valt weer uiteen.

Alleen deze tweeledigheid van den Staat — de gegeven eenheid

[1]) Don Diego Saavedra Fajardo werd geboren den zesden Mei 1584, dicht bij het dorpje Algezares in de H u e r t a van Murcia, en is gestorven in Madrid in 1648. Hij was een bekwaam staatsman en is de eerste der Spaansche politieke schrijvers. Zijn bekendste werken zijn C o r o n a g ó t i c a, R e p ú b l i c a l i t e r a r i a, E m p r e s a s p o l í t i c a s en P o l í t i c a y r a z ó n d e E s t a d o d e l r e y c a t ó l i c o D o n F e r n a n d o.

en de weidschere eenheid waarnaar hij streeft — stelt ons in staat het wezen van den nationalen Staat te begrijpen. Het is bekend dat het nog niemand gelukt is te zeggen waarin eigenlijk een natie bestaat, als wij aan het woord natie zijn moderne beteekenis geven. De stad-staat was een zeer duidelijk begrip, dat men met zijn oogen kon aanschouwen. Het nieuwe type van staatkundige eenheid dat bij de Galliërs en de Germanen opkwam en uit den Westerschen geest ontsproot, is een veel vager en vluchtiger begrip. De philoloog, de geschiedkundige van heden, staat tegenover dit ontzaglijke feit even hulpeloos en verlegen als Caesar of Tacitus wanneer dezen met hun Romeinsche terminologie wilden te kennen geven wat deze jonge, pas zich vormende Staten aan den anderen kant van de Alpen of aan de overzijde van den Rijn waren. Zij noemen die Staten civitas, gens, natio, terwijl zij zich heel wel bewust waren dat geen van die namen toepasselijk was.[1]) De Staten waren geen civitas, om de eenvoudige reden dat zij geen steden waren. Zelfs kan men dezen term niet vager maken en er de beteekenis van begrensd gebied aan geven, want ook dan is hij nog niet toepasselijk. Die nieuwe volken trokken gemakkelijk van het eene gebied naar het andere, in ieder geval vergrootten of verkleinden zij gemakkelijk het gebied waar zij huisden. Evenmin waren het eenheden naar ras — gentes, nationes. Hoever wij ook teruggaan, wij vinden deze nieuwe Staten steeds samengesteld uit groepen van verschillenden oorsprong. Het zijn gemeenschappen van lieden die niet door banden des bloeds waren verbonden. Wat is dus een natie, als het niet een gemeenschap is die op bloedverwantschap berust, noch een groep die tot een bepaalde streek behoort, noch iets dergelijks?

Zooals steeds, moeten wij ons ook in dezen door de feiten zelf laten onderrichten; een grondig onderzoek daarvan voert

---

[1]) Cf. Dopsch, „De œconomische en maatschappelijke grondslagen van de Europeesche beschaving", tweede Sp. editie, 1924, deel II. pag. 3 en 4.

ons tot de oplossing. Wat treft ons dadelijk als wij de ontwikkeling van een of andere „moderne natie” — Frankrijk, Spanje of Duitschland — nagaan? Eenvoudig dit: hetgeen in een bepaald tijdperk de nationaliteit scheen uit te maken, ziet men in een later tijdperk verloochend worden. Eerst schijnt de s t a m de natie te zijn, en de naburige stam wordt daar niet toe gerekend. Vervolgens bestaat de natie uit b e i d e s t a m m e n, vervolgens is het een geheele s t r e e k, spoedig daarna is het een graafschap, een hertogdom of een „koninkrijk”. De natie is dan Leon, doch Castilië behoort daar niet bij, daarna is het Leon en Castilië samen, maar zonder Aragon. Het is duidelijk dat er twee beginselen samenwerken, een dat onbestendig is en steeds wordt overwonnen — de stam, de streek, het hertogdom, het koninkrijk, met zijn taal of dialect — en een ander dat onveranderlijk blijft en steeds alle beperkingen te boven komt en als eenheid doet gelden wat het andere beginsel juist als het tegenovergestelde zag.

De philologen — zoo noem ik degenen die nu aanspraak maken op den naam van geschiedschrijver — zijn wel roerend naief als zij als uitgangspunt nemen den stand van de Westersche natie in deze luttele twee of drie eeuwen, en dan veronderstellen dat Vercingetorix of de Cid Campeador reeds het oog hadden op een Frankrijk van Saint-Malo tot Straatsburg, of een Spanje van Finisterre tot Gibraltar. Deze philologen doen zooals die naieve tooneelschrijver deed, zij laten hun helden zich steeds opmaken voor den Dertigjarigen Oorlog. Om ons te verklaren hoe Frankrijk en Spanje zijn ontstaan, veronderstellen zij dat Frankrijk en Spanje reeds diep in de zielen der Franschen en Spanjaarden bestonden. Alsof er Franschen en Spanjaarden waren vóór dat Frankrijk en Spanje bestonden! Alsof de Franschman en de Spanjaard niet slechts menschen waren die eerst na tweeduizend jaren van moeizamen strijd zijn gevormd!

De zuivere waarheid is dat de huidige naties slechts de tegenwoordige u i t i n g zijn van dat v e r a n d e r l ij k e beginsel, dat gedoemd is steeds overwonnen te worden. Dit beginsel is thans

niet het bloed of de taal, daar de eenheid naar bloed en naar taal in Frankrijk en in Spanje gevolg en niet oorzaak is van de staatkundige eenwording. Dit beginsel is thans de „natuurlijke grens".

De diplomaat kan vrij werken met dit begrip van „natuurlijke grenzen", en het kan in dien strijd van vernuft de ultima ratio van zijn betoog zijn. De geschiedkundige kan er zich echter niet achter verschansen als ware dit bewijs een hecht bolwerk. Het geldt niet in het algemeen en zelfs niet eens afdoende in bijzondere gevallen.

Men bedenke namelijk goed welke vraag hier precies gesteld is. Het betreft hier het onderzoek naar wat eigenlijk de nationale Staat is — dat wat wij gewoonlijk een natie noemen — in onderscheid met andere staatsvormen, zooals de stad-staat, of om het andere uiterste te nemen, zooals het imperium dat Augustus heeft gesticht. [1]) Als men de vraag nog nauwkeuriger en duidelijker wil formuleeren, moet men zeggen: welke reëele kracht heeft deze samenleving van millioenen menschen onder de souvereiniteit gebracht van een openbare macht die wij Frankrijk, Engeland,

[1]) Het is bekend dat het Imperium van Augustus het tegenovergestelde is van wat zijn pleegvader Caesar had willen stichten. Augustus werkte in den trant van Pompeius, van de vijanden van Caesar. Het beste boek hierover is tot op heden het werk van E. Meyer, „Caesar's Monarchie und das Principat des Pompejus", 1918. Al is het ook het beste boek over deze aangelegenheid, het komt mij toch zeer gebrekkig voor, en dit is geen wonder, want er zijn nu nergens werkelijk groote geschiedkundigen. Het werk van Meyer is gericht tegen Mommsen, die een geschiedvorscher van ontzagwekkende kennis was. Hoewel nu Meyer wel eenigszins gelijk heeft als hij beweert dat Mommsen Caesar idealiseert en er een conventioneele figuur van maakt wiens afmetingen met die der gewone menschen niets gemeen hebben, lijkt het mij toch dat Mommsen het wezen van Caesar's politiek beter heeft begrepen dan Meyer. Ook dit behoeft geen verwondering te wekken, want Mommsen was behalve een buitengewoon knap philoloog, ook een man die ver vooruit zag. En men ziet van het verleden ongeveer evenveel als de blik in de toekomst reikt.

Spanje, Italië of Duitschland noemen? Hieraan ligt niet de eenheid van ras ten grondslag, want in ieder dezer groepen is een vermenging van vreemd bloed geweest, na veel strijd. Ook is het niet de eenheid van taal geweest die iedere natie tot een geheel heeft gemaakt, want in iedere natie werden, of worden nog, verscheidene talen gesproken. De betrekkelijke gelijkheid van ras en van taal waarin zij zich nu verheugen — laten wij veronderstellen dat men zich daarover verheugen kan — is het *gevolg* van politieke unificatie. Dus zoomin het bloed als de taal maken den nationalen Staat, integendeel, het is de nationale Staat die de oorspronkelijke verschillen in dezen wegneemt. Dit is steeds zoo gebeurd. Zelden, om niet te zeggen nooit, zal de Staat zijn samengevallen met een oorspronkelijke gelijkheid van ras of taal. Spanje is heden ten dage geen nationale Staat, *omdat* men in geheel Spanje Spaansch spreekt [1]), en ook waren Aragon en Catalonië geen nationale Staten, *omdat* op een bepaald, en willekeurig gekozen, tijdstip de grenzen van hun gebied samenvielen met de grenzen van het Aragoneesche of Catalaansche taalgebied. Wij komen dichter bij de waarheid als wij, ruimte latend voor de casuïstiek, die in iedere realiteit ligt, deze stelling plaatsen: iedere eenheid van taal van een eenigszins uitgebreid gebied is bijna altijd teweeggebracht door politieke eenheid. [2]) De Staat is steeds de groote drogman geweest.

Dit feit is reeds langen tijd bekend, en daarom is het heel vreemd dat men halsstarrig volhoudt aan de nationaliteit een grondslag van eenheid naar bloed en naar taal te willen geven. Hieruit spreekt, dunkt me, even zoo veel ondankbaarheid als onjuistheid. De Franschman en de Spanjaard hebben immers ieder hun eigen

---

[1]) Het is bovendien niet eens waar dat alle Spanjaarden Spaansch spreken, evenmin als alle Engelschen Engelsch of alle Duitschers Hoog-Duitsch spreken.

[2]) Het is natuurlijk duidelijk dat hier buiten vallen het *koinon* en de *lingua franca*, dat geen nationale, maar juist internationale talen zijn.

natie te danken aan een beginsel X, hetwelk de beperkte gemeenschap van taal en bloed heeft kunnen overwinnen. Volgens die bewering zouden dus Frankrijk en Spanje juist bestaan in het tegenovergestelde van wat hen als naties heeft gevormd.

In een soortgelijke inconsequentie vervalt men als men het idee van een natie wil gronden in een bepaald territoriaal gebied, en het beginsel van eenheid dat de taal en het bloed niet verschaffen, wil ontdekken in het geographische mysticisme van de „natuurlijke grenzen". Ook hier treffen wij hetzelfde gezichtsbedrog aan. Op dit oogenblik zien wij dan die zoogenaamde naties saamgevat in bepaalde stukken van het vasteland of op de naburige eilanden. Van die tegenwoordige grenzen wil men iets definitiefs en verhevens maken. Het zijn, zoo zegt men, „natuurlijke grenzen" en met hun „natuurlijkheid" wil men dan te kennen geven een soort van magische voorbeschikking van de geschiedenis door de gesteldheid van het gebied. Ook deze mythe verliest allen historischen grond als men hem op dezelfde wijze onderzoekt als de beweerde eenheid van bloed en van taal die de grondslagen van de natie zouden zijn. Als wij een paar eeuwen teruggaan, zien wij dat ook in dit opzicht het gebied dat nu Frankrijk en Spanje is, verdeeld was onder een aantal kleinere naties die ook natuurlijk hun „natuurlijke grenzen" hadden. De bergen die de scheidingslijn vormden, waren dan wat minder majestueus dan de Pyreneeën of de Alpen, en de grensrivieren wat minder breed dan de Rijn, het nauw van Calais of de Straat van Gibraltar. Maar dit bewijst slechts dat de „natuurlijkheid" van de grenzen betrekkelijk is. Zij is afhankelijk van de oeconomische en militaire middelen van de verschillende tijdvakken.

De historische werkelijkheid van de vermaarde „natuurlijke grens" berust eenvoudig op het feit, dat hij een belemmering is voor de uitbreiding van het volk. Van het volk A ten koste van het volk B. Omdat deze grens een belemmering is voor A om samen te leven of oorlog te voeren met B, is hij een bescherming voor het laatste volk. De idee van „natuurlijke grens" sluit

dus in dat de mogelijkheid van uitbreiding — die natuurlijker blijkt te zijn dan de afgrenzing — en van fusie tusschen de volken onbeperkt is. Slechts een materieele belemmering schijnt deze te kunnen stuiten. De grenzen van gisteren en eergisteren schijnen ons nu niet toe de grondslagen van de Fransche of Spaansche natie te zijn, maar integendeel belemmeringen die de nationale idee op zijn weg vond tijdens het proces der unificatie. En toch willen wij aan de grenzen van heden een definitief en principieel karakter geven, niettegenstaande de nieuwe middelen van het verkeer en het krijgswezen hun werking als belemmeringen hebben opgeheven.

Wat is dus de beteekenis van de grenzen geweest bij de vorming der nationaliteiten, nu het blijkt dat zij er niet de stellige grondslag van zijn geweest? De zaak is duidelijk en buitengewoon belangrijk voor het begrijpen van de waarachtige inspiratie van den nationalen Staat in tegenstelling met den stad-staat. De grenzen hebben gediend om in iedere periode de verkregen politieke eenheid te bestendigen. Zij zijn dus niet de oorsprong van de natie geweest, integendeel, in den beginne vormden zij een belemmering en vervolgens, toen zij overkomen waren, dienden zij als middel om de eenheid te verzekeren.

Welnu, op dezelfde wijze hebben ras en taal gewerkt. Het is niet de gemeenschappelijke herkomst of dezelfde taal die de natie heeft gegrondvest, integendeel, de nationale Staat kwam in zijn poging tot unificatie steeds te staan tegenover de vele rassen en de vele talen die ieder op zichzelf een belemmering vormden. Toen men deze na groote inspanning had weggenomen, geraakte men tot een betrekkelijke unificatie van rassen en talen, die de eenheid bestendigde.

Het eenige middel is dus de onjuiste opvatting over den nationalen Staat op te geven, en als de voornaamste belemmeringen voor de nationaliteit te beschouwen juist die drie dingen waarop zij, naar men meende, berustte. Ik verheel mij niet dat deze terechtwijzing een dwaling zal schijnen.

Men moet het geheim van het wezen van den *nationalen* Staat gaan zoeken in zijn bijzondere inspiratie als *zoodanig*, in zijn eigen politiek, en niet in bijkomstige beginselen van biologischen of geographischen aard.

Waarom gelooft men tenslotte dat het noodig is ras, taal en ligging als eenig uitgangspunt te nemen om het wonderbaarlijke feit der moderne naties te begrijpen? Heel eenvoudig omdat men hierin een innerlijken samenhang vindt van de enkelingen met de overheid, welke in de oudheid onbekend was. In Athene en in Rome werd de Staat slechts door enkele mannen gevormd, de anderen — slaven, verbondenen, menschen uit de provincie en kolonisten — waren slechts ondergeschikten. In Engeland, Frankrijk of Spanje is nooit iemand louter onderdaan van den Staat geweest, de enkeling is steeds deelgenoot van den Staat geweest en vormde er een eenheid mede. De vorm van deze vereeniging van den enkeling met den Staat, die voornamelijk van juridischen aard was, loopt in de verschillende tijdvakken nogal uiteen. Er zijn groote verschillen in rang geweest, er zijn betrekkelijk bevoorrechte en betrekkelijk achtergezette klassen geweest, maar als men de daadwerkelijke realiteit van den politieken toestand van iedere periode goed verstaat en den geest ervan doet herleven, dan blijkt duidelijk dat iedere enkeling zich actief deel van den Staat en zijn medewerker gevoelde.

De Staat is steeds, wat zijn vorm ook moge wezen — primitief, antiek, middeleeuwsch of modern — de uitnoodiging die een groep menschen doet aan andere groepen menschen tot gemeenschappelijke uitvoering van een onderneming. Deze onderneming voert tenslotte tot de organisatie van een zeker gemeenschappelijk levenstype, de wegen die zij kan doorloopen kunnen natuurlijk verschillend zijn. Staat, levensplan en programma van de daden en gedragingen der menschen zijn niet van elkaar te scheiden. De verschillende klassen van Staten ontstaan uit de wijzen waarop de leidende groep de samenwerking met de *andere groepen* regelt. Zoo gelukte het den antieken Staat nooit zich met *de*

anderen te vereenigen. Rome heerschte over de Italiërs en de wingewesten en voedde ze op, maar zij verhief ze niet tot een vereeniging met haar. Zelfs in de stad kon zij de politieke fusie van de bewoners niet bewerkstelligen. Men vergete ook niet dat tijdens de Republiek Rome strikt genomen uit twee Rome's bestond, uit den Senaat en uit het volk. De staatkundige unificatie kwam nooit verder dan de simpele aaneenvoeging van de groepen, die innerlijk aan elkaar vreemd bleven. Daarom kon het bedreigde Imperium niet rekenen met de vaderlandsliefde der anderen, en moest het zich uitsluitend verdedigen met zijn bureaucratische middelen betreffende administratie en oorlog.

Deze onmacht van iedere Grieksche en Romeinsche groep om zich geheel met andere groepen te vereenigen komt voort uit diep liggende oorzaken, die wij hier niet kunnen nagaan. Zij komen tenslotte hierop neer: de mensch uit de oudheid interpreteerde de samenwerking, waarin of men wil of niet de Staat bestaat, op een simpele, elementaire en grove wijze. Volgens hem was het de samenwerking van heerschers en onderworpenen. [1]) Rome had tot taak te bevelen en niet te gehoorzamen, de anderen hadden te gehoorzamen en niet te bevelen. Zoo materialiseerde de Staat zich in het pomoerium, binnen de door den banmijl omgrensde ruimte.

De nieuwe volkeren hebben echter een minder materieele interpretatie van den Staat gegeven. Indien de Staat een ontwerp van een gemeenschappelijke onderneming is, dan is zijn realiteit van

---

[1]) Dit wordt bevestigd door iets wat hiermede oppervlakkig in tegenspraak is, nl. door de toekenning van het burgerrecht aan alle bewoners van het Romeinsche Rijk. Het blijkt immers dat deze toekenning werd verleend naarmate het burgerrecht zijn karakter van politiek statuut ging verliezen en veranderd werd in een simpel ambt, of een staatsdienst of in een aanspraak op civiele rechtsverleening. Van een beschaving waarin de slavernij principieel verdedigd werd kon men niets anders verwachten. Voor onze „naties" was de slavernij daarentegen slechts een feitelijk overblijfsel.

louter innerlijk werkende kracht; het is een *doen*, de gemeenschap in de daad. Volgens deze opvatting is ieder die aan deze onderneming meedoet, een actief deel, een politiek onderdaan van den Staat, en ras, bloed, plaats van herkomst, maatschappelijke klasse komen op de tweede plaats. Het is niet de voorafgegane gemeenschap die in het verre verleden der traditie berust, een gemeenschap dus die door het lot bepaald is en niet herroepen kan worden, welke de aanspraak op politieke samenleving geeft, maar de gemeenschap die het gevolg is van de vruchtbare samenwerking. Niet wat wij gisteren waren, maar wat wij morgen gezamenlijk zullen doen, vereenigt ons tot een Staat. Hieruit komt de gemakkelijkheid voort waarmede de politieke eenheid in het Westen grenzen overschrijdt die den antieken Staat gevangen hielden. De Europeaan gedraagt zich, in tegenstelling met den *homo antiquus*, als een man die open staat voor de toekomst, die bewust in de toekomst leeft en zijn daden in het heden verricht met het oog op de toekomst. Een dergelijke politieke tendentie zal onverbiddelijk leiden tot steeds verder strekkende unificaties, zonder dat er in principe iets is dat die uitbreiding weerhouden kan. De mogelijkheid van fusie is onbegrensd. Niet alleen de fusie van twee volken, maar wat nog kenschetsender is van den nationalen Staat, de fusie van alle maatschappelijke klassen binnen ieder politiek lichaam. Naarmate de natie grooter wordt wat betreft gebied en verscheidenheid van bloed, wordt ook de innerlijke samenwerking eendrachtiger. De nationale Staat is juist in zijn grondslagen democratisch, en dit in beslissender beteekenis dan hij dit reeds is door alle, hem van andere Staten onderscheidende regeeringsvormen.

Het is opmerkelijk dat als men een definitie wil geven van de natie, en als haar basis een gemeenschappelijk verleden der samenstellende factoren neemt, men tenslotte steeds als de beste omschrijving de formule van Renan kiest, eenvoudig omdat deze bij het bloed, de taal en de gemeenschappelijke tradities een nieuw attribuut opneemt, hetwelk „het dagelijksch plebisciet" wordt

genoemd. Maar begrijpt men wel goed wat deze uitdrukking beteekent? Kunnen wij er nu niet een inhoud aan geven die tegenovergesteld is aan dien welke Renan er inlegde, en die toch heel wat juister is dan Renan's opvatting?

8

„Gemeenschappelijke roemrijke daden in het verleden hebben, een gemeenschappelijken wil hebben in het heden, gezamenlijk grootsche dingen hebben gedaan en andere willen doen, dit zijn de wezenlijke voorwaarden om een volk te zijn. . . . In het verleden, een nalatenschap van roemrijke ondernemingen en betreurenswaardige daden, in de toekomst een gemeenschappelijk ontwerp... Het bestaan van een natie is een dagelijks hernieuwd volksbesluit."

Aldus luidt de overbekende uitspraak van Renan. Hoe is het buitengemeen succes daarvan te verklaren? Zonder twijfel door dat grappige krulletje aan het eind. De gedachte dat de natie bestaat in een „dagelijksch volksbesluit" is voor ons een bevrijding. Gemeenschappelijk bloed, taal en verleden zijn onbeweeglijke, door het lot bepaalde, en niet meer werkende beginselen het zijn *kluisters*. Indien de natie daarin en in niets anders bestond, zou de natie iets zijn dat achter ons lag, het zou iets zijn waarmede wij niets meer te doen hadden. De natie zou dan iets zijn *wat men is*, maar *niet iets dat men maakt*. Het zou zelfs geen zin hebben haar te verdedigen als iemand haar aanviel.

Of men wil of niet, het menschelijk leven is een voortdurende bezigheid met *iets dat wordt*. Van het huidige oogenblik uit houden wij ons bezig met wat staat te komen. Daarom is leven, steeds, steeds *doen*, zonder oponthoud of rust. Waarom heeft men er de aandacht niet op gevestigd dat *doen*, al het *doen*, beteekent een toekomst verwezenlijken? Zelfs als wij ons aan herinneringen overgeven, maken wij een toekomst. Wij doen op dat oogenblik iets herleven om iets voor het naaste oogenblik

te verkrijgen, al is datgene wat wij verkrijgen slechts het genoegen van wederom het verleden te beleven. Dit bescheiden eenzame genoegen komt ons op een moment als een begeerenswaardige toekomst voor, daarom m a k e n wij ons dat herinneringsbeeld. Dit is dus zeker, alleen wat t o e k o m s t i g is, heeft voor den mensch beteekenis. [1])

Als de natie slechts in het verleden en in het heden bestond, zou niemand de moeite nemen haar te verdedigen tegen een aanval. Zij die het tegendeel beweren, zijn hypocrieten of verblinden. Het gebeurt echter dat het nationaal verleden lokkende verschieten — werkelijke of vermeende — opent in de toekomst. Ons komt dan een toekomst waarin onze natie haar bestaan voortzet begeerlijk voor. Om die reden maken wij ons op om

---

[1]) Het menschelijk wezen zou dus een volstrekt „futuristische" gesteldheid hebben, dat wil zeggen, de mensch leeft vooral i n en v a n de toekomst. Toch werd hier de antieke mensch de tegenstelling van den Europeaan genoemd, omdat de Europeaan betrekkelijk open is voor de toekomst en de antieke mensch betrekkelijk gesloten was voor de toekomst. Deze beide stellingen zijn dus oogenschijnlijk met elkaar in tegenspraak. Dit komt omdat de mensch een tweevoudig wezen is, eenerzijds is hij degene die hij werkelijk is, anderzijds heeft hij ideeën die niet geheel overeenkomen met zijn waarachtige realiteit. Het spreekt van zelf dat onze ideeën, preferenties en begeerten ons waarachtige wezen niet te niet kunnen doen, maar zij kunnen het wel compliceeren en wijzigen. De antieke mensch en de Europeaan zijn beiden van de toekomst vervuld, maar de antieke mensch laat de toekomst richten door het verleden, terwijl wij aan de toekomst meer zelfbestuur overlaten, en het nieuwe als nieuw laten geworden. Dit antagonisme, dat niet in het wezen maar in de voorkeur ligt, rechtvaardigt deze kenschetsing van den Europeaan als „futurist" en van den antieken mensch als „archaiseerend". Het is wel een openbaring dat de Europeaan bij zijn ontwaken en zijn éérste bewustwording zijn leven al de „moderne periode" gaat noemen. „Modern" wil, zooals men weet, zeggen, het nieuwe, datgene wat het oude gebruik opheft. Reeds aan het einde van de veertiende eeuw begon men dit m o d e r n z ij n te onderstreepen, juist in die zaken die dien tijd het meest bezig hielden. Zoo sprak men bijv. van d e v o t i o m o d e r n a, een soort van avant-gardisme in de mystieke theologie.

haar te verdedigen, maar n i e t om het bloed, of de taal of het gemeenschappelijke verleden. Bij het verdedigen van de natie verdedigen wij onze toekomst, niet ons verleden.

Dit is wat ook uit den zin van Renan spreekt: de natie als uitmuntend program voor de toekomst. Het plebisciet beslist over een toekomst. Dat in dit geval de toekomst bestaat in een voortduring van het verleden, brengt hierin niet de minste wijziging; het toont alleen aan dat ook de definitie van Renan archaiseerend is.

De nationale Staat zou dus een grondslag hebben die meer overeen kwam met het zuivere begrip Staat, dan de p o l i s uit de oudheid, of de stam van de Arabieren, die gevormd werd door de bloedverwantschap. De nationale idee heeft inderdaad niet weinig van het oude begrip eenheid van verleden, natuurlijke ligging en ras behouden, maar juist daarom is het verrassend te zien hoe in deze natie steeds het zuivere beginsel van menschelijke unificatie rondom een stuwend levensprogram zegeviert. Ik zou zelfs zeggen dat deze ballast uit het verleden en deze betrekkelijke beperking binnen materieele beginselen nooit volkomen spontaan in het Westen zijn geweest of nog zijn, maar dat zij voortkomen uit de geleerde interpretatie die door het romanticisme aan de idee van natie is gegeven. Als in de Middeleeuwen deze opvatting omtrent nationaliteit uit de negentiende eeuw had bestaan, zouden Engeland, Frankrijk, Spanje en Duitschland nooit tot stand zijn gekomen. [1]) Deze opvatting verwart de stuwkracht en het wezen der natie met wat haar slechts bestendigt en bewaart. Om het in één woord te zeggen, het is n i e t het patriottisme dat de naties in het leven heeft geroepen. Het is naief het tegendeel dezer bewering te gelooven, en zelfs Renan begaat deze naiefheid in zijn beroemde definitie. Als het voor het bestaan van een natie noodig is dat een groep menschen een gemeenschappelijk verleden heeft, vraag ik mij af hoe wij deze zelfde groep zouden

---

[1]) Dit beginsel der nationaliteiten is in chronologisch opzicht een der eerste verschijnselen van het romanticisme.

noemen als dat wat van het heden uit gezien verleden is, eens op dit oogenblik zelf bestond. Klaarlijkelijk moest dit gemeenschappelijk bestaan geëindigd zijn, voorbij zijn gegaan om te kunnen zeggen: wij zijn een natie. Ziet men niet dat men hier in de grondfout van den philoloog, van den archivaris vervalt, en men de dingen beziet vanuit zijn beroepsstandpunt, dat hem slechts het zien van een werkelijkheid uit het verleden mogelijk maakt? De philoloog heeft om een philoloog te zijn een verleden noodig; de natie als natie echter niet. Integendeel, voor zij een gemeenschappelijk verleden kon hebben, moest zij die gemeenschap maken, en voor zij ze kon maken moest zij ze bedenken, wenschen, ontwerpen. De natie bestaat krachtens het feit dat zij een ontwerp van zichzelf heeft gemaakt, ook al voert dit ontwerp tot niets, al wordt de uitvoering ervan ook verijdeld, zooals zoo vaak is geschied. In zulk een geval zouden wij spreken van een mislukte natie (b.v. Bourgondië).

Met de volken van Centraal en Zuid-Amerika heeft Spanje verleden, ras en taal gemeen, en toch vormen zij niet een natie tezamen. Waarom niet? Er ontbreekt slechts één ding dat blijkt het wezenlijke te zijn, n.l. de gemeenschappelijke toekomst. Spanje heeft geen programma van een gemeenschappelijke toekomst kunnen ontwerpen dat deze verwante volken aantrok. Het de toekomst betreffende „plebisciet" was vijandig aan Spanje, en toen bleken de archieven, de herinneringen, de voorvaderen en „het vaderland" niets te vermogen. Als het eerste er is, dient al het andere als bestendigende factoren, maar meer vermag het niet. [1])

Wij zien dus in den Staat een historische constructie die gegrondvest is op het plebisciet. Al het andere is van voorbij-

---

[1]) Thans zullen wij een reusachtig en duidelijk voorbeeld zien, hetwelk dit zal aantoonen als een proef in een laboratorium. Wij zullen zien of Engeland in staat zal zijn de verschillende deelen van zijn imperium in souvereine eenheid te bewaren door hun een program voor te leggen dat hen aantrekt.

gaande en wisselende waarde, het geeft den inhoud, den vorm of de bestendiging aan die het volksbesluit telkens vereischt. Renan heeft het fonkelende, magische woord gevonden. Dit maakt het ons mogelijk de wezenlijke kern van een natie te onderkennen. Die kern is tweeledig, eensdeels beteekent het een ontwerp tot volkomen samenleving in een gemeenschappelijke onderneming, anderdeels is het de adhaesie der menschen aan dit voortstuwend ontwerp. Deze adhaesie van allen geeft aan den nationalen Staat de innerlijke stevigheid die hem van alle staten uit de Oudheid onderscheidt, want in de Oudheid kwam de eenheid voort en werd zij gehandhaafd door den uiterlijken druk van den Staat op de uiteenloopende groepen, terwijl in de natie van heden de staatkundige kracht voortkomt uit de vrijwillige en van diep binnen-uit komende samenvoeging van de „onderdanen". De onderdanen *zijn* in waarheid reeds de Staat en kunnen hem niet beschouwen als iets dat hun vreemd is, en dit is het nieuwe, het wonderbaarlijke der nationaliteit.

De juistheid van Renan's formuleering gaat echter vrijwel of geheel verloren doordat hij aan het volksbesluit een retrospectieven inhoud geeft. Het zou betrekking hebben op een natie die reeds een voldongen feit was en tot wier voortduur het besloot. Ik ben echter van meening dat dit plebisciet zich uitsluitend naar de toekomst richt; het heeft niet betrekking op een reeds gevestigde natie, maar op een natie *in statu nascendi*. Een natie is immers nooit een voldongen feit. Hierin ligt juist haar verschil met andere staatsvormen. De natie is altijd in wording of in verval. *Tertium non datur*. Of zij is bezig nieuwen aanhang te verwerven, of zij verliest groepen die tot haar behooren, al naarmate haar Staat op een bepaald oogenblik een levensvatbare en lokkende onderneming vormt.

Daarom zou het zeer leerzaam zijn de reeks van samenvoegende ondernemingen, die achtereenvolgens de menschengroepen van het Westen hebben bezield, te reconstrueeren. Dan zou men zien hoe de Europeanen daarvan hadden geleefd, niet alleen wat hun

staatkundig leven aangaat, maar ook in hun particulier bestaan, en hoe zij, naar gelang er een bezielende onderneming was of niet, tot krachtsontplooiing waren gekomen of verslapt waren.

Dit onderzoek zou nog iets anders aan den dag brengen. De staatsondernemingen van de Ouden waren, juist doordat zij de samenvoegende adhaesie der groepen op wie zich die ondernemingen richtten niet noodig hadden, practisch onbeperkt, en zij hadden die adhaesie niet noodig omdat de Staat als Staat krachtens zijn aard — stam of stad — beperkt was. Een volk — het Perzische, het Macedonische of het Romeinsche volk — kon naar willekeur verscheidene deelen van de aarde aan een enkel souverein gezag onderwerpen. Daar de verkregen eenheid niet waarachtig, niet innerlijk of definitief was, was zij alleen afhankelijk van de militaire en administratieve bekwaamheid van den veroveraar. In het Westen heeft de nationale unificatie een niet te vermijden reeks van overgangsphasen moeten doorloopen. Het feit dat in Europa nooit een imperium van de grootte van het Romeinsche rijk of van het rijk van Alexander of van Augustus mogelijk is geweest, moest ons meer verwonderen.

Het scheppingsproces van de naties heeft in Europa de volgende phasen doorloopen. Eerste phase: De bijzonderlijk Westersche geaardheid, welke den Staat voorstelt als een fusie van verscheidene volken in een eenheid van politieke en zedelijke samenleving, begint haar invloed uit te oefenen op de groepen die naar geographische ligging, ras en taal het dichtst bij elkaar komen. Niet de nabuurschap brengt deze fusie teweeg, maar de verscheidenheid tusschen naburige groepen is gemakkelijker op te heffen. Tweede phase: Dit is de periode van bestendiging, waarin men de andere volken, die buiten den nieuwen Staat liggen, als vreemdelingen en min of meer als vijanden beschouwt. Dit is het tijdvak waarin het nationaal proces een exclusivistisch karakter krijgt; men sluit zich op, binnen den eigen Staat; kortom het is wat wij nu noemen nationalisme. Terwijl men echter in politiek opzicht de anderen als vreem-

delingen en verdedigers beschouwt, leeft men in oeconomisch, intellectueel en moreel contact met hen. De nationalistische oorlogen dienen om de technische en geestelijke verschillen weg te nemen. De vijanden van langen tijd worden langzaam-aan in het verloop der geschiedenis aan elkaar gelijk. Langzaam-aan rijst er in het bewustzijn het besef dat die vijandige volken tot dezelfde menschelijke sfeer behooren als onze eigen Staat. Toch blijft men hen nog als vreemden en vijanden beschouwen. Derde phase: De Staat is geheel en al geconsolideerd. Nu krijgt men als nieuwe taak de onderneming zich met de volken die gisteren nog onze vijanden waren te vereenigen. De overtuiging wint veld dat zij met ons volk zedelijk verwant zijn en gelijke belangen hebben, en dat wij met hen samen een nationaal front vormen tegen andere verder verwijderde en vreemdere groepen. Zoo rijpt de idee der natie.

Een voorbeeld moge het hier vermelde duidelijker maken. Men beweert gewoonlijk dat ten tijde van den Cid Spanje reeds een nationaal idee was, en om die stelling nog te versterken voegt men daar bij dat Sint Isidoor reeds sprak van „Moeder Spanje". Dit is, mijns inziens, een geheel verkeerde beschouwing van het historisch verloop der dingen. Ten tijde van den Cid was men al bezig den staat Leon-Castilië te grondvesten, en deze eenheid van Leon en Castilië was de toenmalige idee van de natie, het was de idee welke zich politiek krachtig deed gelden. „Spanje" was echter voornamelijk een voorstelling der geletterden, in ieder geval was het een dier vele vruchtbare ideeën die het Romeinsche Rijk in het Westen had gewekt. De „Spanjaarden" hadden er zich aan gewend zich door Rome in een administratieve eenheid vereenigd te zien, een diocesis te vormen van het Imperium. Maar deze geographisch-administratieve opvatting hadden zij slechts overgenomen, zij was niet in hen zelf ontstaan en was in geenen deele een doel waarnaar zij gestreefd hadden. [1])

---

[1]) Ortega richt zich hier tegen de beschouwing o.a. van den bekenden Spaanschen philoloog Ramón Menéndez Pidal, uitgewerkt in zijn boek La Espana del Cid, Madrid, 1929 (2 dln.).

Hoe veel werkelijkheid men ook aan deze idee in de elfde eeuw wil geven, men zal toch moeten erkennen dat zij zelfs de kracht en de preciesheid niet heeft welke de idee van Hellas voor de Grieken uit de vierde eeuw voor Christus had. En toch is H e l l a s nooit een nationale opvatting geweest. De werkelijke historische overeenkomst is veeleer deze: Hellas was voor de Grieken van de vierde eeuw, en „Spanje" was voor de „Spanjaarden" van de elfde, en zelfs van de veertiende eeuw, wat Europa was voor de „Europeanen" in de negentiende eeuw.

Dit bewijst dat de ondernemingen van de nationale eenheid op den juisten tijd komen, zooals de verschillende tonen in een melodie. De simpele verwantschap van gisteren zal tot morgen moeten wachten eer de nationale inspiraties uit haar zullen voortkomen. Maar zij kan er vrijwel zeker van zijn dat deze ure voor haar zal aanbreken.

Nu zal voor de „Europeanen" de tijd aanbreken waarin Europa zich kan veranderen in een nationaal idee. Dit te g e l o o v e n is minder utopistisch dan in de elfde eeuw de voorspelling van de eenheid van Spanje zou zijn geweest. Hoe getrouwer de Westersche nationale Staat aan zijn waarachtig wezen blijft, hoe zekerder zal hij zich zuiver ontvouwen tot een reusachtigen Staat die het geheele vasteland zal omvatten.

9

Nauwelijks hadden de Westersche naties eenigszins hun tegenwoordige gedaante gekregen, of rondom en achter hen teekende zich als een achtergrond Europa af. Hierin bewogen zij zich van de Renaissance af, en dit Europeesche landschap zijn zij zelf, want zonder dat zij het bemerken, beginnen zij in de eenheid daarvan hun oorlogszuchtige veelheid al te verliezen. Frankrijk, Engeland, Spanje, Italië en Duitschland voeren wel strijd met elkaar, vormen bondgenootschappen tegen elkaar, herroepen ze en vormen ze opnieuw, maar dit alles, oorlog zoowel als vrede

is toch samenleven als gelijken, en dit heeft in oorlog zoomin als in vrede Rome met de Kelto-Iberiers, de Galliërs, de Britten of de Germanen ooit gekund. De geschiedschrijvers hebben de geschillen, en over 't geheel de politiek, het gebied waarin de eenheid het laatst te vinden valt, op den voorgrond gebracht, maar tegen één plek gronds waar men strijd voerde, stonden er honderd waar men met den vijand handel dreef, en ideeën, kunstvormen en geloofsartikelen uitwisselde. Men zou bijkans zeggen dat dit krijgsgewoel slechts het doek was waarachter de vrede in velerlei vormen haar werkzaamheid verrichtte, en de levens der vijandige naties ineenvlocht. In ieder nieuw geslacht nam de innerlijke homogeniteit toe. Indien men het nauwkeuriger en behoedzamer wil formuleeren, zou men kunnen zeggen: de Franschen, Engelschen en Spanjaarden mogen innerlijk net zoo veel verschillen en blijven verschillen als men wil, zij richten zich naar hetzelfde psychologische plan, zij zijn op gelijke wijze geconstrueerd, en zij zijn bovenal op weg denzelfden inhoud te krijgen. Godsdienst, wetenschap, rechten, kunst, maatschappelijke en erotische waarden worden gemeenschappelijk bezit. Welnu, dit zijn de geestelijke zaken waarvan men leeft. De homogeniteit blijkt dus grooter te zijn dan wanneer de zielen van denzelfden vorm waren geweest.

Als wij nu de balans van ons geestelijk bezit opmaakten — van meeningen, normen, wenschen, inbeeldingen — dan zouden wij bemerken dat het grootste deel daarvan den Franschman niet uit Frankrijk gewerd, noch den Spanjaard uit Spanje, maar dat het hun door den gemeenschappelijken Europeeschen bodem werd geschonken. Nu is bij ieder van ons hetgeen hij aan gemeenschappelijke Europeesche waarden bezit van meer gewicht, dan wat hem bijzonderlijk als Franschman of Spanjaard karakteriseert. Indien men eens de denkbeeldige proef nam van uitsluitend te leven zooals wij als „nationale wezens" zijn, en men bijvoorbeeld den gemiddelden Franschman eens ontnam alles wat hij aan overgenomens uit andere landen gebruikte, dacht en

gevoelde, dan zou hij ontzet zijn. Hij zou inzien dat hij niet zou kunnen leven van zijn waarachtig eigen bezit, dat vier vijfden van zijn innerlijk bezit overgenomen Europeesch goed is.

Men kan niet gewaar worden wat voor belangrijks wij, die op dezen kant van de planeet wonen, zouden kunnen doen behalve de belofte verwezenlijken die sinds vier eeuwen het woord Europa inhoud. Het eenige dat zich daar tegenover stelt, is het vooroordeel van de oude „naties", de opvatting der natie als verleden. Nu zal blijken of de Europeanen zullen zijn als de vrouw van Lot, en met het gelaat achterwaarts gekeerd zullen willen voortgaan. De verwijzing naar Rome, en in het algemeen naar den mensch uit de Oudheid, heeft ons als waarschuwing gediend; het is voor een bepaald slag menschen moeilijk een staatsopvatting die zich eenmaal in hen heeft vastgezet, prijs te geven. Gelukkig is echter de idee van den nationalen Staat welke de Europeaan bewust of onbewust heeft, niet de geleerde opvatting die men hem heeft gepredikt.

Hetgeen ik nu in deze verhandeling heb betoogd, komt hierop neer. De wereld wordt nu neergedrukt door een ernstige demoralisatie, die zich, behalve door andere kenteekenen, uit in een ontzaglijke opstand der horden, en die het gevolg is van de demoralisatie van Europa. De oorzaken van de demoralisatie van Europa zijn de volgende. Een der belangrijkste is de verplaatsing van de macht die ons werelddeel vroeger over zichzelf en over de rest van de wereld uitoefende. Europa is niet meer zeker dat het de macht in handen heeft, en de rest van de wereld is er niet meer zeker van dat ze met gezag bestuurd wordt. De historische souvereiniteit is aan het verbrokkelen.

De periode van de „volheid der tijden" is voorbij, want zulk een periode veronderstelt een heldere, duidelijk aangewezen, onmiskenbare toekomst, zooals de negentiende eeuw die zag. Toen geloofde men te weten wat er den volgenden dag zou gebeuren. Nu ziet men aan den gezichtseinder onbekende ver-

schieten, want men weet niet wie de heerschappij zal overnemen, hoe de macht op aarde zal worden geregeld. Wie, wil zeggen, welk volk of welke groep van volken, dus, welk ras, en derhalve welke ideologie, welk samenstel van preferenties, van richtsnoeren, van drijfveeren....

Men weet niet op welke basis het bestaan en de doening der menschen in de naaste toekomst zullen rusten, en daarom geeft de wereld zich over aan een ergerlijk leven van voorloopige maatregelen. Alles, alles wat heden in het openbare en in het persoonlijke leven gebeurt — tot in het intiemste bestaan — is provisioneel; de eenige uitzondering vormen hier op enkele onderdeelen van sommige wetenschappen. Al wie wantrouwend staat tegenover de dingen die men nu luidkeels bekend maakt, ten toon stelt, beproeft of aanprijst, doet wijs. Al die dingen zullen nog sneller verdwijnen dan ze gekomen zijn. Alles zal weer verdwijnen, van de manie der sport af (de manie, niet de sport zelf) tot de gewelddadigheid in de politiek, van de „nieuwe kunst" af tot de zonnebaden in de belachelijke mode-badplaatsen. Niets daarvan heeft wortels in het werkelijke leven, het is altemaal puur verzinsel, in de slechte beteekenis van het woord, dat synoniem is met wuften gril. Het is geen schepping die voortkomt uit den wezenlijken grond van het leven, het is geen innerlijk gevoelde waarachtige, nooddruft of begeerte. Kortom, het is alles door en door valsch. Zoo hebben wij dus dit paradoxale geval van een levensstijl die eenvoud en oprechtheid wil aankweeken en toch een vervalsching is. Er is alleen maar waarheid in het bestaan als wij gevoelen dat zijn daden onherroepelijk noodzakelijk zijn. Heden ten dage is er geen staatsman die van meening is dat zijn politiek is zooals zij onherroepelijk moet zijn, en hoe nadrukkelijker en uitbundiger hij doet, des te wufter en holler is zijn woord. Het eenige leven dat wortelen heeft en uit eigen bodem voortkomt, is het leven dat bestaat uit de daden en gebeurtenissen, die onvermijdelijk waren. Al het

andere, dat wat in onze hand ligt, dat wij nemen, verwerpen of vervangen kunnen, is uiteraard vervalsching.

De tegenwoordige toestand is het gevolg van een interregnum, van een ledig tusschen twee organisaties der historische heerschappij: die welke geweest is en die welke zal komen. Daarom is hij wezenlijk provisioneel. De mannen weten niet welke instellingen zij waarlijk zullen dienen, en de vrouwen weten niet aan welk slag man zij inderdaad de voorkeur geven.

De Europeanen kunnen niet bestaan als zij niet voortgestuwd worden in een grootsche, gezamenlijke onderneming. Bij gebreke hieraan, vervallen zij, verslappen zij, worden zij innerlijk ontwricht. Het begin hiervan zien wij voor ons. De groepen die men tot nu toe naties heeft genoemd zijn in een eeuw, of iets minder, tot hun grootsten omvang gekomen. Men kan nu niets anders met hen uitrichten dan ze opheffen. Zij zijn verouderd, zij vormen het verleden dat zich opstapelt om den Europeaan heen, en hem gevangen houdt. Terwijl wij een grootere innerlijke vrijheid genieten dan ooit te voren, kunnen wij toch niet binnen ieder volk vrij ademhalen, want het ruikt er muf. Iedere natie heeft zich in zich zelf opgesloten, is „provinciaal" geworden en stelt zich niet meer zooals vroeger open en ontvankelijk voor alle frissche invloeden.

De geheele wereld gevoelt de nooddruft naar een nieuw levensbeginsel. Maar — zooals het in dergelijke crisissen altijd gebeurt — sommigen probeeren zich staande te houden door juist het verouderde beginsel op kunstmatige wijze leven in te blazen en het tot het uiterste door te voeren. Zoo moet de uitbarsting van het nationalisme van de laatste jaren worden verklaard. Zoo is het steeds gegaan in de wereld. De laatste opflakkering geeft de grootste vlam. De laatste ademtocht is het diepst. Op den vooravond van hun verdwijnen worden de grenzen — de militaire en de oeconomische — overgevoelig.

Al die „nationalismen" zijn echter doodloopende stegen. Men probeere er slechts een eindweegs in voort te gaan, reeds spoedig

zal men tegen den muur oploopen. Er is geen uitweg langs dien kant. Het nationalisme werkt steeds in een richting die tegenovergesteld is aan het nationaliseerend beginsel. Het nationalisme is exclusivistisch, het beginsel echter dat de natie heeft gevormd is inclusivistisch. Het nationalisme heeft in tijden van bestendiging der natie wel een stellige waarde en is dan een verheven richtsnoer. In Europa is die bestendiging al overmatig en het nationalisme is nu slechts een manie, een voorwendsel dat men aangrijpt om den plicht van nieuwe normen en grootsche ondernemingen uit te denken te ontgaan. De simpelheid van de middelen waarmede het werkt en de categorie van menschen die het opzweept, toonen maar al te duidelijk dat het het tegendeel van een historische schepping is.

Alleen het besluit met de groep van de volken van dit continent een groote natie te vormen zal aan Europa weer nieuw, krachtig leven geven. Europa zou dan weer in zich zelf gaan gelooven en daardoor vanzelf weer hooge eischen aan zich gaan stellen en zich weer onder tucht brengen.

De toestand is echter veel gevaarlijker dan men doorgaans denkt. De jaren gaan voorbij en men loopt gevaar dat de Europeaan gewoon raakt aan dit vervallen bestaan van tegenwoordig, dat hij er zich aan zal gewennen over anderen noch over zichzelf heerschappij uit te oefenen. In zulk een geval zouden al zijn deugden en superieure bekwaamheden verloren gaan.

Tegen de vereeniging van Europa verzetten zich, zooals dit steeds is gebeurd bij de vorming eener natie, de conservatieve klassen. Hun verzet kan hun zelf noodlottig worden, want bij het algemeene gevaar dat Europa definitief in verval zal geraken en zijn historische geestkracht zal verliezen, komt nog een ander, onmiddellijk dreigend gevaar. Toen het communisme in Rusland zegevierde, geloofden velen dat heel het Westen onder dien rooden stortvloed bedolven zou worden. Wij waren echter van meening, en schreven zulks ook, dat het Russische communisme een vreemde

substantie was, waaraan de Europeanen zich niet zouden kunnen assimileeren, want zij vormden immers een ras dat zich in den loop hunner geschiedenis met al hun gloed en energie aan de ontplooiing der persoonlijkheid hadden gewijd. De tijd is voorbijgegaan en de bevreesden van weleer zijn weer tot rust gekomen. Zij zijn weer tot rust gekomen op het oogenblik dat zij die rust zouden moeten verliezen. Want nu kan inderdaad de stortvloed van het communisme zich zegevierend over Europa uitstorten.

Ik bedoel dit: nu, zoomin als vroeger, boezemt het Russisch communistisch *credo* den Europeanen belang in, het trekt hen niet aan en biedt hun geen begeerenswaardige toekomst. En dit niet om de triviale redenen dat de eigenzinnige, doove en onwaarachtige apostelen van het communisme, zooals alle verkondigers van een nieuwe leer, slechts woorden malen. De „bourgeois" van het Westen weet heel goed dat, ook zonder het communisme, de dagen van den man die van zijn rente leeft en ze nalaat aan zijn kinderen geteld zijn. Dit maakt Europa niet onontvankelijk voor het Russische geloof en nog minder doet de vrees zulks. Nu vinden wij de willekeurige hypothesen waarop Sorel twintig jaar geleden zijn tactiek van het geweld baseerde vrij belachelijk. De „bourgeois" is niet laf, zooals Sorel meende, en heden ten dage is hij eerder geneigd geweld te gebruiken dan de arbeiders. Het is algemeen bekend dat in Rusland het bolsjewisme heeft gezegevierd omdat er geen „bourgeois" waren. [1])

Het fascisme, dat een *petit bourgeois*-beweging is, heeft zich gewelddadiger getoond dan de geheele arbeidersbeweging. Het is dus geen dezer redenen die den Europeaan belet met pak en zak naar het communisme over te gaan. Er is een veel eenvoudiger reden die hem daarvan terughoudt, n.l. de Europeaan ziet in de communistische organisatie geen vermeerdering van het menschelijk geluk.

[1]) Dit zou voldoende zijn om een ieder er voor goed van te overtuigen dat het socialisme van Marx en het bolsjewisme twee historische verschijnselen zijn die nauwelijks iets met elkaar gemeen hebben.

En toch schijnt het mij zeer wel mogelijk toe dat Europa in de naaste toekomst in geestdrift geraakt voor het bolsjewisme. Niet om het bolsjewisme zelf maar ondanks het bolsjewisme.

Men stelle zich eens voor dat het „vijf jaren-plan", dat met ontzaglijke inspanning van krachten door de sowjetregeering wordt ten uitvoer gebracht, zijn doel bereikte en de enorme Russische oeconomie niet alleen hersteld werd, maar tot rijken bloei kwam. Wat ook de inhoud mag zijn van het bolsjewisme, zijn proef is een reusachtige onderneming. De menschen streven daarbij krachtig naar een hervorming die zij noodzakelijk achten, en zij leven onder de strenge tucht die dit geloof hun voorschrijft. Indien de materie, die zich niet naar den geestdrift der menschen voegt, de poging niet doet mislukken, en haar eenigszins den weg vrij laat, zal zijn stralend karakter van grootsch-oprechte onderneming aan den gezichtseinder van dit werelddeel lichten als een nieuw, vurig gesternte. Als Europa dan middelerwijl blijft bij zijn verworden regime van vegetatie uit deze jaren, en zijn spieren verslappen door gemis aan discipline en geen nieuw levensontwerp het aanvuurt, hoe zal het dan aan de besmetting die uitgaat van zulk een ontzaglijke onderneming kunnen ontkomen? Men kent den Europeaan niet als men meent dat hij ongevoelig zal blijven bij den roep tot nieuwe daden, als hij zelf niet reeds een verheven leuze tot zijn devies heeft gemaakt. Het zou den Europeaan niet zooveel moeite kosten zijn bezwaren tegen het communisme te overkomen als het slechts inhoud aan zijn leven gaf, van welks leegte hij gruwt, en al zou hij niet door het wezen van het communisme worden gewonnen, hij zou door het suggereerend gebaar worden meegesleept.

Ik zie in de inrichting van Europa als een grooten, nationalen Staat de eenige onderneming die men kan stellen tegenover de zege van het „vijf jaren-plan".

De deskundigen van de staatkundige oeconomie verzekeren dat die zege weinig waarschijnlijk is. Het zou echter wel verachtelijk

zijn als het anti-communisme alles verwachtte van de moeilijkheden die zijn tegenstander zal ontmoeten. Dan zou de mislukking van het communisme hetzelfde zijn als een algemeene verzinking van den tegenwoordigen mensch en zijn beschaving. Het communisme brengt een extravagante moraal, maar het is tenslotte een moraal. Is het dan niet betamelijker en vruchtbaarder tegenover die Slavische moraal een nieuwe moraal van het Westen te stellen, de stuwkracht van een nieuw levensprogram?

XV

HET WERKELIJKE VRAAGSTUK

Het komt er dus nu op neer dat Europa geen moraal meer heeft. Het is niet de zaak dat de massa-mensch een verouderde moraal verwerpt ten behoeve van een andere moraal die opkomt, maar de kern van zijn levensbestuur is juist zijn verlangen te leven zonder zich aan eenige zedeleer ondergeschikt te maken. Gij behoeft er geen woord van te gelooven als gij de jongeren hoort spreken van de „nieuwe moraal". Ik ontken beslist dat er ook maar in eenigen uithoek der aarde een groep is, die gevormd is door een nieuwe e t h o s, welke eenige verwantschap met een zedeleer heeft. Wanneer men spreekt van de „nieuwe" moraal, begaat men slechts een immoraliteit te meer, en zoekt men het gemakkelijkste middel om de afsluitboomen weg te nemen. [1])

Het zou derhalve naief zijn den tegenwoordigen mensch zijn gemis aan moraal te verwijten. Dit verwijt zou hem weinig deren, of liever, het zou hem vleien. De leer der zedeloosheid is nu uiterst goedkoop geworden, en iedereen verheft er zich op ze in practijk te brengen.

---

1) Ik weet niet of er over de heele wereld verspreid wel twee dozijn menschen zijn die de ontluiking bemerken van datgene wat inderdaad eens een nieuwe zedeleer zal kunnen worden. Maar deze menschen zijn juist hierdoor het minst karakteristiek voor dit oogenblik.

Als wij — zooals in deze verhandeling is geschied — alle groepen terzijde laten die uit het verleden stammen en dit nog hebben overleefd — de christenen, de „idealisten", de vroegere liberalen, enz. — dan zal men onder al degenen die den tegenwoordigen tijd weergeven er niet één vinden wiens houding ten opzichte van het leven tenslotte niet hierop neerkomt dat hij alle rechten en geen enkele verplichting heeft. Het doet er niet toe of zij het mom van reactionnair of van revolutionnair voorhouden, al spoedig zal op actieve of passieve wijze blijken dat hun gemoedsgesteldheid juist berust op het niet kennen van eenige verplichting, en het zich in het bezit gevoelen van onbeperkte rechten, zonder dat zij zelf weten waarop zij die zouden kunnen gronden.

Welke substantieele waarde er ook nog verder door een zoo geaard wezen zal worden opgenomen, het zal alles gelijkelijk worden omgezet en een voorwendsel worden om zich aan niets buiten hemzelf te onderwerpen. Is hij reactionnair of anti-liberaal, dan zal dit slechts zijn om te verzekeren dat het behoud van het vaderland, van den Staat, het recht geeft alle andere voorschriften met voeten te treden en den naaste te niet te doen, vooral als het een man van beteekenis is. Hetzelfde geschiedt echter als het hem zint revolutionnair te zijn: zijn schijnbaar enthousiasme voor den handwerksman, voor den pauper, en voor de maatschappelijke gerechtigheid, dient hem slechts tot voorwendsel om iedere andere verplichting van zich af te zetten — zooals de wellevendheid, de waarachtigheid en bovenal, b o v e n a l, den eerbied of de achting van hooger staande menschen. Ik ken verscheidene lieden die toegetreden zijn tot een of andere arbeiderspartij, alleen maar om innerlijk het recht te verkrijgen het intellect te minachten en zich iedere betuiging van eerbied ervoor te besparen. Wat de andere dictaturen betreft, wij hebben heel duidelijk gezien hoe zij den massa-mensch in het gevlei komen door alles wat daar boven uit scheen te steken te vertrappen.

Deze warsheid van alle verplichtingen verklaart eenigszins het

deels belachelijke deels ergerlijke feit dat men in onze dagen van de „jeugd" als zoodanig een politiek programma heeft gemaakt. Misschien is dit wel het dwaaste verschijnsel van onzen tijd. De menschen verklaren te behooren tot „de jongeren", alleen omdat zij hebben hooren zeggen dat de jeugd meer rechten dan verplichtingen heeft, daar zij de vervulling van haar verplichtingen kan uitstellen ad calendas Graecas der mannelijke rijpheid. De jongeling heeft zich altijd — als zoodanig — vrijgesteld beschouwd van het doen of gedaan hebben van grootsche daden. Hij heeft altijd van crediet geleefd. Dit ligt in de menschelijke natuur. Dat was een onjuist recht dat zij, die niet jong waren, half ironisch half verteederd aan de jongeren toekenden. Het is echter ontstellend dat zij dit recht nu zelf nemen, als een effectief recht, juist om zich daardoor alle andere rechten toe te kennen, welke slechts behooren aan dengene die reeds iets heeft verricht.

Het lijkt een leugen en toch is het de waarheid dat men er toe gekomen is van de jeugd een chantagemiddel te maken. Wij leven inderdaad in een tijd waarin de afpersing algemeen is geworden. Men ziet ze onder tweeërlei mom: er is de chantage met geweld en de chantage der klucht. Met beide probeert men hetzelfde doel te bereiken, namelijk dat de lager staande, dat de man uit den grooten hoop zich ontheven kan gevoelen van iedere ondergeschiktheid.

Daarom is het niet mogelijk de tegenwoordige crisis een verhevener gehalte te verleenen door ze voor te stellen als de botsing tusschen twee zedeleeren of twee beschavingen, waarvan de een bouwvallig en de andere vol nieuwe, jeugdige kracht zou zijn. De massa-mensch is eenvoudig van alle moraal verstoken, want moraal is steeds naar wezen geweest het gevoel van onderdanigheid aan iets, het bewustzijn van te moeten dienen en van verplichtingen te hebben. Misschien is het echter een dwaling te zeggen dat hij eenvoudig van alle moraal verstoken is. Want het is niet slechts de zaak dat dit slag mensch buiten de moraal

zou staan. Neen, laten wij het hem niet te gemakkelijk maken. De moraal is niet iets waar men zoo maar buiten kan staan. Datgene wat men, met een woord, dat ook al tegen de spraakkunst ingaat, a m o r a l i t e i t noemt, is iets dat niet bestaat. Indien gij u aan geen enkele zedeleer wilt onderwerpen, moet gij u v e l i s n o l i s onderwerpen aan de norm der ontkenning van iedere moraal, en dit is niet a-moreel, maar immoreel. Het is een negatieve zedeleer, die van de andere den leegen vorm bewaart.

Hoe heeft men in de amoraliteit van het leven kunnen gelooven? Zonder twijfel omdat de geheele cultuur en de moderne beschaving tot deze overtuiging voeren. Nu oogst Europa de smartelijke gevolgen van zijn gedrag in geestelijk opzicht. Het is zonder voorbehoud langs de helling gegaan van een prachtige cultuur, doch van een cultuur zonder wortels.

In deze verhandeling heeft men een zeker slag Europeaan willen teekenen door vooral zijn houding ten opzichte van de beschaving zelf waarin hij geboren is te ontleden. Dit moest aldus geschieden omdat dit personnage niet een andere beschaving, die in strijd zou zijn met de oude, vertegenwoordigt, maar er simpellijk de ontkenning van is. Daarom moest zijn psychogramma niet verward worden met de groote vraag: aan welke wezenlijke tekortkomingen lijdt de moderne Europeesche beschaving? Want het is duidelijk dat in laatste instantie dit slag mensch dat nu overheerscht uit haar voortkomt.

Deze groote vraag moest echter buiten het bestek van deze verhandeling blijven, want zij neemt te veel plaats in. Zij zou er ons toe brengen om de leer over het menschelijk leven, die nu als een contrapunt zacht en nauwelijks hoorbaar in haar is opgenomen, volkomen te ontwikkelen. Wellicht kan zij echter spoedig met volle tonen ten gehoore worden gebracht.